ASOCIAŢIA MOLDOVENEASCĂ DE ŞTIINŢĂ POLITICĂ

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

UNIVERSITATEA DE STUDII POLITICE ŞI ECONOMICE EUROPENE "CONSTANTIN STERE"

MOLDOSCOPIE

(PROBLEME DE ANALIZĂ POLITICĂ)

Nr.2 (LXV), 2014

REVISTĂ ŞTIINŢIFICĂ TRIMESTRIALĂ

CHIŞINĂU – 2014

MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). – nr.2 (LXV), 2014. - Chişinău: USM, USPEE, AMSP, 2014. – 211 p.

Ideile şi opiniile expuse în materialele prezentate aparţin autorilor şi nu reflectă neapărat punctul de vedere al colegiului de redacţie

Articolele apar în redacţia autorilor, sunt recenzate

versiunea electronică:
http://uspee.md/ro/2013-03-18-08-28-54/2013-03-18-08-32-27.html
http://usm.md/cercetare/reviste/moldoscopie/

ISSN 1812-2566

S U M A R

SUMMARY

COMPARTIMENTUL
ISTORIA, TEORIA SI METODOLOGIA STIINTEI

ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОММУНИКАЦИИ И СМИ В СТРУКТУРЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ИСТОРИИ (ЧАСТЬ 2)

Владимир А. ГУТОРОВ
Российская Федерация, Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, факультет политологии, кафедра теории и философии политики,
Доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой

В статье анализируется теоретические вопросы эволюции западных политологических концепций функционирования СМИ в либеральных демократиях во второй половине XX в. Сформировавшись после второй мировой войны в политической науке США и Западной Европы, они стали играть определяющую роль в том сегменте мирового научного дискурса, который связан с анализом структур современных массовых и политических коммуникаций. Во второй части статьи особое внимание уделяется особенностям интерпретации в политической науке США и Западной Европы концепции политического актора применительно к СМИ. Исследуются также принципиально важные вопросы трансформации медиа-комплексов в ведущих державах мира и их превращению в важнейший фактор президентских и парламентских избирательных кампаний. Осуществляется анализ соотношения роли СМИ, принадлежащих частным компаниям, промышленным монополиям и банкам и тех медиа-комплексов, которые контролируются государством. Исследуются современные типологии средств массовой коммуникации, в частности, их теоретическое обоснование в западной политической науке и политической социологии.

Ключевые слова: массовые и политические коммуникации, политический анализ, средства массовой информации, общественное мнение, политические идеологии, политические процессы, государство, корпорации, избирательные кампании, манипулятивные технологии. .

In the article theoretical questions of evolution of western political science conceptions of the functioning of mass-media in liberal democracies in the second half of XXth century are analyzed. Formed after the second world war they began to play the main role in that segment of the scientific discourse which is connected with analysis of structures of the modern mass and political communications. In the second part of the article the main attention is paid to

interpretative specifications of conception of political actor regarding mass-media in political science of USA and the Western Europe. The principally important questions of transformation of media-complexes of the leading world powers in the most influential factor of both the presidential and parliamentary electoral campaigns are also investigated. The analysis of the problem of relation of the role of mass-media belonging to private companies, industrial monopolies and banks with mass-media controlled by the state is realized. The author investigates the modern typologies of mass communications, in particular, their theoretical grounding in the western political science and political sociology.

Key words: mass and political communications, political analysis, mass-media, public opinion, political ideologies, political processes, state, corporations, electoral campaigns, manipulative technologies.

Концепция «политического актора» в применении к СМИ и вообще к любой «структурной единице», участвующей в политическом процессе - от государства, партии до индивида - предполагает наличие *наблюдаемого действия*, имеющего вполне определенную цель. Сами действия и цели могут быть обдуманными или же они возникают спонтанно. Тем не менее, именно их единство позволяет установить - кем является то действующее лицо, которое заинтересовано в реализации именно этой, а не какой-либо иной цели [73, 20]. Представленный выше фрагментарный анализ концепций политического процесса и политических коммуникаций позволяет в целом сделать вывод о том, что большинство современных специалистов уже давно отбросили мысль о «минимальном воздействии» СМИ и постоянно подчеркивают определяющее значение передаваемой ими информации на формирование представлений о политике вообще и политических приоритетов, в частности [63; 48; 70; 71; 49; 77].

Исследование во второй половине XX в. основных свойств телевидения, радио и прессы в качестве активных участников внутренней и международной политики с неизбежностью приводило к постановке тех же настоятельных вопросов, которые задают исследователи СМИ и в первом десятилетии XXI века:

а) в каком именно плане структуры СМИ предопределяют причины и характер развития политических процессов или же их следует рассматривать только в качестве «приводных ремней» более мощных политических сил?

б) являются ли СМИ автономными акторами, осуществляющими влияние на взгляды, мнения и лозунги партий и отдельных индивидов, или же они являются только выразителями официальных или «неформальных» точек зрения, стоящих за ними групп интересов?

в) способствует ли деятельность СМИ в современных, чрезвычайно сложных обществах формированию новых свойств и качеств общественного мнения, могут ли они обеспечить многообразие в информационном поле, создав таким образом «рынок идей», о котором мечтают либеральные теоретики или же речь идет об униформистских тенденциях, превращающих плюрализм мнений лишь в пустую видимость и мишуру, скрывающую стремление правящей элиты манипулировать общественным сознанием, используя возможность современных технологий [73, 23; 74, Ch.1, 5; 71, Ch.9, 10; 14; 8; 2; 1, с.156-157; 3, с.378-385; 4, с.172-174].

Все поставленные выше вопросы как бы формулировали определенные концептуальные подходы, в которых так или иначе отражалось негативное или позитивное восприятие СМИ. В свою очередь, отсутствие единства, свидетельствовавшее о различных ценностных ориентациях исследователей, направлений и целых школ, само по себе было выражением следующей простой констатации: СМИ не могут быть нейтральными в ценностном плане, степень их объективности во многом зависит от политических предпочтений представляющих их многообразных структур и организаций. Принятие данной констатации в качестве исходной гипотезы влечет за собой постановку вопроса о самих источниках и целях манипуляции, под которой понимается «скрытое управление политическим сознанием и поведением людей с целью принудить их действовать (или бездействовать) вопреки собственным интересам», основанное «на систематическом внедрении в массовое сознание социально-политических *мифов* – иллюзорных идей, утверждающих определенные ценности и нормы и воспринимаемых преимущественно на веру, без рационального, критического осмысления» [18, с.11].

Исходные импульсы манипуляций обычно ассоциируются в научной литературе и общественном сознании с действиями правительства, политических партий, групп интересов, криминальных группировок и, наконец, с владельцами отдельных СМИ, которые могут входить или не входить в любую из упомянутых выше структур. Эмпирические социологические исследования уже давно выявили, например, совершенно определенное соответствие редакционных статей в газетах и журналах, телепередач и радиорепортажей (особенно в период выборов) интересам участвующих в избирательных кампаниях политических партий, правительственных чиновников, отдельных влиятельных лидеров и т.д. [72; 74].

Сам факт, что правительственные чиновники часто являются основным источником сведений для журналистов и стремятся контролировать информационные потоки, также всегда считался бесспорным. Например, в 1973 году американский политолог Л.Сигал установил, что около половины сообщений и аналитических материалов, регулярно появлявшихся на

первой странице таких крупнейших газет, как «Нью-Йорк Таймс» и «Вашингтон Пост» выражали мнение правительства, превращая сами издания в разновидность официозов [80; 37; 42; 26; 82]. В 1992 г. Д.Хэллин подтвердил статистическую неизменность отношений чиновников с американской прессой, показав на многих примерах проправительственную ориентацию СМИ, проявившуюся, в частности, во время войны в Персидском заливе (1991 г.). «Достаточно только подумать о том, - писал он, - как изменялся образ режима Саддама Хусейна по мере того, как этот образ окрашивался из союзнических во вражеские тона, чтобы понять - насколько официальная политика все еще определяет характер новостей. Более того, американские журналисты пока еще чувствуют себя более комфортно, скорее, в роли репортера, чем комментатора» [44, с.18].

Впрочем, нередко отношения «независимых СМИ» и правительства могут приобретать весьма причудливые формы, как, например, это случилось во время «буддистского кризиса», внезапно разразившегося в США летом 1963 г. Поддерживаемое администрацией Д.Кеннеди южновьетнамское правительство Нго Динь Дьема организовало вооруженный рейд против своих противников, укрывавшихся в буддистских пагодах, вызвав тем самым столь острый внутриполитический кризис, что американские чиновники не успели организовать сколько-нибудь связное изложение новостей об этом событии. Американское посольство в Сайгоне приписывало рейд самому Нго Динь Дьему и его брату, госдепартамент США оправдывал Дьема, обвиняя южновьетнамскую армию. Американская пресса оказалась в неловком положении, ссылаясь на два «объективных» правительственных источника, излагавших совершенно разные версии одного и того же события. В конце концов «Нью-Йорк Таймс» не нашла ничего лучшего, как опубликовать 23 августа 1963 г. обе версии на первой полосе, извинившись перед читателями за возникшую несообразность.

Этот прецедент на протяжении долгих лет обсуждался журналистами и учеными в рамках дискуссии вокруг так называемой «теории монополии», согласно которой газеты, журналы и телепрограммы являются только орудиями правительственной пропаганды, а предоставляемая ими информация - лишь поверхностью, под которой «лежит более глубокая реальность» [43, с.13; 45; 37].

«Теория монополии» разделялась, конечно, далеко не всеми специалистами. Признавая бесспорность самих фактов зависимости передаваемой СМИ информации от государственной политики, противники этой теории ссылались на специфику «логики сбора новостей» - недостаток времени, «узость» доступных источников и т.д., предопределяющих их видимую неполноту, а часто и необъективность [73, с.22]. Другим аргументом, часто приводимым в 1990-е гг. против упомянутой выше теории, являлось

субъективное чувство автономии, которым обладают многие журналисты, работающие даже в проправительственных изданиях. По мнению одного из наиболее авторитетных исследователей американских СМИ Б.Пейджа, само по себе право главных редакторов нанимать, продвигать, увольнять журналистов и, естественно, надзирать за ними, переделывать представленные ими материалы или просто не допускать их в печать, равно как и право владельцев и менеджеров нанимать самих редакторов в соответствии с собственными политическими предпочтениями, обеспечивая таким образом соответствующий подбор журналистской команды - все это «может быть полностью совместимо с журналистским чувством автономии, особенно если журналисты выбираются прежде всего в соответствии с принципом политической совместимости или же они быстро выучивают и интернизируют то, чего от них ожидают» [73, с.23].

Такого рода суждения можно было встретить повсеместно в научной литературе, когда затрагивался вопрос о психологической мотивации журналистской деятельности. Следует к тому же отметить, что проблема взаимоотношений журналистов, редакторов, издателей и владельцев СМИ вообще и тема вмешательства последних в редакционную работу с целью проведения определенной политической линии, в частности, если и не относились к числу совершенно запретных, то были *фактически* маргинальными и привлекали к себе мало исследователей. В частности, вплоть до настоящего времени в политической науке США можно назвать не более десятка работ, посвященных механизму политического контроля над СМИ, осуществляемого правительством, менеджерами и владельцами. В их число входили блестящие исследования Б.Багдикиана, Г.Ганса, М.Паренти, выдержавшие несколько изданий, а также диссертации Э.Деверо и Д.Хомского [22; 23; 36; 37; 75; 76; 30; 29], основанные на тщательном анализе аналитических статей в прессе, вольных или невольных признаний боссов СМИ и журналистов в теле- и радиопередачах и, особенно, мемуарной литературы. Эти работы (диссертации Деверо и Хомского до сих пор остаются неопубликованными!) по-прежнему выглядят одинокими на фоне бесчисленной литературы, всесторонне разрабатывающей популярный в общественном сознании миф о СМИ как о «четвертой ветви власти».

Концепция «четвертой власти», равно как представление о главной функции СМИ быть «сторожевой собакой общественных интересов», «главным арбитром» в конфликтах государственного аппарата с политическими партиями и гражданами, возникла не только вследствие самого факта существования многочисленной оппозиционной прессы, радио- и телекомпаний, деятельность которых в демократическом государстве гарантирована законом. Например, в Англии традиция независимой оппозиционной печати восходит еще к началу XVIII столетия, т.е. к началу блестящей

эпохи английского Просвещения, когда впервые в период борьбы аристократических группировок тори и вигов, возглавляемой Г.Болингброком и Р.Уолполом, последний, став в 1715 г. премьер-министром правительства вигов, санкционировал de facto свободу литературной полемики. С тех пор политические конфликты «велись, пожалуй, через газеты, чем с помощью оружия, стратегем или Тауэра... Новое политическое сообщество черпало свою политическую философию только малыми дозами, которые проглатывались во время сидения в кофейне... Гнев и брань выплескивались на читательскую публику и политические идеи этого периода можно скорее встретить в газетах и памфлетах, чем в проповедях и философских трактатах» [54, с.18-19; 27].

Во второй половине XX в. «оппозиционными функциями» нередко наделялись все СМИ (за исключением откровенных официозов) в силу упомянутого выше теоретического постулата о «четвертой власти». Данный постулат имел в этот период прочное основание в общественном сознании, будучи подкреплен не только философскими и социологическими аргументами, но и самим бесспорным фактом превращения СМИ в промышленно развитых странах в гигантские комплексы, в которых иногда были заняты десятки тысяч работников. В последние десятилетия прошлого столетия эти комплексы приобрели экономическую самостоятельность и стремились к наращиванию мощи и политического влияния, добившись совершенно определенной независимости как от государственного контроля, так и от многих рекламодателей.

В конечном итоге в развитых странах экономический и политический факторы оказались, особенно после второй мировой войны, глубоко взаимосвязанными. В США влияние прессы, ее место в обществе были определены еще к 1791 г. принятием первой поправки к конституции, которая, в частности, запрещала издание любого закона, ограничивающего свободу слова или печати. Используя эту поправку, журналисты фактически уравняли себя с правительственными чиновниками в правах, предпринимая самостоятельные расследования и требуя от государства доступа к информации, недоступной для рядовых граждан. Реализация этих прав оказалась, однако, практически возможной только с приходом эры телевидения, в течении нескольких десятилетий превратившегося в мощный инструмент воздействия на политическую жизнь.

Можно выделить несколько наиболее важных факторов, благодаря которым именно эта страна превратилась в своеобразный полигон, на котором первоначально прошла успешную проверку модель политического процесса, ориентированного преимущественно на телевидение: 1) относительная слабость политических партий; 2) особая роль телевидения в американской жизни; 3) наличие трех основных телевизионных сетей - ABC

(Американская радиовещательная корпорация), CBS (Радиовещательная система Коламбия) и NBC (Национальная радиовещательная корпорация) [34; 43; 44].

Прогрессирующая фрагментация политических партий, утрата влияния местными партийными организациями, нагнетание враждебности между президентскими структурами и конгрессом США усиливали персональный фактор в американской политике [52]. Кандидаты на выборах в конгресс стремились самостоятельно организовывать и проводить собственную политическую кампанию, нередко действуя независимо от партийного аппарата. В этих условиях СМИ становились практически единственной опорой самостоятельно действующих кандидатов, в первую очередь тех, которые были способны изыскивать для своих кампаний крупные финансовые средства. Телевидение оказалось почти идеальным гарантом реализации этих планов. В дальнейшем оно «в значительной степени облегчило президентам возможность обращаться непосредственно публике "через головы" лидеров конгресса, дав [будущим] кандидатам новый способ привлечения избирателей без обращения к старым партийным окружным лидерам. В определенном плане общественная коммуникация или, если угодно, пропаганда стала играть более важную роль в политическом процессе» [44, с.17].

Впервые телевидение было использовано для освещения президентской кампании еще в 1952 г. Но подлинным началом его триумфального шествия можно считать 26 сентября 1960 г. когда впервые организованные теледебаты между претендентами на президентское кресло - Р.Никсоном и Д.Кеннеди собрали от 70 до 75 миллионов зрителей. Воздействие телевидения бесспорно стало одним из решающих факторов победы Кеннеди. Проведенные опросы подтвердили, что около 57% избирателей так или иначе признали воздействие на них теледебатов. Около 6% избирателей, представлявших 4 миллиона голосовавших на выборах, открыто «решили бросить свои бюллетени на основе телевизионных передач и их вердикт равнялся трем голосам к одному за Кеннеди...» [62, с.4-5].

Отныне, несмотря на периодические предупреждения ученых о том, что зависимость людей от СМИ является весьма ограниченной, что слушатель, зритель или читатель «не является автоматом, приводимым в действие при помощи импульсов, передаваемых анонимными руководителями СМИ» [29, с.344], признание их воздействия на политический процесс стало всеобщим. Окрыленные первоначальным успехом, три ведущие коммерческие телевизионные сети - ABC, CBS и NBC удвоили в 1963 г. продолжительность основных передач новостей, доведя их до тридцати минут.

В том же году они в течение четырех дней вели непрерывные прямые передачи в связи с трагической гибелью президента Кеннеди, причем эти

передачи шли даже в самые отдаленные районы США. В этом смысле 1963 год стал поворотным. Сетевое телевидение отныне превратилось в основной источник новостей и информации, доказав на практике свою способность сплотить нацию перед лицом внезапно обрушившейся беды [34].

К 1970-м гг. опросы стали стабильно показывать, что большинство американцев рассматривало телевидение в качестве главного источника информации. Все наиболее влиятельные газеты и журналы стали переходить к обороне и готовиться вести длительную конкурентную борьбу.

В 1990-е гг. телевидение окончательно стало доминирующим в США информационным фактором: практически 100% населения имели телевизоры. Большинство американцев имели по два и более телевизоров, 75% имели в своем распоряжении кассетные видеомагнитофоны, владельцы компьютеров составляли одну треть населения. Каждый американец проводил перед телевизором более 7 часов, что превышало на три часа среднемировой уровень [34]. Престиж телекомпаний необыкновенно возрос, особенно после того, как всем политикам стало абсолютно ясно, что без доступа к телесетям уже невозможно наладить отношения ни с электоратом, ни даже с истеблишментом. Обращения президентов к населению стали важнейшим оружием в борьбе с оппозицией в конгрессе, а теледебаты между претендентами на президентский пост превратились в ритуальную схему. В 1980 г. теледебаты помогли Р.Рейгану ликвидировать четырехпроцентный разрыв в президентской гонке с Дж.Картером, а в дальнейшем и опередить его на пять процентов. Они играли большую роль в последующих избирательных кампаниях, когда между собой боролись Р.Рейган и У.Мондейл (1984), Дж.Буш и Б.Дукакис (1988), Дж.Буш и Б.Клинтон (1992), Б.Клинтон и Р.Доул (1996) [6, с.370].

Телекомпании стали играть важную роль в мобилизации общественного мнения. Так, после одного из выступлений Р.Рейгана по национальному телевидению с призывом к гражданам «убедить» своих конгрессменов и сенаторов проголосовать за президентский план сокращения налогов и расходов, телефонные линии в конгрессе оказались немедленно перегруженными, а спорный план вскоре прошел через обе его палаты [34].

Именно с 1960-х гг. симбиоз политиков и СМИ поднимается на новую ступень. По мере его нарастания укреплялся, с одной стороны, престиж центральной исполнительной власти, а с другой - усиливалось влияние главных телеканалов, руководители которых стали делать вид, что они проводят вполне самостоятельную политику, хотя сам факт их доминирующей ориентации именно на президентские структуры оставлял телебоссам совсем немного поля для маневра.

Президентам было гарантировано появление на экране во время вечерних новостей. Президенту Л.Джонсону удалось поставить дело так, что телевидение предоставляло ему время немедленно, как только он принимал решение обратиться вечером к народу. Благодаря такой практике, уже с 1960-х гг. общение президентов с аудиторией стало обычным и предсказуемым явлением, телевизионные дебаты (а в дальнейшем и партийные съезды, на которых происходит выдвижение кандидатов в президенты) - в масштабно организованные и широко рекламируемые в СМИ шоу.

Аналогичную роль постепенно стали играть пресс-конференции, проводимые в Вашингтоне. Институционализация пресс-конференций как средства информационного влияния правительства на общественное мнение произошла еще в начале XX в. при президенте В.Вильсоне. После второй мировой войны рост конкуренции между различными газетами, журналами и радиокомпаниями, которые вскоре начало теснить телевидение, превратил процесс добывания информации «из первых рук» в предприятие, требовавшее изобретательности и азарта. Естественно, наиболее легкие пути получения информации открывались в столице. В конце XX в. в Вашингтоне было аккредитовано более 16000 корреспондентов и было бы очень странным, если бы центральная власть не стремилась этим воспользоваться. Уже Д.Кеннеди придал своим пресс-конференциям ярко выраженный публичный характер. Проводимые в «часы пик» телевизионных передач, они собирали весь корпус журналистов, аккредитованных при Белом доме.

Возникающая вокруг столицы аура власти постепенно притягивала к себе даже вполне критически мыслящих журналистов, которые стали «находить для себя более удобным быть вместе с ней, чем против нее... Сознавая, что работники СМИ готовы быть совращенными, правители не считали для себя недостойным сыграть роль соблазнителей, привлекая издателей, редакторов и журналистов приглашениями в чарующие круги власти» [75, с.229].

В период президентства Рейгана пышные пресс-конференции и помпезные обеды стали чередоваться с сериями неформальных встреч главы государства с небольшими журналистскими группами, состоящими из 8-10 человек. Неформальность таких мини-пресс-конференций подчеркивалась отсутствием магнитофонов и видеоаппаратуры (off the record sessions).

Благодаря такому многообразию средств привлечения масс-медиа на свою сторону, правительство получало широкие возможности для распространения благоприятной для себя информации и дезинформации, а журналисты все больше преисполнялись той мыслью, что «лучше быть полностью осведомленным, чем полностью честным» [75, с.239].

Подобному изменению взглядов в немалой степени способствовали огромные средства, расходуемые американским правительством на рекламу: при Р.Никсоне только Пентагон ежегодно тратил на рекламу 80 миллионов долларов, а к 1990-м гг. общие годовые расходы правительства на эти цели превысили 200 миллионов долларов [75, с.229; 6, с.380 сл.].

Хотя главным потребителем правительственных средств являлось телевидение, немало их перепадало также и крупнейшим газетам, вынужденным, естественно, оказывать ответные услуги. Американская исследовательница Д.Дэвис подробно описала процесс установления особых отношений между правительством и газетой «Вашингтон пост». В качестве благодарности за доброжелательное освещение официальной политики газете широко предоставлялась интересующая ее информация. В 1970-1990-е гг. в подобный процесс взаимного обмена были втянуты практически все американские СМИ, идентифицирующие себя с истеблишментом и «продававшие частицу своей честности за допуск к источникам, который помогал им выполнять свои задачи по сбору информации» [75, с.239].

Конечным результатом симбиоза властных структур и СМИ стало не только увеличение манипулятивных возможностей первых, но и значительное возрастание самомнения последних, уверовавших в свою способность определять характер политической жизни, диктуя власти приемлемые для обоих решения. Подобная уверенность была небезосновательной, прежде всего потому, что без телевидения было уже невозможно организовать и проводить последовательно сколько-нибудь масштабную политическую кампанию. Благожелательно настроенные СМИ были необходимы и для закрепления победы президентской власти над оппозицией в конгрессе, оттесненной на задний план и к 1970-м гг. ставшей почти незаметной. Такая ситуация возникла потому, что конгресс не имел возможности реагировать на выступления президента, транслируемые телевидением на всю страну. Если оппозиции и давали такую возможность, то обычно не в «час пик», когда она не могла уже рассчитывать на большую зрительскую аудиторию. К тому же ответы оппозиции практически никогда не передавали по всем каналам и она никогда не могла играть с президентом на равных. В этих условиях руководители телекомпаний считали для себя возможным брать на себя роль арбитра, попеременно выступая то в роли «лояльной оппозиции» президентской власти, то полностью переходя на ее строну. Тем самым СМИ становились весьма влиятельным участником политического процесса, причем далеко не беспристрастным.

Подобное положение вещей, естественно, не могло устраивать оппозиционные силы, особенно консервативно настроенную часть истеблишмента. Впервые решительный голос протеста прозвучал в 1969 г. в речи вице-президента С.Агню, обвинившего СМИ в «либеральных перекосах»,

которые возникли вследствие того, что они оказались в руках небольшой группы предубежденно мыслящих выходцев из северо-восточной части страны, не имеющих связей с простым народом, высокомерно себя ведущих и практически прибравших к рукам общий контроль за всей системой телевещания в США.

Эта речь имела большой резонанс. Тем не менее, только к середине 1980-х гг. оппозиция в конгрессе обрела возможность регулярно возражать президенту по телевидению [34]. Усилению роли оппозиции в этот период способствовала в немалой степени и постепенная утрата ведущими коммерческими телесетями монополии на телевещание в результате стремительного расширения поля деятельности альтернативных кабельных сетей.

Появление многочисленных каналов кабельного телевидения (в конце XX в. более 60 процентов американских семей были охвачены его системами и могли выбирать любой из 40 каналов, а иногда и более) привело к утрате влияния политических новостей и шоу, передаваемых центральными телекомпаниями. Если в 1960-е гг. президентские выступления смотрели до 90 процентов избирателей, то в 1990-е гг. уже менее половины.

Во время президентской кампании 1992 г. уже появилось выражение – «старые» и «новые» СМИ, ставшее в наши дни вполне устойчивым [2, с.56 сл.; 13, с.158 сл.]. Новые СМИ, т.е. кабельные и компьютерные сети были больше ориентированы на различные возрастные и профессиональные группы, многие представители которых были весьма скептически настроены к политическим лозунгам республиканцев и демократов. Теперь, вместо ожидания встречи с аудиторией на телеканалах, политики оказались вынужденными сами заняться ее поисками. Так, президент Б.Клинтон стал первым, кто рискнул использовать новые СМИ, несколько раз появившись перед аудиторией сети MTV (передающей преимущественно музыкальные видеофильмы для подростков и молодежи) и на других специфических каналах. Во время президентской кампании этот апробированный сценарий повторялся уже сотни раз.

Переориентация политиков на новые СМИ не означала автоматической утраты влияния центральным телевидением, но лишь свидетельствовала о постепенно развивающемся процессе фрагментации избирательных кампаний, их перемещении из центра в провинцию. Работа кандидатов с местными станциями снижала начальное напряжение, открывая возможность для более широких маневров. Такого рода смещение политического процесса оказалось еще более оправданным после того, как был установлен эмпирически, а в дальнейшем подвергся более глубокой теоретической проверке факт крайней амбивалентности отношений между президентской властью и СМИ.

Проявляя явно выраженную заинтересованность в установлении тесных отношений с любым правящим президентом вне зависимости от его партийной принадлежности, будучи сторонниками сильной «президентской вертикали», СМИ одновременно не проявляли ни малейшей заинтересованности в том, чтобы допустивший грубые промахи президент излишне долго засиживался на своем посту. Последняя четверть XX в., ознаменованная в США громкими политическими скандалами, связанными с действиями центральной власти, дала немало свидетельств преследования крупнейшими СМИ тех президентов, которые, по их мнению, не имели шансов поднять свой рейтинг в общественном мнении. Так, вовлеченный в Уотергейтский скандал Р.Никсон стал объектом повышенного критического внимания со стороны центральных телеканалов и газет, что в немалой степени способствовало его быстрой отставке. Столкнувшийся с проблемой заложников в Иране, Д.Картер до конца своего президентства уже не мог избавиться от негативной телевизионной критики, превратившей неудачную попытку вооруженного освобождения заложников в крупнейший политический скандал. Одержавший две победы на выборах, Р.Рейган к концу второго президентского срока оказался втянутым в скандал, получивший название «Иран-контрас» и быстро ощутил на себе последствия охлаждения СМИ к своей персоне. В итоге в феврале 1988 г. три ведущие телекомпании США отклонили просьбу Белого дома предоставить Р.Рейгану возможность выступить по их каналам на том основании, что его речь наверняка не будет содержать ничего нового и приведет к пустой трате эфирного времени и денег [6, с.372].

И, наконец, грандиознейший шум, поднявшийся вокруг любовных похождений Б.Клинтона (так же как Никсон и Рейган избранного на второй срок) вполне может рассматриваться как своеобразный апогей в отношениях президентской власти и центральных СМИ. Особенность этого скандала состояла в том, что он разразился в период стремительного прогресса новых электронных масс-медиа. В результате стараниями прокурора К.Старра и республиканской оппозиции в конгрессе весьма объемистое «дело Моники Левински» (более 400 страниц печатного текста) оказалось запущенным в сеть Internet, а показания самого президента сделались достоянием телевизионной аудитории, тем самым приблизив в перспективе уже апробированную в 1970-е гг. дилемму «импичмент или добровольная отставка».

Анализируя основные тенденции освещения политики американских президентов в СМИ, специалисты установили совершенно четкий, постоянно воспроизводящийся график: весьма позитивный подход в начальный период, условно называемый «первые сто дней» и вполне благожелательное отношение в первый год президентства; к третьему году можно уже

предугадать менее благожелательный подход, если деятельность президента на своем посту не вызывает энтузиазма в общественном мнении; в случае же существенного «прокола» сдержанное отношение легко может превратиться в обвинительный шквал, играющий на руку оппозиции [34].

Обрисованная выше система отношений СМИ и политической власти, возникшая в США после второй мировой войны, как нельзя более контрастно выявила основные элементы той информационной модели, которую в политической науке принято называть *частной* или ***коммерческой*** [37, с.9; 23, с.44 сл.]. США безусловно являются страной, где эта модель во второй половине XX в. получила особенно сильное развитие. Основные теле- и радиокомпании, крупнейшие газеты и журналы находились в руках частных владельцев. Например, к 1970-м гг. центральные каналы теле- и радиовещания ABC, CBS и NBC контролировались десятью промышленными и финансовыми корпорациями. В их же распоряжении находились 34 вспомогательные телестанции, 201 система кабельного телевидения, 62 радиостанции, 20 компаний звукозаписи, 59 журналов, включая такие крупнейшие журналы как «Тайм» и «Ньюсуик», 58 газет, включая «Нью Йорк Таймс», «Вашингтон Пост», «Уолл Стрит Джорнэл», «Лос Анджелес Таймс», 41 издательство и различные кинокомпании, в том числе «Коламбия Пикчерс» и «Твенти Сенчури Фокс». Крупнейшие банки, такие как «Чейз Манхеттен», «Морган гэрэнти траст», «Ситибэнк» и «Бэнк оф Америка» имели в своем распоряжении три четверти акций главных американских телекомпаний [88; 83].

В этот же период десять крупнейших газет получали половину доходов от газетного бизнеса во всей стране. 5 конгломератов контролировали 95 процентов выпуска пластинок и магнитофонных кассет. 8 голливудских студий получали 89 процентов доходов от кинобизнеса. Три телевизионных сети контролировали 2/3 доходов телевизионных студий США. На книжном рынке доминировали семь крупнейших издательств [75, с.27-28].

Представители крупнейших банков и корпораций были так или иначе представлены в редакционных советах ведущих газет, журналов и правлениях телекомпаний. И наоборот, многие директора на радио, телевидении, руководители газет и издательств являлись партнерами банков, страховых компаний, юридических фирм, университетов и всевозможных фондов. Например, компания «Форд Моторс Компани», годовой доход которой составлял в 1970-е гг. 43 миллиарда долларов, имела своих представителей в советах директоров таких газет как «Нью Йорк Таймс», «Вашингтон Пост» и «Лос Анджелес Таймс» [75, с.29 sq.].

К концу XX в. тенденция к превращению американских СМИ в собственность крупнейших промышленных и финансовых корпораций не претерпела сколько-нибудь существенных изменений. Такого рода эволюция

информационных комплексов приводила непредвзято мыслящих специалистов к выводу, о том, что политика, проводимая центральными и большей частью местных СМИ, отвечала, в первую очередь, интересам крупного бизнеса, напрямую установившего над ними контроль или же навязывавшего свою точку зрения через размещение рекламы. Для большинства стран Западной Европы, где развитие политического процесса осуществлялось на основе сохранения традиций парламентской демократии с ярко выраженной ориентацией больших групп избирателей на мощные политические партии, каждая из которых имела в своем распоряжении партийную прессу, обладавшую влиянием и престижем, ориентация на американскую модель таила немалые угрозы.

Большую роль в стремлении западноевропейских правящих кругов встать на путь поиска новых организационных форм сыграло то важнейшее обстоятельство, что к началу 1990-х гг. Западная Европа постепенно стала утверждаться в новой роли мирового лидера в области развития СМИ. Система передачи международных новостей, собственно, и возникла в Европе в течение XVII-XVIII столетий первоначально в виде «зарубежной корреспонденции», присылаемой, например, в лондонские газеты в виде писем корреспондентов, живших в других европейских городах и бравших материал из местных газет. Постепенно появляется обширная корреспондентская сеть, связывавшая ведущие европейские газеты. В конце XX в. Европейский союз радиовещания (European Broadcasting Union) стал только одним из многочисленных механизмов, объединявших передачу новостей по всей Европе (включая страны Центральной, Восточной Европы и СНГ) и всему миру.

Первый международный европейский (франко-британский) картель, организовавший передачу новостей, возникнув в 1870 г., до сих пор сохраняет свое влияние. В Германии к числу крупнейших относятся DPA – «Немецкое пресс-агентство» (Deutsche Press-Agentur) и ZDF - Второй канал немецкого телевидения (Zweites Deutsches Fernsehen). В 1990-е гг. эти корпорации значительно укрепили влияние в Центральной и Восточной Европе. Испанские агентства новостей, например, RTVE - Испанское радио и телевидение (Radio Television Espana) имели прочные корни и в странах Латинской Америки. К началу 1990-х гг. значительно упрочили свое влияние итальянские теле- и радиокомпании, например, такие как ANSA – Объединенная национальная ассоциация прессы (Associatione Nazionale Stampa Associata) и RAI - Итальянское радио и телевидение (Radio Televisione Italiana) [86, c.84 sq.].

В условиях краха СССР и распада биполярного мира в 1990-е гг. Европейский континент оказался тем основным фокусом, на который переместился интерес мировых информационных комплексов. В 1990 г. 944

информационных агентств были представлены в США, 606 - в Брюсселе, 599 - в Великобритании, 562 - в Италии и 558 - во Франции. Из 20 стран, возглавлявших группу лидеров в сфере СМИ, 14 представляли Европу. Хотя американская пресса и телевидение сохраняли достаточное число заказчиков своей продукции, западноевропейские телекомпании с начала 1990-х гг. успешно начали теснить американских конкурентов на Ближнем Востоке и в Африке [86, с.98-99]. В этот период уже нельзя было с полной определенностью ответить на вопрос - какие именно причины предопределяют быструю экспансию западноевропейских СМИ - успешное освоение ими новых технологий или же специфический характер их национальной организации. Например, британская компания ITN - Независимые теленовости (Independent TV News) эффективно использовала возможности, открываемые спутниковым телевидением, компания Visnews являлась ведущей в распространении видеофильмов, компания Reuters была пионером в области компьютеризации международных новостей и т.д.

Процесс интернационализации теле-и радиовещания, создание гигантских европейских медиа-картелей скрывали в себе потенциальную опасность подчинения национальных структур исключительно коммерческим интересам и утраты тех бесспорных демократических завоеваний, достигнутых во многих странах Западной Европы. Даже если существовавшее положение вещей и не давало оснований для слишком пессимистических прогнозов, тем не менее, можно было констатировать возникновение постоянно нарастающих противоречий между ориентацией на коммерческий успех и демократическим политическим процессом в этом регионе [93].

В отличие от американской коммерческой модели, в Западной Европе утвердились *общественно-правовая* (Великобритания, ФРГ, Италия, Швеция) и государственная организация СМИ. До недавнего времени образцом последней была голлистская Франция. Установление государственной монополии на теле- и радиовещание и контроля над наиболее крупными газетами и журналами при Ш. де Голле и Ж.Помпиду обосновывалось тем теоретическим доводом, что «в многопартийной, плюралистической стране свобода печати реально возможна, если только она подконтрольна правительству» [19, с.48]. Государство в рамках этой философии рассматривалось преимущественно в качестве влиятельного политического арбитра, гарантирующего плюрализм взглядов. Подлинной причиной контроля центральной власти над информационными процессами было стремление ограничить влияние левых сил - социалистов и коммунистов, изменив, таким образом, баланс в пользу правых партий. В результате журналистская свобода была существенно ограничена. Давление на СМИ правительство пыталось компенсировать практикой льготных тарифов и налогообложения

для прессы и информационных агентств, дополняемой прямыми субсидиями из бюджета.

Пришедшие в 1981 г. к власти социалисты, несмотря на декларативные обещания усилить три основных канала государственного телевидения и ликвидировать частный сектор, на деле стали проводить совершенно противоположную политику: сохранив два общенациональных канала (А2 и Fr3) и культурный канал La7, они создали систему телевещания со смешанным капиталом (Canal Plus), допустив также возникновение двух новых коммерческих каналов - La5 и M6. В результате к 1986 г. из 7 каналов частному капиталу стали принадлежать 4,5. Принятие в 1982 г. нового закона о СМИ значительно расширило свободу журналистов. Благодаря такой политике (впрочем ни социалисты, ни вернувшиеся к власти в 1990-е г. правые не отменили практики финансирования СМИ за счет госбюджета, т.е. налогоплательщиков), Франция к концу XX столетия стала обладательницей одной из наиболее развитых в техническом отношении коммуникационных структур. В связи с этим некоторые французские ученые (например, Д.Вольтон) выдвинули гипотезу о своеобразном «обратном эффекте», смысл которого заключался в том, что новая государственная политика в отношении СМИ и значительное расширение журналистской свободы способствовали ускорению модернизации и, в конечном итоге, постепенному исчезновению столь характерного для французской истории противостояния левых и правых [96, с.29-30; 90; 91; 94; 92; 95]. Во всяком случае, следует отметить, что изменение политического климата во Франции происходило параллельно деформации информационной модели, которая в настоящее время уже не может считаться вполне государственной, поскольку уже в конце XX в. она приобрела некоторые элементы коммерческой и общественно-правовой форм организации СМИ.

Для общественно-правовой модели, сложившейся во второй половине XX в. в Великобритании, ФРГ и Италии, прежде всего, характерны самоуправление и юридически оформленная независимость от государства и частных лиц. СМИ финансируются за счет специального налога с граждан и контролируются общественными советами, в которые входят представители важнейших общественных групп, организаций и профессий. Гарантами независимости СМИ выступают парламенты.

Формы общественно-правового регулирования, конечно, различны. В Великобритании оно до сих пор опирается на нормативные юридические акты, восходящие еще ко временам «славной революции» 1688 г., окончательно утвердившей верховенство парламента. В Швеции принцип свободной прессы был утвержден в конституции 1766 г., а самоуправление и подконтрольность общественным интересам гарантированы специальными организациями - от Совета по делам прессы (1916) до специального до-

лжностного лица Press Ombudsman (1969), в обязанности которого входит рассмотрение жалоб граждан на публикации журналистов.

Выделяя «идеальные признаки», свойственные указанной выше модели, немецкий политолог Г.Траутман давал следующую ее характеристику: «1) свобода от государства. Государство не оказывает финансового, кадрового и организационного влияния на телевидение и радио. 2) Финансовая независимость. ТВ и Радио не получают никаких государственных субсидий, финансирование идет путем абонентной платы и рекламы. 3) Участие общественно важных сил в кадровой политике и в оформлении программ (в ФРГ в этом принимают участие профсоюзы, церковь, университеты и т.д.). 4) Объективность сообщений - отделение фактов от мнений, проверенная информация, наличие противоположных мнений. 5) Надпартийность - не должно преобладать ни мнение правительства, ни мнение какой-либо партии или союза» [20, с.6-7].

Формулируя эти признаки в качестве наиболее характерных для стран, где утвердилась традиция самоуправления, Г.Траутман, тем не менее, был вынужден признать, что общественно-правовая модель являлась, скорее, нормативным идеалом, который *лишь отчасти* был представлен в политической практике ряда западноевропейских стран. На самом деле и в Великобритании, и в ФРГ, и в Италии сложилась «дуальная система» (сосуществование общественного и частного телевидения и радио), внутри которой шла постоянная борьба между тенденцией к полной коммерциализации и тенденций к контролю со стороны общественных организаций и групп. Существование в ФРГ огромного количества местных каналов кабельного телевидения или же возникновение в Италии информационной империи финансового магната и политика С.Берлускони также являлись серьезными симптомами размывания «идеальной модели» [59].

Одной из наиболее важных причин, способствовавших усилению коммерческого начала и, следовательно, американизации европейских массмедиа стал стремительный процесс их модернизации, резко увеличивавший стоимость, например, видеопрограмм и трансляции новостей. Перекладывание расходов, связанных с необходимостью постоянно использовать технические новшества, на плечи рядовых граждан оказалось чреватым серьезными социальными и политическими осложнениями. Повсеместно проявлявшийся (как в США, так и в Западной Европе) кризис доверия к СМИ и журналистам не мог в этой связи рассматриваться как случайный. Недоверие возрастало прямо пропорционально росту потребления теле- и радиопрограмм и оно напрямую было связано с постоянно увеличивавшимся недовольством, вызванным «эффектом вездесущности» новостей, с одной стороны, и попытками европейских СМИ выступать в роли «четвертой власти», - с другой.

Как и в США, эти попытки также отражали крайнее усиление телевидения в общественно-политической жизни. Само понятие «ориентированная на телевидение политика» [52; 8, с.330 сл.; 13, с.158-167], как уже отмечалось выше, вошло в обиход в США вследствие того, что телевидение стало практически претендовать на роль посредника между властью и основной массой избирателей. Первоначально его коммуникационная роль была весьма ограниченной, поскольку основной целью большинства телепрограмм было создание фона для выступлений политиков различного ранга, претендовавших на различные должности. Несмотря на периодическое появление более или менее обширных журналистских комментариев и аналитических обзоров, в новостях и политических программах в целом преобладала речь государственных мужей, на которых потом журналисты могли ссылаться. С 1980-х гг. ситуация изменилась самым радикальным образом. Слова политиков превратились теперь в «сырой материал», который комбинировался с другими звуками и видеообразами, а затем уже вставлялся в соответствующим образом сформированную «нарративную программу» [43, с.9-10; 41]. Естественно, сам процесс подготовки программ к эфиру и новая «упаковка новостей» усилили роль журналистской инициативы и телевизионной журналистики в организации предвыборных кампаний и «гонок» противоборствующих претендентов. Но в конечном итоге такая «посредническая миссия» привела лишь к превращению «имиджмейкерства» в одну из главных функций всего политического процесса, отодвинув реальные политические проблемы и дискуссии на задний план.

К концу XX в. изменение характера освещения избирательных кампаний как в США, так и Западной Европе вновь вызвало к жизни вопрос, периодически возникавший еще в период превращения прессы в важнейший элемент политического дискурса: насколько самостоятельной и независимой может быть роль СМИ? Выше уже отмечалось, что важной гарантией независимости СМИ является сознательное и целенаправленное усиление общественной модели управления, препятствующее как переходу СМИ в руки крупного капитала, так и нарастанию опеки со стороны государственных служб и структур. Как показывает исторический опыт, противостоять одновременно обеим угрозам независимости общественного мнения на уровне массовых коммуникаций – чрезвычайно сложная задача. В послевоенные годы уже вполне проявилась следующая закономерность: возрастание самомнения владельцев газет, журналов, радио- и телекомпаний было прямо пропорционально их фактическому подчинению как интересам различных политических и финансовых группировок, так и логике избирательных процессов, определяемой этими группировками. На рубеже XX–XXI вв. эта тенденция продолжала углубляться вследствие сформировавшейся еще в 1980-е гг. приверженности большинства западных

правительств неолиберальным догмам. В опубликованной в 2011 г. книге «Странная не-смерть неолиберализма», британский политолог К.Крауч специально отмечал, что в идеологическом плане истоком этих догм было отрицание различия «между рынком и крупными компаниями, а также характерная для неолиберальной мысли тенденция наделять последние качествами первого, которыми они на самом деле не обладают» [12, с.115]. «С этим различием, - продолжает К.Крауч, - мы встречаемся при изучении довольно важных процессов, происходивших в последние годы, когда правительства, поддавшиеся влиянию неолиберальных идей, стремились приблизить свою деятельность к частному сектору или даже попросту передать ее этому сектору. Такой процесс всегда рассматривается как стремление правительства приспособиться к рынку. Но вместо этого зачастую шло приспособление к корпорации, что, в свою очередь, еще больше способствовало политизации гигантской фирмы, которая оказывалась полной противоположностью тому, к чему стремилась либеральная политическая экономия» [12 , с.115; 11, с.102 сл.; 13, с.82 сл.; 7, с.310-311]

Еще в 1922 г. У.Липпман в своей, ставшей впоследствии знаменитой, работе «Общественное мнение» очень выразительно и удачно сформулировал основные принципы доходящего до симбиоза партнерства между политическими институтами и СМИ, выделив также ту разграничительную линию, которую последние никогда не смогут перейти. «Если на газеты, - писал он, - должна быть возложена обязанность истолковывать всю публичную жизнь человечества таким образом, чтобы каждый подросток мог иметь мнение по любому спорному вопросу, они неминуемо потерпят неудачу и в будущем легко предположить, что они постоянно будут терпеть фиаско. Невозможно предположить, чтобы мир, в котором продолжают существовать разделение труда и распределение собственности, мог управляться универсальными мнениями всего населения. Теория бессознательно признает отдельного читателя обладающим всеобъемлющей компетенцией в теоретическом плане и взваливает на прессу тяжесть выполнения того, чего не в силах выполнить ни одно представительное правление, промышленная организация или дипломатия. Прессу, воздействующую на любого индивида в течение тридцати минут из двадцати четырех часов, упрашивают сотворить мистическую силу, называемую Общественным Мнением, которое взвалит на себя бездействие публичных институтов. Пресса часто ошибочно претендует на то, что она способна выполнить именно это. Она приписывает себе слишком высокую моральную цену, поощряя демократию, все еще связанную своими первоначальными предпосылками, ожидать, что газеты будут спонтанно снабжать каждый правительственный орган для решения любой проблемы информационным аппаратом, который они сами обычно не могут для себя обеспечить.

Институты, потерпев неудачу на пути обеспечения себя инструментами знания, стали связкой “проблем”, которые, как предполагается, будет решать население в целом, поголовно читающее прессу. Другими словами, дошли до того, что стали рассматривать прессу как орган прямой демократии, наделенный полномочиями в гораздо более широком масштабе и наделяемый день ото дня функциями, часто приписываемыми инициативе, референдуму и праву отзыва. Суд Общественного Мнения, открытый днем и ночью, должен устанавливать право для каждого во всякое время. Но все это неосуществимо. И если вы начнете рассуждать о природе новостей, то это даже немыслимо. Ведь новости... являются достоверными пропорционально той точности, с которой записывается событие. До тех пор, пока событие невозможно назвать, измерить, придать ему облик и специфику, оно или не может обрести характер новостей, или же оно подвержено превратностям и предрассудкам, свойственным наблюдению. Поэтому в целом качество новостей в современном обществе является показателем его социальной организации. Чем лучше институты, чем больше представлены формально все необходимые интересы, чем больше сложных вопросов имеет свое решение, чем больше вводится объективных критериев, тем более совершенно любое дело может быть представлено в качестве новостей. Пресса в лучшем случае является служанкой и хранительницей институтов; в худшем случае она служит тем средством, с помощью которого немногие эксплуатируют социальную дезорганизацию для своих собственных целей. В той степени, в которой институты прекращают функционировать, беспринципный журналист может ловить рыбу в мутной воде, а честный рискует пребывать в неизвестности. Пресса не является заменой для институтов. Она подобна лучу, который беспрестанно мечется по сторонам, выхватывая из темноты эпизоды один за другим и открывая их нашему взору» [56; 64, с.43-44].

В настоящее время можно вполне безоговорочно утверждать, что эти замечания У.Липпмана в такой же мере относятся к эпохе телевидения и компьютеров, в какой они верно отражали в начале XX в. роль прессы. Характерной особенностью нашего времени является, однако, то, что множество ученых и публицистов, претендующих в своих суждениях на научный статус, склонны рассматривать современные электронные СМИ в роли некоего политического демиурга. Тем не менее, вопреки таким прогнозам, многие журналисты сегодня начинают понимать, что в современных массовых избирательных кампаниях они являются только орудием нередко совершенно чуждых им интересов. Например, еще в 1972 г. С.Микельсон, исполнительный директор американской компании CBS следующим образом расценивал роль телевизионной журналистики: «Телевизионные новости приобрели умение, опыт, замечательную электронную технику и

изощренность. Но, как мне представляется, нет ни места, ни возможности их использовать. Политические менеджеры, кажется, научились гораздо большему. Они открыли методы, необходимые для того, чтобы приспособить новости для своих собственных целей и взять на себя руководство. Они овладели моментом. Теперь остается только посмотреть - смогут ли СМИ вновь обрести инициативу» [65, с.168].

Проявленное С.Микельсоном беспокойство является одновременно хорошим подтверждением того, что уже в 1970-е гг. соперничество между боссами СМИ и политическими группировками достигло высокого уровня. Но до сих пор ни у одного серьезного ученого не возникало сомнения относительно конечного результата данного противоборства вообще, и медиакратических иллюзий, спорадически возникающих у журналистов и политических аналитиков, в частности. «Важно не преувеличивать, - отмечал в 1992 г. Д.Хэллин, - ни той степени враждебности, с которой американская журналистика все более начинает относиться к политической власти, ни того способа интерпретации, с помощью которого она пытается себе это представить. Отношения между СМИ и политической властью все еще являются тесными и имеют характер симбиоза. Мне иногда кажется, что во многом СМИ все еще выступают в роли младшего партнера» [43, с.18]. Справедливость замечания американского политолога, равно как и характер отношений СМИ и политической власти (как в США, так и в Западной Европе) и их взаимных притязаний можно вполне понять только после того, как оказывается полностью ясным та экономическая подоплека, на которой сами амбиции, собственно, и основываются.

В последние десятилетия XX в. экономическое развитие фактически стерло грани между журналистикой и коммерческим предприятием, деятельность которого была основана на продаже аудитории, т.е. непосредственных потребителей СМИ, рекламодателям. В этом заключалась причина неуклонного падения доверия к СМИ, которое в особенности коснулось стран, позднее других вступивших на путь технической модернизации средств теле- и радиовещания. Например, во Франции число зрителей, доверявших телевизионной информации упало с 1983 по 1988 гг. с 47% до 40% [96, с.31; 44, с.21]. Превращение центральных и особенно местных телепрограмм в чрезвычайно доходные предприятия вызвало между ними конкуренцию, которая сделалась особенно ожесточенной с появлением компьютеров и кабельного телевидения.

Конкуренция сделала серьезные программы, посвященные обсуждению сложных политических и социальных вопросов, невыгодными экономически [44, с.23]. Степень их выживаемости стала теперь определяться стремлением не потерять окончательно «серьезную аудиторию». Но все эти заботы о престиже не могли помешать бурному росту нового типа пе-

редач на телевидении, очень скоро получивших название «халтурного телевидения» (trash television).

Причины распространения этого явления скрывались в самих новых технических возможностях, ставших немедленно объектом коммерческой эксплуатации, которая, в конечном итоге, изменила лицо современной журналистики, главным образом, в плохую сторону. Технические возможности сделали нормой «живые репортажи» с места событий, трансляция которых не оставляла, как правило, времени для серьезного анализа и комментирования передаваемой информации. В итоге «живые передачи, которые в течение столетия были идеалом для всех новостей, произвели карикатуру на самих себя, как только они сделались общим правилом. Карикатурность усиливалась вследствие конкуренции и потребности производить сенсации... Мир новостей начинает вращаться вокруг самого себя вместо того, чтобы вращаться вокруг новостей мира» [96, с.30].

Негативный аспект, связанный с новым информационным бумом, проявился в самом факте вездесущности новостей, транслируемых отныне в соответствии с принципом – «важно только то, что может быть показано». В данном принципе скрывалась определенная политическая и идеологическая позиция, являвшаяся результатом своеобразной ультра-либеральной интерпретации свободы, характерной еще для эпохи рождения лозунга laissez-faire. Поскольку телевидение навязывает взгляд - существует только то, что можно увидеть, - следует предположить, что свобода выражения является одинаковой везде, а не только на Западе. Авторы и редакторы телепрограмм одновременно пребывают в уверенности, что, благодаря телеэкрану возможно быть в курсе всех наиболее важных событий, происходящих в мире.

В этой уверенности, однако, изначально скрывалась серьезная психологическая и идеологическая аберрация. Пресса и телевидение стремились приучить аудиторию к тому, что ни один из существенных вопросов, ни одно из событий не могут произойти без того, чтобы они немедленно не попали в эфир или на первые полосы газет. Между тем, элементарное рассуждение легко может привести к выводу, что каждый день происходит множество событий, о которых СМИ не сообщают. Даже если предположить, что они действительно в состоянии это сделать, мы можем с уверенностью утверждать, что большая часть передаваемой информации может нас и не заинтересовать. Вездесущность новостей, таким образом, порождает у людей, склонных с полным доверием относиться к внешне убедительным доводам масс-медиа, иллюзию о постоянно открытой для восприятия реальности. При этом совершенно упускаются из виду те, скрытые от камеры или глаз репортера причины, порождающие события, становящиеся объектом для телерепортажа.

Ориентированная на телевидение модель новостей провела резкую, хотя и невидимую на первый взгляд, грань между информацией, ориентированной на понимание *события,* и информацией, ориентированной на его воспроизведение и трансляцию.

Некоторые специалисты утверждают, что такого рода переориентация связана не с новым характером и концепцией производства новостей, но с *природой* самого телевидения, для которого характерен приоритет визуального показа над идейной подоплекой того или иного события. События, люди, например, национальные лидеры и различные кандидаты на выборах, имеют внешнюю сторону, тогда как проблемы и политический анализ этим качеством не обладают. Поэтому тележурналисты вынуждены фиксировать внешнюю сторону, «скользить по поверхности», не углубляясь в причины и содержание новостей. Тем самым пустота и поверхностность возводятся в принцип и путем ссылки на технику ставится под сомнение сама возможность аналитической работы, основанной на методологии политического анализа.

Подобные несостоятельные доводы лишний раз позволяют фиксировать наше внимание на действительно серьезных изменениях, происходивших в XX в. как в самих СМИ, так и в концептуальных схемах интерпретации их деятельности. Новости в традиционном их понимании всегда предполагают существование определенного исторического континуума, в рамках которого каждое событие имеет свою причину и, следовательно, нуждается в историческом истолковании. Метод теленовостей отдает предпочтение выборочному показу отдельных, нередко не связанных друг с другом фактов, которые, будучи объединенными воедино, создают искусственную телереальность, артефакт. Тем самым поддерживается иллюзия «сопричастности» телезрителей, природу которой следующим образом охарактеризовал немецкий политолог Н.Больц в книге «Азбука медиа» (2007 г.): «По положению, которое занимает человек перед телевизором, можно различить два вида отношения к воспринимаемому: *lean back*, то есть откинувшись назад, и *seat forward*, то есть наклонившись вперед. Многие телезрители не хотят больше пассивно перерабатывать информацию, а хотят активно вторгаться в медиареальность. “Активно” в контексте медиа всегда означает “интерактивно”. Одна из базовых истин серьезной медийной науки состоит в том, что масс-медиа в принципе не могут быть интерактивными. Но стремление к активному использованию медиа сегодня столь сильно, что вынуждает технологов и руководителей программ создавать устойчивую видимость интерактивности. “Дорогие телезрители” мобилизуются и требуют слова» [2, с.32; 14, с.120 сл.; 15, с.102 сл.; 1, с.156 сл.; 8, с.298 сл.; 3, с.272 сл.; 4, с.64 сл.; 5].

Эту иллюзию, как правило, разделяют и политики. В связи с этим не выглядела случайностью резко возросшая в последние десятилетия XX в. и сохраняющаяся и сегодня роль многочисленных *опросов* общественного мнения. В США к концу XX в. действовали более 200 фирм, специализировавшихся на зондаже взглядов организаций, в которых были заняты около 10 тысяч человек [6, с.386]. Наиболее типичными становились опросы, проводимые знаменитым институтом Гэллапа, использовавшего метод выборочной проверки 1500 избирателей из различных общественных слоев. В связи с тем, что качество и техника опросов были доведены в США и Западной Европе до очень высокого уровня, а их результаты немедленно стали передаваться по телевидению и радио, сразу попадая и на страницы газет, большинство избирательных кампаний и текущая политическая жизнь оказались насквозь пронизанными многочисленными предсказаниями, с которыми были вынуждены считаться все без исключения политики.

Данные опросов становились, таким образом, важнейшей составной частью политического имиджа государственного деятеля. Оказавшись под двойным прицелом телекамер и проводящих опросы фирм, как правило, сотрудничавших с хозяевами СМИ, политик приучал себя к крайней осторожности, демонстрируя в своих речах уравновешенность и консерватизм. Сохранить имидж и душевный комфорт часто оказывалось более предпочтительным, чем предпринимать рискованные решения, чреватые нежелательными последствиями. Политики постоянно обращались к зондажу общественного мнения накануне выдвижения своих кандидатур, законодательных инициатив или выступлений в телеэфире. Тем самым для политических противников открывались широкие возможности давления друг на друга путем манипуляций данными опросов, которые по заказу могли проводить коммерческие компании, не считая заказов от самих СМИ. Политики приучались думать, прежде всего, о «внешней» стороне своей деятельности. Подобная позиция полностью совпадала с ориентированной на коммерческий успех позицией владельцев телекомпаний и крупнейших газет.

Таким образом возникала и укреплялась иллюзия, согласно которой в мире современной политики полностью доминирует «стратегия» современных СМИ. Следствием этой иллюзии стали *театрализация* и *тривиализация* политического процесса. «Посредническая» функция телевидения увеличивала заботы организаторов политических кампаний об их внешней и технической стороне. Имиджмейкерство оказалось центром политики, отодвинув реальные политические проблемы и дискуссии на задний план. Основной темой телерепортажей стало также «успешное продвижение» тех или иных кандидатов.

Д.Хэллин, проведя в 1988 г. сравнительный анализ освещения журналистами из различных СМИ политических дебатов, пришел к выводу, что 82% их репортажей и статей были посвящены темам «лошадиных бегов» (horse-race themes). «Важно подчеркнуть, - отмечал он, - что подобное освещение в духе “скачек”... фокусирует внимание на *эффективности* техники кампаний. Появлялись, как будто по контрасту, некоторые статьи, в которых техническая сторона кампаний рассматривалась как этическая проблема: можно ли считать благом для демократии тот факт, что само проведение кампаний становится слишком негативным и слишком поверхностным? Но этот вид журналистской деятельности составлял в пропорции очень небольшую часть по отношению ко всей продукции» [43, с.20; 44, с.22; 9; 10].

В этом плане стремление к театрализации политической гонки, т.е. к превращению ее в занимательное зрелище также является составной частью «стратегии» телевидения. «Развитие СМИ, особенно телевидения, - отмечает К.С.Гаджиев, - усилило тенденцию к стиранию линии разграничения между программами новостей и развлекательными программами. Там, где важность информации определяется и оценивается ее рекламными качествами, неизбежно растет разрыв между реальным миром и миром, предлагаемым СМИ. Составители информационных программ, озабоченные соображениями развлекательности, предпринимают все возможное для превращения реальности, которая лишена развлекательности, в нечто развлекательное. Они могут выдумывать материал, искажать факты, опускать ключевую информацию. И это естественно, поскольку, когда главная задача телевизионной программы состоит в том, чтобы завоевать и сохранить аудиторию, существует большой соблазн отбросить или изменить “скучные” факты, людей, события, соответствующим образом подправив и “упаковав” их. Все это способствовало увеличению значения “символической политики”, “политики театра”, основанных на образах, или “имиджах”, политических деятелей, специально сконструированных на потребу господствующим умонастроениям и вкусам» [6, с.388-389].

Стремление к развлекательности не является единственным стимулом для создателей политических шоу. Основной целью всегда является использование любых технических приемов для поддержки тех группировок, с которыми в тот или иной момент владельцы телекомпаний вступают в альянс. Наибольший успех имеют такие программы, в которых сенсационность соединяется не только с тактическим умением наносить противнику упреждающие удары, но и с гибкостью, проявляющейся, в частности, и в том, чтобы уметь вовремя отодвинуть действительно важную информацию на задний план, акцентируя внимание на множестве второстепен-

ных деталей - манере поведения, обстоятельствах семейной жизни, любимом хобби и т.п.

До сих пор политические кампании нередко начинаются с обсуждения тривиальных вопросов и сам характер новостей, передаваемых по радио и телевидению, не располагает к обсуждению серьезных проблем. СМИ отдают предпочтение «чувствительным укусам», наносимым противниками друг другу в ходе теледебатов или просто во время публичных митингов и интервью. Острые реплики и высказывания занимают минимальное количество времени (обычно не более 10 секунд), а вслед за этим следуют пространные комментарии тележурналистов.

В Западной Европе и США большинство населения получает информацию именно из поверхностных телепрограмм. В научной литературе уже давно стал обсуждаться вопрос о фрагментации аудитории, как правило, по социальному признаку. Существуют серьезные программы новостей, которые смотрят преимущественно представители элиты – правительственные чиновники, крупные бизнесмены, университетские преподаватели и, наконец, сами журналисты. Средний избиратель получает сильно урезанную и упрощенную версию того, что видит элита [34]. Уже в 1990-е гг. большинство специалистов оценивали такую тенденцию крайне негативно: «Фрагментация аудитории, являющейся потребителем новостей, - отмечал Д.Хэллин, - не обязательно может быть плохим явлением. Можно представить себе систему, в которой, к примеру, возникнут различные формы журналистики для среднего класса или рабочего класса (и его подгрупп), отражающие различные вкусы и пристрастия различных аудиторий, но обеспечивающие для каждой из них серьезное обсуждение мира политики в самом широком значении этого слова... К сожалению, по всей вероятности, произойдет совсем другое. Вместо этого, вероятно, возникнет разделение аудитории на одну, наиболее зажиточную и образованную, часть, "потребляющую" новости, возможно, более высокого качества, чем мы до сих пор видели, и небольшую часть более бедных, менее образованных, преимущественно выходцев из этнических меньшинств, которые не потребляют ничего, кроме "Текущего События" и разновидности местных новостей, отличающихся умеренно бульварным стилем (soft tabloid style). И это означало бы не только увеличение культурных барьеров, но и интенсификацию разрыва в знании» [44, с.24].

Высказанные специалистами по масс-медиа, социологами и политологами прогнозы, подобные тому, который был приведен выше, несмотря на всю их основательность, до сих пор еще далеки от полной реализации. В настоящее время ведущие политические программы в западных странах ориентированы на основную массу представителей среднего класса, находящихся под влиянием повседневной пропаганды и по своим политичес-

ким предпочтениям разделяющих взгляды истеблишмента. Серьезные аналитические программы, которые смотрит элита, не могут решительным образом повлиять на результаты выборов. Поэтому главная задача организаторов предвыборных кампаний состоит в том, чтобы с помощью запрограммированных сенсаций, делающих явными «слабые места» противника, окончательно склонить чашу весов в пользу того из конкурентов, к которому основные СМИ в настоящий момент благоволят.

Типичным примером подобного политического спектакля была президентская кампания в США 1988 г., в ходе которой важные проблемы растворились в тривиальных, что повлияло на мнение избирателей. Когда советники будущего президента Дж.Буша стали выяснять, что он попал в затруднительное положение в связи с выдвижением губернатором штата Массачусетс М.Дукакисом своей кандидатуры, были созданы специальные аналитические группы для изучения ситуации по всей стране. В результате советниками Буша был обнаружен целый ряд проблем, создававших для Дукакиса серьезные трудности. Речь шла не об идеологии предвыборной программы последнего, но об одной, инициированной губернатором, местной пенитенциарной программе содержания заключенных, которая предусматривала для некоторых из них, отличившихся безупречным поведением, возможность проводить часть срока в кругу своей семьи. Когда обнаружилось, что один афро-американец, получивший отпуск, совершил убийство нескольких людей, советники Буша пришли к заключению, что спекуляция на этом инциденте может принудить Дукакиса перейти к обороне. В появившейся коммерческой передаче У.Хортона был очень умело использован страх избирателей перед преступностью и их латентные расовые предубеждения. Этот эпизод и другие, преданные огласке, «компроматы» действительно заставили Дукакиса уйти в глухую оборону. Тем самым исход выборов в пользу Буша был предопределен [34].

Другим типичным примером создания атмосферы массовой истерии было инсценирование 10 октября 1990 г. одним американским агентством насилия над 15-летней кувейтской девочкой. Отснятый по заказу фильм, «героиней» которого, как выяснилось позже, была дочь кувейтского посла в Вашингтоне, был показан 53 миллионам американцев, став важнейшим фактором формирования общественного мнения и повлияв на решение президента Буша начать военные действия против Ирака [16, с.82].

Невозможно, разумеется, утверждать, что методы, применявшиеся СМИ в XX в., имели абсолютно «автономную» природу и никак не были связаны с интересами господствующих в западных странах экономических и политических групп. Свойственная телевидению тенденция возвышать «персону» над проблемой, событие над содержанием и т.п. может быть, конечно, напрямую связана с характером работы журналиста с камерой,

ограниченностью времени показа материала, денежных лимитов, потребностью рынка акцентировать сенсационные моменты, слабой образованностью, вызывающей психологическую потребность свести сложное явление к поверхностной его интерпретации. Но все эти действительно существующие факторы не свидетельствуют о том, что используемые СМИ селективные методы являются независимыми от групповых и классовых интересов. «В период Уотергейтского скандала, - отмечал М.Паренти, - мы много слышали о Джоне Митчеле, Г.Р. Хэлдмане, Джоне Дине и Джоне Эрлихмане. Но Клод Уайлд, Уильям Килер, Орин Аткинс и около двадцати других высших руководителей бизнеса оставались неизвестными большинству из нас, даже если они также были признаны виновными в преступлениях Уотергейта. Всем этим бизнесменам, являвшимся главными донорами грязных денег, были вынесены условные приговоры, назначены легкие штрафы, зато как их защищали СМИ. Здесь опять не было ничего от природы СМИ как таковой, но много от природы той политико-экономической структуры, составной частью которой они являются. Именно это объясняет - почему одни имена в освещении Уотергейтского дела были широко преданы гласности, в то время как другие едва затрагивались национальными СМИ» [75, с.214].

Вне учета глубинных связей, существующих между крупным бизнесом, политической верхушкой и руководителями СМИ, используемые газетами, радио и телевидением приемы, целью которых является представить деятельность правящей элиты в самом благоприятном свете, были бы не только непонятными, но и казались бы просто абсурдными.

В конце XX в. западные политологи стали приходить к вполне определенному выводу, в соответствии с которым к числу наиболее распространенных приемов препарирования действительности относится, например, *несбалансированная* обработка журналистского материала. В соответствии с каноном хорошей журналистики, освещение любого вопроса должно учитывать разнообразие подходов к нему. Тем не менее, СМИ редко проявляют заинтересованность обслуживать «обе стороны». Ссылки на ограниченность эфирного времени (газетных полос), необходимость срочного «запуска» материала нередко таят в себе стремление представить интересы сильных мира сего, отодвинув мнение оппозиции на задний план. Даже если недовольство становится слишком явным, представителям оппозиции предоставляется минимум времени для выражения протеста.

Другим известным приемом является *метод обрамления*, т.е. использование различного рода акцентировок, нюансов, косвенных намеков и инсинуаций, приуменьшений или преувеличений для создания нужного впечатления, не прибегая к откровенной апологетике и сохраняя видимую объективность. Фабрикация нужного материала достигается путем его со-

ответствующей «упаковки», в том числе путем его перемещения с первых страниц газет на последние, использование различного рода стилистических приемов, видеоэффектов и т.д. Э.Ноэль-Нойман приводит в своей книге «Общественное мнение. Открытие спирали молчания» следующие результаты исследований ученых Майнцкого университета, проводивших опрос телеоператоров, которые снимали политиков различного ранга в период выборов: «78% операторов считали "вполне возможным" и 22% "возможным", что чисто оптическими средствами они могут добиться положительного или особо отрицательного впечатления о том или ином человеке …, две трети операторов стали бы снимать политика, которого они высоко ценят, на уровне глаз (фронтальная съемка), потому что... это вызывает "симпатию" и создает впечатление "спокойствия", "непринужденности". Однако никто не стал бы снимать его "со строго вертикальной позиции сверху" ("перспектива птичьего полета") или "строго горизонтально снизу" ("перспектива лягушки"), так как это вызывает скорее "антипатию", создает впечатление "слабости", "пустоты"» [17, с.232-233].

Многие СМИ с целью создания впечатления «нейтральной позиции» прибегают к приему *серого изображения* реальности путем использования различных эвфемизмов и пассивных фраз. Так, например, комментируя много лет спустя события, связанные с военным переворотом в Чили в сентябре 1973 года, газета «Нью Йорк Таймс» сообщала, что президент С.Альенде «умер» во дворце Ла Монеда, хотя на самом деле он был убит ворвавшимися туда военными [44].

Карикатуры, рисунки, фотографии политических лидеров, снабженные соответствующими комментариями, могут вызывать заранее запрограммированные эмоции. Например, рисунки, постоянно помещаемые в американских газетах в период «холодной войны» с изображением серпа и молота, как свидетельствовали данные социологических опросов, вызывали у читателей резко отрицательные эмоции. Телевизионные новости о Советском Союзе часто сопровождались мелодиями, вызывавшими у зрителей агрессивные настроения [75, с.225].

Отношения СМИ и правящей элиты отнюдь не всегда являются безоблачными. Формально независимый статус, трудности осуществления прямого контроля приводят к появлению «нежелательной информации». Нередко сами редакторы не могут предвидеть последствий публикации отдельных материалов. Серьезные противоречия между финансовыми и политическими группами всегда сопровождаются появлением в СМИ разоблачительных материалов, в конечном итоге наносящих ущерб правящей элите в целом. Принципы журналистской этики, в число которых входит и сохранение конфиденциальности источников информации, также порождают постоянные конфликты журналистов с властями и владельцами газет

и телекомпаний, хотя последние предпочитают, конечно, осуществлять не прямой, а косвенный контроль.

Специфическая институциональная функция СМИ выражается и в том, что они не только служат интересам истеблишмента, но и обеспечивают создание информационного пространства, совместимого с современными демократическим процессом. Осуществленные во второй половине XX в. исследования показали, что анализ роли СМИ в качестве гарантов демократии является и в настоящее время одним из самых перспективных направлений в политической теории. Но еще в 1926 г. американский философ Д.Дьюи рассматривал такие новые средства массовой коммуникации, как радио, телефон в совокупности с массовой прессой в качестве важнейшего средства интеграции плюралистической политики [31, с.139-187; 87, с.286 sq.]. В опубликованном в 1940 г. эссе Б.Фуллер предложил схему «электрифицированного голосования» с целью интенсификации деятельности демократических институтов [35, с.10-17]. Но только с приходом эры телевидения появились проекты «теледемократии», предусматривавшие создание специальной сети, обеспечивающей возможность «голосования на дому». «Препятствия прямой демократии, - писал Р.Вольф в 1970 г., - являются только техническими и мы можем поэтому предполагать, что в наши дни планируемого технического прогресса возможно их преодолеть» [89, с.34]. «Возможности новых технологий, - отмечал в середине 1980-х гг. Б.Барбер, - могут быть использованы для усиления гражданского образования, гарантирования равного доступа к информации и для связи индивидов и институтов в единую сеть, которая сделает возможными подлинно партиципаторные дискуссию и споры на огромных расстояниях» [24, с.274].

В 1990-е гг. с развитием кабельного телевидения и компьютеров появились проекты, авторы которых предлагали преодолевать свойственные современному обществу тенденции к приватизму и партикуляризму путем организации опросов и прямого участия граждан через систему Интернет и электронную почту в обсуждении наиболее злободневных проблем и голосовании. Появилась даже специальная терминология, с помощью которой описывались новые возможности прямой демократии (демократии участия) – «телекоммуникационное пространство», «виртуальное сообщество», «кибернетический полис», «сетевая демократия» (networked democracy) [68, с.10; 50].

Обеспечиваемая через компьютеры коммуникация, согласно прогнозам ученых, могла бы помочь решению многих проблем современной демократии, связанных с существованием жесткой политической иерархии и способствовать возрождению такого типа социальных отношений, которые существовали в древнегреческом полисе. «Форма демократии, сущес-

твовавшая в древнегреческом городе-государстве, в киббуце и способах общения в городах Новой Англии, которая предоставляла каждому гражданину возможность прямого участия в политическом процессе, - отмечалось в одном из американских проектов, - стала непрактичной в американском обществе... Существуют, однако, технологические средства, при помощи которых миллионы людей могут вступать в диалог друг с другом... и формировать аутентичное согласие, необходимое для демократии» [46, с.196].

Весьма характерно, что в этот же период аналогичные идеи стали проникать и в отечественную научную литературу. Как отмечал Б.В.Марков, «Масс-медиа - это место мест, т.е. такое пространство, где разнородное встречается и коммуницирует. Поэтому функция прессы и ТВ быть медиумами, посредниками коммуникации. Масс-медиа должны стать местом встречи морали и бизнеса, познания и поэзии. Именно создание таких мест встречи разнородного служило стимулом развития европейской культуре. Опасные и радужные перспективы масс-медиа не должны закрывать то прозаичное обстоятельство, что они являются пространством, на котором, как на античной агоре, люди обмениваются своими мнениями. Наша агора становится не вербальной, а визуальной» [16, с.88-89].

Представление о том, что современная аудиовизуальная техника поможет возродить демократический идеал и вызвать гражданский пафос и демократические чувства, в 1990-е гг. были чрезвычайно распространенным, порождая у ряда ученых убеждение во всеспасительной миссии современных СМИ [85; 39; 21]. Помимо ностальгии по простоте отношений, существовавших в древнегреческих полисах или средневековых городах Италии, в этом убеждении подспудно скрывалась мысль о том, что граждане в современных демократических обществах уже не в состоянии спасти себя сами и надежда может быть возложена только на помощь извне, т.е. на технический прогресс. Но ведь создание компьютерных коммуникационных сетей стало вполне закономерным следствием усложнения условий жизни, а не упадка демократических институтов. Кроме того, надежда с помощью компьютеров создать новую версию прямой, «дискурсивной» демократии постоянно опровергается теоретически многочисленными оппонентами, полагающими (и далеко небезосновательно), что посредническая миссия компьютерной техники ведет в противоположном направлении, усиливая манипулятивные возможности капитализма, способствуя созданию нового вида иерархии, «патриархии», а отнюдь не прямой демократии [79; 78; 28; 32].

Если не впадать в какую-либо разновидность современного луддитства, то можно вполне поддержать точку зрения ученых, утверждающих, что новые технологии, будучи составной частью существующего социального

порядка, используются, прежде всего, для его поддержки и вряд ли могут стать основой для новых радикальных социальных экспериментов [107, с.12]. Мнению теоретиков, считающих, что использование компьютерной техники усиливает интимность социальных и гражданских отношений, их дискурсивность, а также повышает роль небольших коллективов, открывающих новые возможности интерактивной идентификации интересов [33; 55], противостоит убежденность других специалистов, опасающихся тех угроз, которые таятся в «кибердемократии» или «модемной демократии». В частности, анонимность общения в сети Интернет, снижая роль межличностной дискуссии, нередко провоцируя «виртуальное насилие», стремление «провести атаку» на безымянного партнера, порождает акты сексуальной агрессии и способствует распространению явления получившего в 1990-е гг. название – «нетикет» (netiquette) [25; 58; 84; 61].

К общению через Интернет стали особенно склонны подростки, преимущественно мужского пола. Исследования общения различных групп, оформивших подписку на Интернет, свидетельствовали также о возникновении новых форм «неравенства». Например, попытки женщин устанавливать контакты с анонимными пользователями компьютерных сетей часто порождали «эффект отторжения»: их мнение отвергалось или просто игнорировалось [68, с.13-14]. Участники общения «группировались» по интересам, как правило, игнорируя мнения, которые оставляют их равнодушными [51; 67]. Гигантское количество информации, циркулировавшее в компьютерных сетях, вызывало стрессы, порожденные нервной перегрузкой, чувство отчуждения, которое связано с явлением, названным учеными «информационным шоком» (info-shock). Во всяком случае, с самого момента вступления в политику Интернет не создал атмосферу «электронной агоры», о которой с таким восторгом писали его поклонники [46, с.64]. Мнение противников этой концепции было не менее категоричным: создание «кибернетического пространства» не только не способствует улучшению стандартов современной демократии, но и создает дополнительные преграды демократическим процессам [57].

Может ли в настоящее время быть принята такая точка зрения? Очевидно, нет. Без информационного и технического обеспечения функционирование современных демократических институтов будет существенно затруднено. Компьютерные системы могут значительно улучшить качество информации, особенно для тех политических партий, которые более склонны к самообману и поддаются манипуляции. Обеспечение равного доступа к сетям может способствовать закреплению демократических стандартов на уровнях межличностного и межгруппового общения. Но для этого сами средства массовой коммуникации должны быть демократичес-

ки ориентированными. Только тогда контакты через Интернет станут приносить дополнительный педагогический и политический эффект.

В целом же, сохраняет значение следующий вывод, сделанный западными политологами еще в 1990-е гг.: «Если посредническая функция компьютеров не обеспечивает с необходимостью гарантии спасения демократии, она не должна также рассматриваться как препятствие для демократической жизни. Как и любые технологии, компьютерные сети включают в себя разнообразнейшие виды социальной практики. Если эти виды стимулируют публичные дискуссии и споры, тогда кибернетическое коммуникационное пространство на самом деле может усиливать демократические чаяния... Компьютеры не могут быть причиной расширения или расцвета демократии, но они могут быть особенно полезны, улучшая наши демократические качества, облегчая открытость политического дискурса и способствуя формированию процессов публичной политики, которая ассоциируется с демократическими институтами» [68, с.19].

Для достижения подобного эффекта СМИ должны прекратить рассматривать себя в качестве необходимого властного противовеса, «четвертой власти». Подобно тому, как нельзя рассматривать политическое действие и информацию о нем как тождественные явления, поскольку они представляют собой определенный вид политического континуума, СМИ не должны считать себя равными основным институтам государства по своим политическим возможностям и властным полномочиям из соображений некоей абстрактной симметрии. В демократическом обществе политическая власть и политический процесс ориентированы на принцип выборности. К СМИ этот принцип неприменим. Санкционирование их деятельности в общественном сознании и практике очень далеко от процедуры выборов. Как показывает опыт, доверие к ним может резко снижаться, если журналисты и владельцы СМИ переходят тот невидимый предел, который разделяет партнерское участие и грубый диктат. Для большинства политиков сильным сдерживающим фактором является страх перед поражением на выборах. В деятельности СМИ такой страх, естественно, отсутствует. Тем прочнее должны быть этические стандарты, гарантирующие важнейшее место новостей и коммуникационных технологий в современных концепциях и практике массовых демократий.

Литература

1. Адорно Т. Введение в социологию. – Москва, 2010.
2. Больц Н. Азбука медиа. – Москва, 2011.
3. Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики. – Санкт-Петербург, 2005.

4. Бурдье П. Социология социального пространства. – Санкт-Петербург, 2005.
5. Гавра Д.П. Основы теории коммуникации. – Санкт-Петербург, 2004.
6. Гаджиев К.С. Политическая наука. – Москва, 1994.
7. Дебре Р. Введение в медиологию. – Москва, 2009.
8. Кара-Мурза С.Г. Власть манипуляции. – Москва, 2007.
9. Корконосенко С.Г. Основы журналистики. – Москва, 2004.
10. Корконосенко С.Г. Теория журналистики. Моделирование и применение. – Санкт-Петербург, 2011.
11. Крауч К. Постдемократия. – Москва, 2010.
12. Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма. – Москва, 2012.
13. Лиллекер Д.Дж. Политическая коммуникация. Ключевые концепты. - Харьков, 2010.
14. Луман Н. Реальность массмедиа. – Москва, 2005.
15. Луман Н. Медиа коммуникации. – Москва, 2005.
16. Марков Б.В. Виртуальная реальность: телекратия и развитие коммуникативной культуры. // Первый Российский философский конгресс. Человек - Философия - Гуманизм. T.IX Основные доклады и обзоры. Под ред. Солонина Ю.Н. и Гущина Д.А. – Санкт-Петербург, 1998, с.81-90.
17. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания. – Москва, 1996.
18. Пугачев В.П. Средства массовой коммуникации в современном политическом процессе. // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. №5, сентябрь-октябрь. 1995.
19. Рыкованов П.Я. Власть и пресса: французский феномен. // Журналистика - XX век: эволюция и проблемы. Тезисы международной научно-практической конференции 24-25 апреля 1996 г. – Санкт-Петербург, 1996.
20. Траутман Г. Телевидение и радио в Европе: государственное, общественное или частное? // Журналистика - XX век: эволюция и проблемы. Тезисы международной научно-практической конференции 24-25 апреля 1996 г. – Санкт-Петербург, 1996.
21. Abramson J.B., Arterton F.C., Orren G.R. The Electronic Commonwealth. - New York, 1988.
22. Bagdikian B.H. The Media Monopoly. - Boston, 1983.
23. Bagdikian B.H. The Media Monopoly. 4th ed. - Boston, 1992.
24. Barber B. Strong Democracy. - Berkeley, 1984.
25. Bayam N.K. The Emergence of Community in Computer Mediated Communication. // Jones S.G. (Ed.) Cybersociety. - Thousand Oaks, CA, 1995.
26. Bennett W.L. Toward a Theory of Press-State Relations in the United States. // Journal of Communication, 40 (2). 1990, p.103-125.

27. Berlin I. The Age of Enlightenment. - New York, 1956.
28. Bohman J., Reng W. (Eds). Deliberative Democracy. - Cambridge, MA., 1997.
29. Chomsky D. Constructing the Cold War. Unpublished Ph.D. Dissertation. - Northwestern University, 1996.
30. Devereux E.A. The Partisan Press Revisited: Newspapers and Politics in the United States, 1964-1968. Unpublished Ph.D. Dissertation. - The University of Texas, 1993.
31. Dewey J. The Public and Its Problems. – Athens, OH, 1954.
32. Dryzek J. Discursive Democracy. - Cambridge, 1990.
33. Fishkin J. Democracy and Deliberation. - New Haven, CT, 1991.
34. Foote J.S. The Mass Media and the American Political System: the Impact of Media on Government and Campaigning. // Esler M., Brown B., McAffee Th. (Eds.) American Government, Politics and Law: Unity in Diversity. - Southern Illinois University at Carbondale, 1995.
35. Fuller R.B. No More Secondhand God and Other Essays. - Carbondale, Il, 1983.
36. Gans H. Deciding What's News. - New York, 1979.
37. Gans H. Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News. Newsweek, and Time. - New York, 1980.
38. Garber D. Mass Media and American Politics. - Washington, DC, 1980.
39. Grossman L. The Electronic Republic. - New York, 1995.
40. Gutmann A. Democratic Education. - Princeton, 1987.
41. Hallin D.C., Mancini P. Speaking of the President: Political Structure and Representational Form in US and Italian Television News. // Theory and Society, 13, 1984, p.829-850.
42. Hallin D.C. The "Uncensored War": The Media and Vietnam. - New York, 1986.
43. Hallin D.C. Sound Bite News: Television Coverage of Elections, 1968-1988. // Journal of Communications, 42 (2), Spring 1992.
44. Hallin D.C. The Passing of the "High Modernism" of American Journalism // Journal of Communication, 42 (3), Summer 1992.
45. Herman E.S., Homsky N. Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media. - New York, 1988.
46. Hiltz R.S., Turoff M. The Network Nation. Revised Ed. – Cambridge, MA, 1993.
47. Hollander R. Video Democracy. - Mt. Airy, MD, 1985.
48. Iyengar S., Kinder D.R. News That Matters: Television and American Opinion. - Chicago, 1987.
49. Iyengar S., Lenart S. Beyond "Minimal Consequences": A Survey of Media Political Behavior Annual. Vol.2. Ed. S.Long. - Boulder, CO, 1989.

50. Jones S.G. Understanding Community in the Information Age. // Jones S.G. (Ed.) Cybersociety. - Thousand Oaks, CA, 1995.
51. Kadi M. Welcome to Cyberberia. // Utne Reader. 1995, No.68, March-April.
52. Kernell S. Going Public: New Strategies of Presidential Leadership. – Washington, DC, 1986.
53. Key V.O. Public Opinion and American Democracy. - New York, 1964.
54. Kramnick I. Bolingbroke and His Circle: The Politics of Nostalgia in the Age of Walpole. - Ithaca and London, 1992.
55. Laslett P. The Face to Face Society // Philosophy, Politics, and Society. First Series. Ed. by P.Laslett. - Oxford, 1956.
56. Lippman W. Public Opinion. - New York, 1922.
57. London S. Teledemocracy vs. Deliberative Democracy: A Comparative Look at Two Models of Public Talk. // Journal of Interpersonal Computing and Technology. 1995. Vol.3, p.33-55.
58. MacKinnon R.C. Searching for the Leviathan in Usenet. // Jones S.G. (Ed.) Cybersociety. - Thousand Oaks, CA, 1995.
59. Mancini P. Old and New Contradictions in Italian Journalism. // Journal of Communication, 42 (3), Summer, 1992, p.42-54.
60. Mantovani G. Is Computer-Mediated Communication Intrinsically Apt to Enhance Democracy in Organizations. // Human Relations. 1994, Vol.47.
61. Markus M.L. Finding a Happy Medium: Explaining the Negative Effects of Electronic Communication on Social Life at Work. // Computers and Controversy. 2nd. ed. - San Diego, 1996.
62. Mazo E. The Great Debates. - Santa Barbara: Center for the Study of Democratic Institutions, 1962.
63. McCombs M., Shaw D. The Agenda-Setting Function of Mass Media. // Public Opinion Quarterly, 36. 1972, p.176-187.
64. Media Power in Politics. Ed. by D.A.Graber. - Washington, 1994.
65. Mickelson S. Blurred Image in the Electric Mirror. // The Politics of Broadcasting 1971-1972. Ed. by M.Barrett. - New York, 1973.
66. Mickelson S. From Whistle Stop to Sound Bite. - New York, 1989.
67. Nader R. Citizens and Computers. // Utne Reader, 1995, No.68. March-April.
68. Nederman C.J., Jones B.S., Fitzgerald L. Lost in Cyberspace: Democratic Prospects of Computer-Mediated Communication. // Contemporary Politics. 1998. Vol.4, No.1.
69. “New York Times”, 8.VIII.1984.
70. Page B.I., Shapiro R.Y., Dempsey G.R. What Moves Public Opinion. // American Political Science Review. 81, March, 1987.
71. Page B.I., Shapiro R.Y. The Rational Public. - Chicago, 1992.

72. Page B.I. Speedy Deliberation: Rejecting “1960s Programs” as causes of the Los Angeles Riots. // Political Communication, 12, 1995, p.245-261.
73. Page B.I. The Mass Media as Political Actors. // Political Science & Politics, Vol.XXIX, 1, March, 1996.
74. Page B.I. Who Deliberates? Mass Media in Modern Democracy. - Chicago, 1996.
75. Parenti M. Inventing Reality. The Politics of Mass Media. - New York, 1986.
76. Parenti M. Inventing Reality. The Politics of Mass Media. 2-nd ed. - New York, 1993.
77. Protess D.L., Cook F.L., Doppelt J.C., Ettema J.S., Gordon M.T., Leff D.R., Miller P. The Journalism of Outrage: Investigative Reporting and Agenda Building in America. - New York, 1991.
78. Schiller H.I. Information Inequality. - New York, London, 1996.
79. Sclove R. Democracy and Technology. - New York, 1995.
80. Sigal L. Reporters and Officials. - Lexington, MA, 1973.
81. Slayton C.D. Televote. - New York, 1992.
82. Soley L. The New Shapers: The Sources Who Explain the News. - New York, 1992.
83. Sterling Ch., Haight T. The Mass Media. - New York, 1978.
84. Stoll H. Silicon Shake Oil: Second Thoughts on the Information Superhighway. - New York, 1995.
85. Stone A.R. Will the Real Body Politics Please Stand Up? // Benedict M. (Ed.) Cyberspace. - Cambridge MA, 1991.
86. Tunstall J. Europe as World News Leader. // Journal of Communication, 42 (3), Summer, 1992, p.84-99.
87. Westbrook R.B. John Dewey and American Democracy. - Ithaca and London, 1991.
88. Who Owns the Media? Concentration of Ownership in the Mass Communication Industry. Compaine B. (Ed.) - New York, 1979.
89. Wolff R.P. In Defence of Anarchism. - New York, 1970.
90. Wolton D., Lepigeon J. L`information demain. De la presse ecrite aux noveaux médias. - Paris, 1979.
91. Wolton D. Les médias, maillon faible de la communication politique. // Hermes, Cognition, Communication, Politique, 4, July, 1989, p.161-185.
92. Wolton D. Political Communication: the Construction of Model. // European Journal of Communication, 51 (1), 1990, p.9-20.
93. Wolton D., Blumler J., Dayan D. Western European Perspectives on Political Communication: Structure and Dynamics. // European Journal of Communication, 5 (2/3), 1990, p.261-285.

94. Wolton D. Eloge du grand public. Une Theorie critique de la télévision. – Paris, 1990.
95. Wolton D. Us et abus des medias. // Faire la politique, Autrement, 122, May, 1991, p.162-175.
96. Wolton D. Journalist: The Tarpeian Rock is Close to the Capitol. // Journal of Communication, #42 (3), Summer, 1992, p.26-41.

Представлена в редакцию
12 января 2014 года

Рецензент – ***Михаил ГУЗУН***, доктор филологических наук, доцент

COMPARTIMENTUL
GUVERNAREA POLITICĂ SI ADMINISTRAREA PUBLICĂ

STRATEGII DE INSERARE PE PIAŢA MUNCII SPANIOLE A EMIGRANŢIILOR DIN EST: ÎN CONTEXTUL CRIZEI FINANCIARE[1]

Mariana IAŢCO
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relaţii Internaţionale Ştiinţe Politice şi Administrative, Catedra Ştiinţe Politice
Doctor în ştiinţe politice, lector

The article examines the behaviour of Eastern Europe immigrants in European Union in the current context of economic crisis. The large employment offer as a consequence of the extraordinary economic growth transformed European Union in the most attractive countries for immigrants of diverse origins. In short period, immigrants from the Eastern Europe have emerged as the major component of foreign labour. The economic crisis in last time, has curtailed the professional life of a large number of immigrants.

Introducere

Europa de Est s-a transformat în ultimele decenii în unul din cele mai mari focare ale migrație de muncă din lume, fapt datorat evenimentelor istorice de transcendenţă majoră. În primul rând, colapsul blocului comunist, cu care dispar şi obstacalele în migrarea internaţională, deschiderea spre o ecomimie de piaţă, a permis instantaneu apariţia unui potenţial imens migraţional [21].

În al doilea rând, redefinirea hotarelor şi spaţiilor geografice, rezultat al apariţiei noilor state şi noi kilometri de frontiere, şi în special progresiva extindere a Uniunii Europene spre Est, un spaţiu unde mobilitatea internă este mai uşoară şi în acelaşi timp necesitatea asigurării controlului la frontiere, a emigraţie extra-comunitare.

În acest context, migraţia română şi bulgară la început s-a îndreptat spre Occident, mai ales spre Germania, apoi spre Austria, Franţa, SUA sau Canada [16] şi de asemenea spre Turcia şi Grecia în cazul Bulgariei, în timp ce moldovenii, ucrainenii circulau mai mult prin ţările CSI, Rusia fiind destinaţia cea mai im-

---

[1] *Acest articol este rezultatul Proiectelor: „Migraciones de la Europa del Este a España en el contexto geopolítico fronterizo: movilidad circulatoria y retorno" (Ref. CSO2010-14870) CSIC şi proiectului: Politici publice cu privire la reîntoarcerea şi reintegrarea migranţilor de muncă în Republica Moldova din perspectiva integrării europene, (cifru 11.817.07.30F) pe anul 2013. Etapa IV*

portantă. Însă şi unii şi alţii au reorientat fluxuri migraţionale spre Europa mediteraneană: Grecia, Italia, Spania, Portugalia. Astfel, piaţa occidentală începând cu anii '90 în foarte puţin timp s-a transformat în principala destinaţie a emigranților români, bulgari, moldoveni şi ucraineni.

Teoria segmentării pieței forței de muncă este esențială pentru a explica fenomenul migraţional în Uniunea Europeană din ultimele două decenii. Conform acestei teorii, piaţa muncii este divizată în două segmente distincte: segmentul primar, ce oferă salarii bune, condiţii de muncă adecvate, stabilitate şi posibilităţi de promovare în serviciu, şi cel secundar cu munci prost remunerate, instabilitate, condiţii mai proaste şi posibilităţi limitate de promovare profesională [24].

Creşterea rapidă a emigrării din Europa de Est şi din alte regiuni este relaţionată cu oferta amplă de muncă generată de o creştere economică extraordinară stimulată de domeniul construcţiilor, serviciilor de turism, consolidarea agriculturii intensive spre export şi alte activităţi cu remunerare joasă, adică, sectoare dependente de piaţa muncii secundare care, nu rezultau atractive pentru muncitorii autohtoni, după cum se întâmplă şi în alte contexte spaţiale şi temporale [5].

În perioadele de creşteri economice intense, ca de exemplu aşa precum cunoscuseră Portugalia, Spania, Irlanda, Grecia, etc., fragmentarea pieţii muncii s-a consolidat, şi prin urmare muncitorii nativi au avut posibilităţi mai mari de a ocupa locuri de muncă bune şi să abandoneze muncile mai proaste, pentru emigranţii de muncă [17, p.189].

În acelaşi timp, acest flux migraţional a fost favorizat de către factorii politici, aşa cum menţionează prof. Aranga, că uneori are mai multă importanţă astăzi, decât diferențele salariale [1, p.130]. Trebuie să menționăm, în acest sens scutirea regimului de vize în cazul românilor şi bulgarilor, acordurile în materie de emigrare şi extinderea Uniunii Europene în 2007, an în care a crescut considerabil *stock*-ul de rezidenți din aceste ţări, în pofida restricţiilor de acces pe piaţa muncii europene impusă noilor cetăţeni comunitari.

În general, dezechilibrul puternic între necesităţile pieţii şi limitele de intrare legală au generat un amplu sector de emigranţi nedocumentaţi, care în pofida restricţiilor au putut intra, locui şi lucra, datorită economiei tenebre şi sprijinului din parte reţelelor de emigranți.

În astfel de contexte, aceste reţele devin mecanisme indiscutabile ce contribuie cu informaţie şi referinţe lucrative esenţiale pentru inserarea pe piaţa muncii a emigrantului şi reducerea timpului acestuia de căutare a muncii [18, p.733]. Sprijinul reţelei este fundamental la începuturile proceselor migraţionale şi în momentele de incertitudine majoră. Totuşi, resursele reţelei se limitează la puţinele şi doar la unele activităţi şi ocupaţii profesionale, succesul proiectului migraţional necesită de cele mai multe ori legături şi relaţii cu societatea gazdă.

Criza economică şi financiară globală, iniţiată la finele anului 2007, a afectat dur unele pieți de muncă, în special economiile mediterane a comunităţii europene. De exemplu, în cazul Spaniei, recesiunea a redus anticipat mai mult de 3 milioane de locuri de muncă, iar numărul de şomeri s-a apropiat la peste 6 milioane, ceea ce echivalează cu 26% din populaţia activă. Astfel, criza economică afectează mai mult emigranţii, a cărui procent de şomaj este de 36,5% faţă de 24,2% spanioli, ceea ce se explică prin dependenţa de sectorul construcţiilor, fiind cel mai afectat de recesiunea economică, precum şi muncile de joasă calificare şi sezoniere [9].

Panorama economică şi socială s-a schimbat într-o formă radicală odată cu criza a cărei costuri sociale depăşesc şi cele mai pesimiste previziuni. Recesiunea a trunchiat viața profesională a emigranților care brusc au fost forțaţi de nesiguranța locului de muncă, care a caracterizat primii ani de ședere în Spania. Scopul acestui articol este de a analiza modelele de integrare a imigranților din Est pe piața forței de muncă comunitară, căile și strategiile lor de carieră adoptate pentru a înfrunta criza gravă care afectează economia în cazul dat, fiind cea spaniolă - studiu de caz.

Metodologia şi sursele studiului.

Informaţia utilizată în acest articol provine din cele 78 de interviuri în profunzime a emigranţilor români (41), bulgari (23), ucraineni (9) şi moldoveni (5). Interviurile s-au realizat în diferite perioade şi localităţi atât în spaţiul comunitar cât şi în cel extra-comunitar. Interviurile s-au realizat în perioada primului trimestru a anului 2011 şi 2013. Dintre cei intervievați, au fost 36 de bărbați și 42 de femei, cu o proporție de vârste cuprinse între 34 și 44 de ani. În ceea ce privește starea civilă, 45 erau căsătoriți sau concubini, 13 erau divorţaţi, iar 18 erau singuri, o văduvă, iar un respondent nu a răspuns. Nivelul de educație a respondenților este unul ridicat (mai ales între femei), astfel, 30 sunt absolvenți de licee sau absolvenți de facultate, 38 au studiat în învățământul secundar tehnic și profesional sau de formare, iar restul nu au nivelul de educație de bază (învățământul primar). La momentul interviului, 28 de persoane erau în șomaj, unul deja s-a pensionat, iar restul aveau serviciu. Cei mai mulţi aveau reședința în Spania înainte de 2007, șase persoane practicau mobilitatea circulatorie și ceilalţi au migrat și s-au reîntors în ţară de origine. Unele persoane intervievate făceau parte din grupul mic de pionieri care au venit în Spania la începutul anilor '90. De asemenea, la sfârșitul lunii aprilie, s-au intervievat 12 români reîntorşi și 13 moldoveni, în orașul din Ţigăneşti (România) și Chișinău (Republica Moldova), respectiv, au fost intervievați în ambele cazuri rudele imigranților în Spania și persoane cu funcții importante din ţara de origine.

Tehnica de acces la respondenți a constat în contactele interpersonale sau "bulgărele de zăpadă", începând cu cineva cunoscut de cei intervievați de acolo

făcându-se contacte cu alte persoane sugerate sau recomandate de primul. Întrebările incluse în interviurile gravitează în jurul unor varietăţi de subiecte, care ne relatează despre experienţa, viaţa şi strategiile profesionale ale emigranţilor.

Pentru acest articol am explorat problemele care se referă la includerea / integrarea pe piaţa forţei de muncă spaniolă, istoria găsirii locului de muncă şi situaţia la momentul interviului, ce ne-a permis să evaluăm amploarea impactului crizei şi strategiile adoptate de către respondenţi. În mod evident, rezultatele interviurilor nu au avut scopul de a fi reprezentative pentru grupurilor studiate, dar încearcă să abordeze o varietate de situaţii sociale şi de a vedea dacă există diferenţe între acestea şi alte grupuri de emigranţi.

Informaţia calitativă este completată cu unele date socio-economice, cele mai relevante fiind furnizate de Institutul Naţional de Statistică (INE) şi Ministerul Muncii şi Securităţii Sociale din Spania (MESS). Din primele sunt importante cele de la Biroul de evidenţă şi de reşedinţă a populaţiei, de asemenea, datele de la Securitatea socială (MESS) ce ne oferă informaţii despre populaţia străină, ce au un contract de muncă legal şi reşedinţă.

Emigranţii din Est pe piaţa muncii europeană: cazul Spaniei

Creşterea extraordinară a economiei spaniole, care a început la mijlocul anilor '90, este caracterizată prin crearea intensă de locuri de muncă şi găzduirea milioanelor de imigranţi, mai ales din ţările cu venituri mai mici decât cele din Spania, majoritatea veneau încurajaţi de uşurinţa de a găsi un loc de lucru şi în speranţa de a-şi îmbunătăţi condiţiile de viaţă. Între 2001 şi 2008, muncitorii străini în Spania au ocupat mai mult de jumătate din noile locuri de muncă [9], şi mulţi dintre ei proveneau din Europa de Est. Conform datelor de la Securitatea Socială, Spania are aproximativ 400.000 de cetăţeni din ţările post-comuniste, cu contract de muncă, echivalentul a 25% din forţa de muncă străină. Prezenţa lor a cunoscut o creştere bruscă şi dramatică în ultimul deceniu, majoritatea fiind din România.

Încorporarea rapidă a est-europenilor pe piaţa muncii spaniole se datorează, printre alţi factori, şi deciziilor politice, cum ar fi acordurile pentru angajarea lucrătorilor temporari, procesele extraordinare de regularizare, în special din 2005 sau penultima lărgire a Uniunii Europene, ceea ce explică creşterea numărului de români şi bulgari, în 2007, în ciuda moratoriului impus de guvernul spaniol, pentru cei ce veneau la muncă în calitate de salariaţi, precum şi impunerea restricţiilor cu doi ani mai târziu. Guvernul spaniol a reactivat un moratoriu în iulie 2011 pentru cetăţenii români, care a fost prelungit până în decembrie 2013 [9].

Totuşi, aceste măsuri nu au împiedicat pe cei care puteau lucra, lăsându-le ca alternativă ocuparea forţei de muncă pe cont propriu – lucrători autonomi. Reducerea numărului de români afiliaţi la securitatea socială, din ultimii doi ani, se datorează mai ales cauzei de adâncire a crizei economice în Europa. Volumul

de imigranți din Republica Moldova și Ucraina este considerabil mai mic decât a celorlalţi compatrioţi din Est, iar cazul Republicii Moldova, este unul relevant în acest sens. Frontiera comunitară este totuşi un element-cheie în aceste diferențe. Cu toate acestea, experiențele, ritmul de sosiri, sunt izbitor de asemănătoare și reflectă în mare măsură cadrul administrativ și instituțional favorabil din Spania, accesul ușor la piața forței de muncă și rolul rețelelor de emigranți [29, p.1-15]. De asemenea, numărul atins de către emigranţii din Europa de Est se datorează în mare măsură acceptării din partea societății gazdă, pentru care suntem mai apropiaţi din punct de vedere cultural şi lingvistic decât ceilalţi emigranți de exemplu, marocanii, fiind consideraţi cultural mai îndepărtaţi şi mai dificil se integrează.

Deseori, studiile realizate se referă la lucrătorii cu contracte de muncă și înregistraţi la securitatea socială (economia formală). Cu toate acestea, prezența efectivă a imigranților pe piața muncii spaniole este mai mare decât cea exprimată în statistici şi datorită economiei tenebre are un impact mai mare în rândul populației de origine străină, având rate ridicate în rândul europenilor din Est, mai ales în primii ani de ședere în Spania și acum în condițiile de criză economică, așa cum reiese din răspunsurile celor intervievați [23].

Cu unele excepții, unii respondenții au început cariera profesională în Spania în economia tenebră, având sprijinul rețelelor de migrație. Procedura obișnuită consta în a intra în ţară în mod legal în calitate de turist (până în ianuarie 2007, în cazul bulgarilor și românilor), și de a lucra ca emigranții ilegali prin referințele de informare, intermediere și ocuparea locurilor de muncă prin cererile oferite de către familie și prieteni [26, p.153-167]. Dar nu toată lumea a avut sprijinul rețelei de emigranţi, pentru că unii au migrat singuri sau aveau puține contacte cu compatrioții lor care trăiau în ţara de destinația, așa se întâmplase cu unii moldoveni și ucraineni, sau li se dădeau promisiuni false de muncă [20].

În aceste cazuri, emigranții aveau tendința de a merge la locurile frecventate de către compatrioţii lor (scuaruri și parcuri, biserici și asociații de imigranți) pentru informații sau erau direcționaţi de către serviciile sociale ale orașului de reședință și la organizații, cum ar fi Caritas, Crucea Roşie. Nici unul dintre cei intervievați nu au venit în Spania cu un contract de muncă semnat în țara de origine, de calea de migrație legală au profitat toți cetățenii din România, Bulgaria și Ucraina. În orice caz, e interesant să observăm, că cei care au intrat pe piața muncii cu un contract legal de muncă sunt foarte puțini în comparație cu numărul celor fără contracte de muncă, după cum s-a demonstrat în urma proceselor succesive de regularizare și a diverselor anchete efectuate de administraţia spaniolă [14].

Sectorul construcțiilor, în cazul bărbaților, și serviciul intern, pentru femei, au servit ca posibilitate de acces pe piața forței de muncă pentru cei mai mulţi dintre respondenți, ca urmare a ofertelor frecvente de locuri de muncă şi a şan-

selor de a găsi de lucru „la negru" în sectoarele secundare ale economiei spaniole, în care sunt prezente mai multe rețele de emigranți [28]. Conform, răspunsurilor, femeilor "le e dificil de a găsi alt lucru", unele începe ca menajere casnice, ce le permite să-şi asigure necesităţile de bază, alimentele sau chiria, dar preferă totuşi modul de muncă extern, pentru că în acest fel ele au timp pentru sine însuşi. Între timp, bărbaţii au folosit pentru ocuparea forței de muncă - sectorul imobiliar. Înainte de criza economică se evidenţiază faptul că, în construcţii lucrau mai mult de 61% din români și ucraineni și circa 42% din bulgari. Alți imigranți au început să lucreze în agricultură, industria alimentară, servicii hoteliere, etc., dar există puţine cazuri printre cei intervievați. Cu toate acestea, observăm că sectorul agricol a avut - și încă are - un număr mare de lucrători de ambele genuri din Europa de Est [13].

Nu există diferențe notabile între cele patru grupuri în ceea ce privește muncile efectuate în primii ani de şedere în Spania, de asemenea, nu observăm o legătură semnificativă între structura ocupațională și nivelul de pregătire și instruire, sau între aceasta și momentul de sosire în Spania. La început, perspectivele de angajare sunt limitate din două motive. Pe de o parte, după cum au menționat autorii Gurak și Caceres, rețeaua migraţională oferă informații și resurse doar pentru unele activități și ocupații unde există concentrații mari de imigranți. Pe de altă parte, piața muncii nu ia în considerare experiența și abilitățile nou-veniților și îi încadrează pe planul treptelor inferioare ale piramidei forţei de muncă [11, p.75]. După cum a menționat şi cercetătorul L.Cachon, ceea ce contează în cazul cererii și a ofertei de muncă sunt necesităţile pieţii muncii. Există şi unele excepții, ca în cazul unui cuplu bulgar, de peste 50 de ani, care au venit în Spania în 1994, datorită unei burse post-doctorale a soţiei. În timp ce ea pregătea teza sa, soțul lucra la o companie de calculatoare. La scurt timp, cei doi au fost angajaţi ca profesori la Universitatea Națională de Învățământ la Distanță și acum soţul lucrează la Universitatea Autonomă din Madrid, în timp ce ea continuă la UNED, ambii cu gradul de doctor angajaţi ca profesori.

În general, respondenții își amintesc de primele lor zile de ședere în Spania, ca pe o etapă "foarte dificilă" din diverse motive. Pe de o parte, ignorarea anturajului și problemele lingvistice și de comunicare cu societatea gazdă, ceea ce adus la un sentiment de neliniște și nostalgie. Mai mult decât atât, situația de neregularitate şi ilegală în care se aflau (cei mai mulţi au fost imigranți "fără documente") și teama de a fi descoperiţi le împinge să accepte condițiile impuse de angajatori:

„La început a fost greu. Am lucrat ca un muncitor de rând. Diploma mea nu avea valoare... pentru că la început nimeni nu se uită la ea. Nu se poate spune că sunt bine aici, eu sunt inginer ... ei te controlează. Trebuie să începi de jos. Nu am avut nici acte și ... nu am putut spune la nimeni nimic de rău, pentru

că sunau la politie, iar ei te pot trimite acasă în Moldova imediat” (Bărbat, Republica Moldova, 49 de ani, a revenit în 2009).

Cu excepția câtorva muncitori, în special cei din construcții, respondenții recunosc că nu au nici o experiență anterioară în muncile pe care le ocupă atunci când se angajează pe piața muncii, ceea ce adaugă la început o dificultate în plus și o frustrare. În prima fază a procesului de migrație, condițiile de muncă sunt precare, salariile scăzute și perioade intense se alternează cu situaţia de șomaj, care sunt de obicei relativ scurte.

Respondenții spun că şi-au schimbat locurile de muncă de mai multe ori, firma sau familia, ceea ce, în cele mai multe cazuri, este din cauza diferențelor dintre angajator și angajat în ceea ce privește condițiile de muncă sau salariile. O situaţie de boală sau un accident nefericit poate însemna pierderea locului de muncă. Mai mulţi dintre ei au povestit despre abuzul la care sunt supuşi de către angajatori care de cele mai multe ori sunt datorate sumelor substanțiale de bani neplătite: *„Au fost oameni care profită de tine ... și nu m-au plătit. Două luni am lucrat fără o zi liberă, intern, cu doi copii, doi câini, doi adulți. Am lucrat acolo timp de două luni ... si am plecat pentru că nu mi-au plătit”* (Femeie, 50 de ani, Ucraina)

În timpul perioadelor de șomaj, imigranții caută de lucru și încearcă să şi îmbunătățească formarea lor profesională. În special femeile se înscriu la cursuri de formare ca: programişti de calculator, cursuri de limbi străine, de publicitate și de marketing, de ghid cultural, servicii de securitate, de frumuseţe și cosmetică, coafor, asistent administrativ, și de îngrijire pentru persoanele în vârstă, etc. Imigranții sunt persoane pragmatice și optează pentru cursuri care le dezvoltă competențele și abilitățile lor și, astfel, să-şi extindă orizontul de lucru. Cei mai mulţi profită de gama largă și variată de cursuri finanțate de către instituțiile publice sau de către Serviciul Public de Ocupare, care au loc la sediul asociațiilor de imigranți și CEPI sau ONG-uri, imigranții, fiind persoane cu nivel scăzut de resurse, au "posibilitatea de a învăța gratuit".

Imigranții încearcă să-şi îmbunătățească poziția lor pe piața forței de muncă de-a lungul timpului, şi mulți au reușit. Obiectivul principal este de a obţine statutul legal necesar pentru a obține un contract de muncă și să fie contribuabili la securitatea socială, ce le acordă drepturile care anterior nu au avut datorită statutului lor de imigranți ilegali. Din fericire, angajarea est-europenilor a crescut semnificativ, în primul deceniu al secolului XXI, după cum s-a menționat deja. Cu excepția cazurilor în care unii cetățeni ne comunitari continuă să fie în neregulă, dar cea mai mare parte din cei intervievaţi afirmă că reunesc condiţiile de a trăi și de a lucra legal în țara gazdă. Unii sunt români și bulgari ai căror țări sunt membre ale UE din 2007, alții s-au căsătorit cu un spaniol și au obținut permisul de şedere, dar majoritatea au primit permisul de muncă și de ședere, după procesul

de regularizare extraordinară, mai ales în 2005, pentru aceasta au primit asistență şi ajutor de la familie și prieteni, fie fiind de aceeași naționalitate sau spanioli:

„Pe spanioli nu-i deranjează să vorbească cu tine dacă trebuie, îţi dau o mână de ajutor. Familia care mi-a făcut actele în 1997, era un avocat, jurist la o bancă, ea era un medic de familie, și am găsit în ei o familie mare, oameni buni, cum ar fi prietenii mei” (Bărbat, 52 ani, România).

Mai mult din jumătate dintre respondenți şi-au schimbat activitatea lor pe parcursul şederii în Spania. Proporția se încadrează între femeile bulgare şi bărbați români, grupuri cu un nivel mai mic de educație și formare. În primul rând, unii muncitori din construcții au trecut de la muncitori sezonieri la specialişti sau antreprenori în același sector. În ceea ce privește femeile din Bulgaria, de remarcat că unele alternează lucrul intern cu predarea orelor de bulgară sau continuă ca menajere sau au plecat de la serviciu intern la munci externe.

Schimbarea unor activităţi a constat practic în abandonarea muncilor din agricultură și construcții (rezultat al crizei) pentru cele din transport, serviciu supraveghere, etc., în cazul bărbaților, și a femeilor de la activitățile casnice, la cele comerciale și administrative. Mai mulți respondenți, de ambele sexe, au găsit de lucru în calitate de mediatori culturali și de manageri de proiect în asociații de imigranți și în centrele de integrare (CEPI), subvenționate de guvern. În multe cazuri, condițiile de muncă în noile activități sunt mai bune decât erau la locurile de muncă anterioare, dar nu la fel de bune ca a lucrătorilor autohtoni, deoarece se lucrează în ture de noapte sau de seara.

Se poate afirma că unul din doi respondenți a reușit să avanseze pe treptele profesionale, de la momentul sosirii în Spania, fapt datorat, printre alți factori, formării profesionale, calificărilor și experienței, cum deja s-a comentat, încercarea de a-şi îmbunătăți condiţiile de muncă în timpul șederii, apelând la recunoașterea calificărilor, diplomelor, cunoașterea anturajului și a limbii sau la relațiile sociale stabilite [6]. Persoanele intervievate au subliniat importanța pe care o are învățarea limbii spaniole în integrarea cu succes, la fel contactele și relațiile cu populația locală sau dobândirea cetățeniei spaniole. Oricum, de obicei, este nevoie de mai mulți ani, până când imigrantul obţine îmbunătățiri pe plan profesional (mai ales după o regularizare) și dețin un loc de muncă proporțional cu aspirațiile lor și nivelul lor de pregătire, așa cum declară un muncitor român care a venit în Spania în 2001:

„Am lucrat două luni ca portar într-o clădire... în weekend-uri intr-o zona *rezidențială a Madridului, apoi am obţinut un loc de muncă într*-un magazin, *pe o jumătate de zi, și am lucrat acolo timp de 3 ani. Din moment ce aveam mai mult timp liber seara, lucram în construcții, am lucrat de toate ... zugrav, zidar, tâmplar instalator, electrician, instalator... În prezent, după nouă ani şi ceva, după ce am venit din România am un loc de muncă bun, eu sunt responsabil de relații publice la un ziar românesc "Noi în Spania" ... și, de asemenea, lucrez în*

sistemul de valori al Băncii Naționale a Spaniei. Să spunem am revenit la nivelul meu de educație pe care îl lăsasem în România ... Sunt bine, profesional, nu mă pot plânge, mi-am îndeplinit obiectivele mele, dar eu vreau să ajung încă la mai mult ... (Bărbat, 35 ani, România).

Concentrația de oameni de aceeași origine oferă oportunități bune de angajare. Mai mulți respondenți au lucrat la traducerea de documente şi ca interpreți în diverse situaţii legate de compatrioții lor. De asemenea, posibilitatea cu privire de a reprezenta oamenii de afaceri străini, instituții financiare, companii de asigurări, agenții, etc., oferă imigranților locuri de muncă. O modalitate de a obține o avansare în carieră este activitatea independentă sau cea de liber profesionist. Est-europenii, inclusiv români, au creat un număr mare de companii în Spania, de la mici ferme familiale cu câțiva muncitori în diferite sectoare (comerț, alimentație publică, panificație, coafor, transport, etc.) până la companii cu zeci de lucrători, în special în sectorul construcțiilor [3].

Criza economică și impactul ei

Sporirea locurilor de muncă în anii de creștere economică ascendentă (1996-2007) a transformat Spania într-o destinație preferată pentru imigranți români, bulgari, moldoveni și ucraineni, ca și pentru cei din alte țări, care s-au decis să se stabilească aici, încurajați de ușurința de a găsi un loc de muncă. Mai mulți intervievați au avut diferite locuri de muncă și în diferite sectoare, reușind uneori să şi îmbunătățească condițiile de lucru. Cu toate acestea, perspectivele imigranților s-au schimbat, ca urmare a crizei economice și financiare grave care afectează Spania de cinci ani [30]. Astăzi, cei care muncesc au o structură ocupațională mai diversificată decât cea care era la sosire, în special femeile, însă alții și-au pierdut locurile de muncă.

Criza s-a manifestat prin pierderea locurilor de muncă și creșterea rapidă a nivelului de șomaj, și în special afectează populația străină [22]. Grupul român fiind cel mai afectat din cele patru studiate, a pierdut 27.000 de contribuabili la securitatea socială în ultimii doi ani, potrivit Anchetei Forței de Muncă, care include, de asemenea, şi pe cei care lucrează în economia tenebră, numărul de angajați a scăzut mai mult de 20% din 2008, iar rata șomajului este egală cu 36,4% din populația activă [8]. Numărul lucrătorilor bulgari și ucraineni a scăzut în primele faze ale crizei, așa cum s-a întâmplat şi în alte țări-gazdă, recent, numărul actual a acestora variază puţin, ca și în cazul moldovenilor [12].

Aproximativ patru din zece respondenți și-au pierdut locurile de muncă, o proporție mai mare o au bărbații din cauza dependenței de sectorul construcțiilor, unul dintre cele mai afectate de criza economică. Şi iarăşi grupul cel mai afectat sunt bărbații din România, care la începutul anului 2011 erau mai mulţi șomeri decât angajați, unii dintre ei sunt liber-profesionişti sau întreprinzători mici, din sectorul construcțiilor. În schimb, femeile cu o prezență mai mare în

sectorul serviciilor, demonstrează mai multă rezistenţă la criză, indiferent de naționalitatea lor. Cele mai multe continuă lucrul în serviciul intern, cu excepția unor cazuri a moldovencelor care lucrează în prezent şi în alte sectoare (vânzări cu amănuntul, servicii hoteliere), însă mai multe femei din Bulgaria și România și-au pierdut locurile de muncă.

Cu toate acestea, la momentul interviului, proporția femeilor angajate depășea pe cea a bărbaților. Conform Anchetei Forței de Muncă, femeile din România aveau o rată de ocupare mai mare decât a bărbaților, situaţie care este, de obicei, mai frecventă în rândul imigranților din țările din America Latină [7]. În multe familii, femeile sunt celea care aduc cele mai mari venituri, ceea ce le conferă un protoganism, în timp ce figura tatălui este privită ca având un "rol secundar", iar acest lucru afectează distribuirea rolurilor și responsabilităților [2, p.45-65].

Șomajul afectează imigranții din toate categoriile sociale, dar în termeni relativi este mai răspândit în rândul tinerilor cu educație primară, în timp ce persoanele care au absolvit liceul sau au formare profesională un colegiu sau studenți, cu o preponderenţă de vârste cuprinse 30 și 39 sunt mai susceptibili de a rămâne angajaţi. În plus, procentul de șomeri este mai mare în rândul nou-veniților și considerabil mai mic printre cei care au mai mult timp de ședere în Spania. În ceea ce privește conviețuirea, procentul șomerilor este mai mare la persoanele care locuiesc singure (sunt câtiva) sau în perechi, în timp ce raportul dintre angajați și șomeri este de doi la unu în cazul imigranților cu copii.

În general, respondenții sunt conştienți de gravitatea crizei și de dificultățile de reintegrare a șomerilor pe piața muncii, mai ales a vârstnicilor. Pe de altă parte, cei ce continuă să lucreze sunt cu frica pierderii locului de muncă și nu îndrăznesc să ridice problema măririi salariului, de teama ca angajatorii să nu renunțe la serviciile lor. Mulți imigranți trăiesc o situație dramatică în Spania și cu teama unui viitor incert, însă unii au reușit să-și îmbunătățească locul de muncă, în ciuda crizei, în special femeile şi bărbații din Bulgaria și Republica Moldova, unul dintre ei ne povestește cum e aceasta:

„Am lucrat intern de aproape doi ani. Apoi, am lucrat într-o clinică dentară ca administrativă ... Și apoi am rămas însărcinată cu primul copil și am părăsit locul de muncă. Apoi am avut noroc. Fata avea 3 ani și am fost angajată o la creșă privată, am găsit un loc de muncă, lucram trei zile pe săptămână ... Apoi am găsit un loc de muncă într-un Carrefour ca administrativă ... Și eu lucrez încă acolo. Am o tură de la cinci dimineaţa până la unu. Mă trezesc devreme, dar e bine ... Eu mă culc devreme și mă odihnesc la prânz ... nici o problema. Mă simt bine” (Femeie, 38 ani, Republica Moldova).

În general, șomerii sunt foarte activi în căutarea locurilor de muncă și din acest motiv, vin mai des la asociațiile de imigranți [2, p.45-65], sau se înscriu la biroul Serviciului Public de Ocupare a Forţei de Muncă, care în anul 2011 a în-

registrat 95.600 de solicitanții de locuri de muncă români, aproximativ 26.000 de bulgari şi 13.000 de ucraineni, cifre contraste cu cele de acum cinci ani (12.700, 4.700 și 4.100, respectiv). În ciuda dificultăților, imigranții demonstrează o perseverenţă înaltă, datorită beneficiilor de șomaj (la sfârșitul anului 2012, existau 60.472 români, 13.741 bulgari, ucraineni 7.431 și 1.467 moldoveni care au beneficiat de aceste indemnizaţii) precum și salariile obţinute din economia tenebră [9, p.210-251].

În circumstanțele actuale, șomerii sunt dispuși să accepte condiții de muncă mai rele, orice lucru, fie chiar şi în economia tenebră în cazul în care nu există o altă alternativă, în scopul de a obține veniturile necesare pentru a supraviețui. În aşa mod, criza impune migranților o situație de neajutorare, care le reamintește de sărăcia social profesională din primii ani de sejur în Spania și poate fi agravată de sosirea noilor imigranți care implică creșterea concurenței profesionale. În acest sens, următorul comentariu este ilustrativ:

„Înainte era de lucru pentru că nu erau atât de mulți oameni ... Și apoi totul se sfârșise. Românii nu aveau acest egoism ce îl au acum, toată lumea cu ale sale, poate din cauza crizei. Evenimentele de acum fac să se schimbe mentalitatea oamenilor. Oamenii văd că nu au, și nu au de gând să partajeze nimic" (Bărbat, 46 ani, România).

Este probabil ca criza să erodeze solidaritatea anterioară și, probabil, rețeaua socială a devenit mai selectivă, reafirmându-și un caracter de familie și limitând schimbul de informații între rude, așa cum s-a întâmplat odată cu creșterea rapidă a imigrării din Europa de Est în 2002.

Odată cu criza, membrii familiei care au fost inactivi s-au mobilizat în căutare de lucru pentru a compensa situaţia de șomaj din familie [28]. Mai mulți respondenți au exprimat că cei care lucrează în prezent au mai multe posibilităţi pentru noi-veniții în familie, în special femeile (soția, fiica, etc.). Unele familii s-au reunit pentru a contribui cu salariile lor la veniturilor şi cheltuielile gospodăriilor [3].

Strategiile sunt cele de reducere a cheltuielilor și de economisire aceea ce se poate. De exemplu, femeile care lucrează în serviciul casnic s-au reîntors la regimul intern datorită economiilor. Unele persoane se dezic de a plăti taxele la securitatea socială, deşi continuă să lucreze la fel de mult sau mai mult decât înainte, pentru a economisi și, astfel, au mai multe resurse pentru a satisface nevoile familiei, deși acest lucru are un impact negativ asupra viitoarelor pensii a acestora. Mai mulți intervievați închiriază camere sau împărtășesc locuințe pentru a putea plăti mai uşor chiria sau ipoteca, fapt ce se referă la supraaglomerarea spaţiilor de locuire din primii ani de ședere în Spania. Din cei 78 de respondenți, 50 trăiesc singuri sau cu membrii familiei lor, 25 închiriază apartamente cu compatrioţi sau colegi spanioli, unul a preferat să nu răspundă și alţii doi trăiesc în adăposturi:

„Nu am nici un loc de muncă, trăiesc la Crucea Roșie, voi rămâne pe drum în curând, eu sunt disperată. Și nu am unde să mă întorc pentru că am avut foarte mare ghinion să mă nască în România. Am avut două accidente vascular cerebrale [sic]. Acum nu am nici loc de muncă, nu mă pot calma” (Femeie, 44 ani, România).

Mulți dintre cei care și-au pierdut locurile de muncă caută de muncă în alte sectoare, dar sunt limitaţi de natura la scară largă a crizei. În ultimii ani se constată o revenire la muncile din agricultură, în cazul bărbaților, și la servicii interne, a femeilor [28]. Mai multe dintre femeile intervievate au parcurs un drum lung într-o perioadă scurtă de timp, a plecat de la lucrul intern pentru alte locuri de muncă sau pe cont propriu și, ca urmare a crizei, s-au reîntors la grupul de angajaţi casnici, cu diferența că acum condițiile sunt mai rele decât erau în primii ani de ședere în Spania. Conform mărturiilor colectate, salariile nu au crescut ori s-au redus, iar acest lucru le-a determinat să prelungească durata zilei de muncă, lucrează în mai multe case sau alternează cu alte ocupații pe piața muncii, cu scopul de a mări veniturile, care sunt insuficiente datorită situației de șomaj în care se află alți membri ai familiei.

Având în vedere dificultățile în găsirea locului de muncă, unii încearcă să meargă singuri, așa cum a făcut un tânăr bulgar care a lucrat ani de zile în industria construcțiilor, în primul rând ilegal și apoi cu documente până când compania s-a închis:

„Acum mă organizez singur, dar e dificil să fii liber profesionist, pentru că este greu, cu documentele e dificil ... Eu lucrez în Palma. Mă duc în Bulgaria, apoi trec prin Valencia, apoi din nou în Mallorca, este așa puţin cum se dezvoltă viața mea. Aduc lucruri alimentare pentru a aproviziona magazinele din Valencia și din Palma, magazine bulgăreşti. Vindem produse alimentare magazinelor bulgăreşti, ruseşti, româneşti din oraşele din Spania, pentru că sunt mulți oameni din aceste țări care doresc să cumpere lucruri din țările lor” (Bărbat, 38 ani, Bulgaria).

O altă posibilă strategie este mobilitatea geografică, o oportunitate pe care contează mai multe persoane intervievate. Unul din fiecare zece români intervievați de S.Marcu și I.Gómez [16], în noiembrie 2008 și mai 2009, în patru municipalități ale Comunității de Madrid, au declarat intenția lor de a se muta cu traiul în alt oraș sau regiune din cauza forţei de muncă: lipsa locurilor de muncă sau dorința de a schimba locul de muncă și de a câștiga mai mulți bani. Oricum, aceasta este o alegere foarte limitată având în vedere natura la scară largă a crizei [28], într-adevăr, Statistică Evidenţiei Rezidențiale indică faptul că mobilitatea est-europenilor între municipalitățile și provinciile spaniole s-a diminuat în ultimii ani.

În ciuda dificultăților actuale, cei mai mulţi din Europa de Est au decis să înfrunte criza în ţara gazdă din mai multe motive: sprijinul și serviciile financia-

re oferite de statul bunăstării (subvenții, sănătate, educație), sunt mai atractive pentru persoanele cu responsabilități familiale, sau pentru că copiii lor au stabilit prietenii, s-au integrat la locul de destinație și reţin părinți pentru a se reîntoarce în ţara de origine, sau pentru că salariile sunt mai mici în țările de origine, care sunt, de asemenea, afectate de criza globală, sau lucrează chiar și atunci când sunt șomeri, datorită expansiunii economiei tenebre [19].

Mulți imigranți s-au reîntregit familiile lor, în special femeile, așa cum am menționat, sunt mai susceptibile de a găsi un loc de lucru. În ultimii patru ani, Oficiul de Evidenţă a municipalităţii a înregistrat o creștere remarcabilă a grupului de femei de 30 de ani şi mai în vârstă. În schimb, unele au ales să părăsească țara gazdă, în special cele mai tinere, având în vedere situația dificilă a ocupării forței de muncă care există în Spania. Cei ce au între 15 și 29 de ani numărul lor s-a redus aproximativ la 25.000 de persoane, în acești patru ani, majoritatea fiind români, probabil șomeri și cu dificultate pot găsi de lucru. Unele familii decid reîntoarcerea unora dintre membrii săi, de obicei, șomeri, pentru că cu greu acestea pot supraviețui cu toții cu venituri mici în Spania.

„Criza a început și s-a dus totul, nimic nu funcționa și am decis să mă întorc acasă, pentru că am văzut că spaniolii nu au locuri de muncă în țara lor. Acum, când lucrurile merg prost la ei atunci noi trebuie sa mergem acasă. Soția mea rămas într-un proiect privind migrația intr-o ONG, dar se va termina și va reveni. Pentru că acum Spania nu are viitor mare. Trebuie să facem ceva aici [în Moldova], pentru că este unde trăim” (Bărbat, 45 ani, a revenit în 2009, Republica Moldova).

Mai multe mii de imigranți au părăsit Spania și s-au reîntors la locul de origine sau caută oportunități în altă ţară. De fapt, e dificil să stabilim numărul exact de emigranţi, deoarece nu este bine analizat în Statistica Rezidențială a statului spaniol [25]. Totuşi din sondaje, știm că cei mai mulţi doresc să se întoarcă [27]. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem cu Joaquin Arango, că valoarea predictivă a sondajelor este practic una zero, că între intenția de a emigra și realizarea ei există o distanță incertă. De fapt, în toate procesele de migrație sunt fluxuri în direcția opusă, ce sunt în creștere în perioadele de criză, cum e aceasta actuală. Din cei 25 de intervievați reîntorşi în România și Moldova, cei mai mulţi s-au reîntors în ultimii trei ani, care coincid cu aprofundarea crizei și deteriorarea rapidă a pieței forței de muncă în Spania.

Majoritatea au lucrat în sectoarele menționate anterior în studiul nostru, aproximativ jumătate erau șomeri ori s-au pensionat deja (cel puțin) și, în rândul celor care lucrează, unii sunt liberi profesioniști, alții lucrează în sectorul construcțiilor, comerțului etc. Cei mai mulţi s-au reîntors pentru a evita consecințele crizei și pentru că în România și în Republica Moldova pot supraviețui cu venituri mai mici. Unii s-au refugiat în mediul rural, unde se practică agricultura, sunt în așteptarea depăşirii crizei şi vor să se întoarcă în Spania. Ținând cont de

faptul, că aceste țări est-europene sunt printre cele mai sărace de pe continentul european și prin urmare, emigrare în Spania sau în altă țară occidentală rămâne a fi o soluție atractivă pentru o parte a populației [10].

Una dintre strategiile adoptate pentru a face față crizei este mobilitatea circulatorie, est-europenii au experiență la acest mod de migrare. Se deplasează imigranți relativ frecvent între locul de destinație și cel de origine, vin și pleacă pentru a efectua munci temporare în agricultură, construcții și servicii domestice sau pentru a explora oportunitățile oferite de piața forței de muncă limitate şi aici și acolo:

„Eu merg în fiecare an, o dată sau de două ori ... Când nu este de muncă nu are sens să plec, dar în timp ce nu este nici o lucrare, trebuie să vezi dacă poți găsi ceva. Atunci când era de lucru știam că trebuie să fiu aici pentru că dacă plecam, revenind găseam lucrul pierdut ... pentru că un loc de lucru e greu de a câştiga, şi menţine. Şi am rămas, a trebuit să aștept .... Dar, apoi, brusc, munca s-a terminat. Anul trecut mi-au făcut un contract, apoi s-a terminat, nu a fost ușor de a găsi timp pentru a pleca în țara mea. Acum, eu sunt șomer ... Nu pot să stau blocat într-o cameră, așa că mă voi întoarce acolo să vedem ce se întâmplă” (Bărbat, 52 ani, România).

Mobilitatea circulatorie a fost favorizată de ieftinirea uzului mijloacelor de comunicație și de transport și ușurința de circulație în cadrul Comunității. Conform cercetărilor realizate de Silvia Marcu (2011), revenirea parțială "a migranților români a dobândit notorietate din 2002, cu scutirea de vize și devine mai relevantă din 2009, care coincide cu ridicarea restricțiilor privind libera circulație a lucrătorilor și cu agravarea crizei economice [15]. Acest tip de mobilitate circulatorie, de asemenea, este practicat de bulgari, moldoveni și ucraineni. În cele din urmă, menţionăm că s-a intervievat oameni pentru care, de la început, plecarea și întoarcerea au fost mai atrăgătoare decât stabilirea traiului sau un sejur prelungit în străinătate.

Concluzii

Imigrația din Europa de Est devine importantă în primii ani ai acestui secol, care coincide cu faza de creștere a economiei spaniole. Rețelele de migrație devin unul din principalii factori care a fost favorizat de deciziile politice și administrative, în special în materie de imigrație din Bulgaria și România. Statutul de comunitar devine un element cheie - desigur, nu e unicul - în numărul considerabil atins de cetățenii din aceste două țări. Nici măcar moratoriul privind libera circulație impus lucrătorilor de către guvernul spaniol în ianuarie 2007, și restricțiile privind accesul la piața forței de muncă aplicate românilor în iulie 2011, nu au putut evita ocuparea forței de muncă, din moment ce existau alternative de a fost plătiţi ca liberi profesionişti sau ocuparea locurilor de munci în sectorul informal (Comisia Europeană, 2011).

Persoanele intervievate au ajuns în Spania în principal pentru a lucra în construcții, în cazul bărbaților, și serviciile casnice, pentru femei, iar alţii au început în alte sectoare, și majoritatea au ocupat locuri de muncă care sunt slab calificate, după cum s-a menționat, având nivelul de educație și de formare mai înalt.

Mulți imigranți au trecut prin diverse ocupații și sectoare profesionale pentru a obține o mobilitate ocupațională ascendentă. Printre factorii care au contribuit la îmbunătățirea situației sociale a forței de muncă se subliniază regularizarea documentelor, experiența, învățarea limbii spaniole, ajutorul populației locale sau a capitalului uman. În acest sens, cei cu un nivel mai scăzut de educație, bărbaţii români și femeile bulgare au avut mai puține oportunități de avansare în carieră.

Majoritatea respondenților lucrau la începutul anului 2011, mulți dintre ei cu contract legal și contribuții la securitatea socială, unii şi-au îmbunătățit poziția lor social în situația de criză, alții au mers pe acest drum în direcția opusă și acum lucrează în condiții precare, similare celor suportate în primul lor an de şedere în Spania, și doar peste o treime erau șomeri. Autorul Cachon făcea cu zece ani în urmă o avertizare că o posibilă criză economică ar putea avea un efect deosebit de negativ asupra ocupării forței de muncă a imigranților, datorită dependenței puternice de industria de construcții, ceea ce şi s-a întâmplat în ultimii ani, dovedindu-se a fi una corectă [4, p.48].

Cei mai mulți est-europeni pentru a evita criza din Spania au adoptat o serie de strategii pentru a minimiza efectele acesteia. În sinteză, strategiile implică mobilizarea membrilor de familie care aveau o mobilitate inactivă, mobilitatea sectorială și geografică, acceptarea condițiilor mai proaste de lucru, reducerea cheltuielilor de consum, a locuinței, etc. Unii au ales să se reîntoarcă în țara de origine, alții practică migrația circulatorie, cu veniri și plecări regulate între locul de origine şi cel de destinaţie, un mod de călătorie care a fost fovorizat de ieftinirea transportului și de ușurința de a circula în cadrul Comunității Europene. În acest sens, bulgarii și românii sunt mai avantajaţi faţă de compatrioţii lor est-europeni - ucrainenii şi moldovenii.

Bibliografia

1. Arango J. La explicación teórica de las migraciones: luz y sombra. // Migración y Desarrollo, n.°1, p.30, Red Internacional de Migración y Desarrollo. 2003 http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=66000102
2. Bernat J.S., Viruela R. The Economic Crisis and Immigration: Romanian Citizens in the Ceramic Tile District of Castelló (Spain). // Journal of Urban and Regional Analysis, vol.3, n.°1, 2011, p.45-65, http://www.jurareview.ro/ 201 l_l_l/a_201 l_l_l.htm

3. Bleahu A. Romanian migration to Spain. Motivation, networks and strategies. - Bucharest, Institute for Quality of Life, Romanian Academy, 2005, http://pdc.ceu.hu/archive/00003393/01/romanian_migration_to_spain.pdf
4. Cachon L. La España inmigrante: marco discriminatorio, mercado de trabajo y políticas de integración. - Barcelona, Antrophos, 2009.
5. Castles S., Miller M.J. The Age of Migration. – Hamspshire, Palgrave MacMillan, 2003
6. Caparros A., Navarro M.L. Movilidad ocupacional de los inmigrantes en España. // Investigaciones de Economía de la Educación n.°5, 2010, p.873-890, http://2010.economicsofeducation.com/user/pdfsesiones/072.pdf
7. Colectivo IOÉ: Impactos de la crisis sobre la población inmigrante, Organización Internacional para las Migraciones, 2012 http://www.colectivoioe.org/ index.php/publicaciones_ libros/show/id/101
8. European Commission (2012): Commission Decision of 20 December 2012 authorizing Spain to extend the temporary suspension of the application of Articles 1 to 6 of Regulation (EU) No.492/2011 of the European Parliament and of the Council on freedom of movement for workers within the Union with regard to Romanian workers, Official Journal of the European Union, 22.12.2012, http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do? uri=OJ:L:2012:356:SOM:EN:HTML
9. Garcia I., Troncoso D. La inmigración en el mercado laboral español. ¿Qué ha cambiado entre 2007 y 2011? // Anuario de la Inmigración en España. – Barcelona, CIDOB, 2011, p.210-251.
10. Gonzalez B., Pumares P., Rojas A.J. Efectos de la crisis de la construcción y percepción de amenaza de los trabajadores autóctonos e inmigrantes. // García F.J., Kressova N. (coord.) Actas del I Congreso Internacional sobre Migraciones en Andalucía. - Granada, Instituto de Migraciones, 2011, p.1399-1408
11. Gurak D., Caces F. Redes migratorias y la formación de sistemas de migración. // Malgesini G. (ed.): Cruzando fronteras. Migraciones en el sistema mundial. - Barcelona, Icaria, 1998, p.75-110.
12. Hofmann M., Reichel D. Ukrainian Migration: An Analysis of Migration Movement to, trough and from Ukraine. Ósterreichischer Integrationsfonds, 2011 http://www.integrationsfonds.at/laenderinformation/ukrainian-migration/
13. Hosnedlova R., Stanek M. Inmigrantes ucranianos en España – aproximación a las pautas de movilidad internacional. // Scripta Nova. Rt Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales, vol.XIV, no.312, 2010. http://www.ub.eeu geocrit/sn/sn-312.htm
14. Kostova M. Una evaluación del último proceso de regularización de trabajadores extranjeros en España (febrero-mayo de 2005). Un año después. Real

Instituto Elcano, 2006, http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/252/252_kostova_regularizacion_extranjeros_espana.pdf

15. Marcu S. Romanian Migration to the Community of Madrid (Spain): Patterns of Mobility and Return. // International Journal of Population Research, 2011 http://www.hindawi.com/journals/ijpr/2011/258646/
16. Marcu S., Gómez I. La movilidad de los inmigrantes rumanos en la Comunidad de Madrid: pautas de asentamiento y retorno. // Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales 2010, vol.XIV, n.°341, http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-341.htm
17. Massey D., Arango J., Graeme H., Kouaouci A., Pellerino A şi Taylor J. E. Una evaluación de la teoría de la migración internacional: el caso de América del Norte. // Malgesini G. (comp.): Cruzando fronteras. Migraciones en el sistema mundial. - Barcelona, Icaria, 1998, p.189-264.
18. Massey D., Garcia F. The social process of international migration. // Science, n.°237, 1987, p.733-738.
19. Ministerio de Empleo y Seguridad Social "Relaciones hispano-rumanas. La visita del ministro de trabajo español", Actualidad internacional sociolaboral, n.°124, 2009, p.112-116, http://www.empleo.gob.es/es/mundo/Revista/index.htm
20. Мошняга В., Цуркан В., Слободенюк Г. Испания глазами молдавских трудовых мигрантов. // MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică) nr.3 (XLVI), 2011, p.134-172.
21. Okolski M. Europa en movimiento. La migración desde y hacia Est: - Central y del Este. // Revista d'Afers Intenacionals, 2008, n.°84, p.11-32.
22. Pajares M. Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2010, Observatorio Permanente de la Inmigración. - Madrid, Ministerio de Trabajo e Inmigración, 2010.
23. Pajares M. Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2009, Observatorio Permanente de la Inmigración. - Madrid, Ministerio de Trabajo e Inmigración, 2009.
24. Piore M.J. Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies. - New York and Cambridge, Cambridge University Press, 1979
25. Roig M., Recano J. The Impact of the Global Financial Crisis Migration to and Remittance Flows from Spain. // Sirkeci I., Cohen J.H., Rath D. (eds.): Migration and Remittances during the global Financial Crisis and Beyond. - DC, World Bank, 2012 p.255-269, www.worlbank.org
26. Sanchez A. Ukrainian Migration to European Union Countries: The Case o: Spain. // Canadian Slavonic Papers, vol.LII, 2010, n.°1-2, p.153-167

27. Sandu D. Comunităţi româneşti în Spania. – București, Fundaţia Soros România, 2009, http://www.soros.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat=85#
28. Torres F. La inserción de los inmigrantes. Luces y sombras de un proceso. – Madrid, Talasa Ediciones, S.L., 2011
29. Wallace C., Vincent K. Recent Migration from the New European Borderlands. // Review of Sociology, 2007, vol.13, n.°2, p.1-15.
30. Мошняга В., Бурдельный Е., Васильева Л., Малиновская Е. Проблемы реинтеграции и возвращения трудовых мигрантов из ЕС в страны пограничья. - Вильнюс: издательство ЕГУ, 2012

Prezentat la redacție
la 7 aprilie 2014

Recenzent – ***Valeriu MOȘNEAGA***, doctor habilitat în științe politice, profesor

ANALIZA PERSPECTIVEI REFORMEI ÎN DOMENIUL PLANIFICĂRII BUGETULUI ÎN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL EUROPENIZĂRII[2]

Tatiana VIŞANU
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Științe Economice, Catedra Finanțe și Bănci
Doctorand, lector, magistru în economie

The public budget is a basic category of public finances, as a tool at the service of government to influence the economy and the society. This article represents a research made in the field of budget planning in the Republic of Moldova made in order to identify the main problems that persist in the field of planning the national public budget, such as reduced credibility of the planned budget, the budget execution deviating from planned budget, excessive concentration of planning functions of the national public budget at the Ministry of Finance. The solution for these problems is a complex reform made in the field of budget planning. The analysis of the Medium Term Expenditure Framework reform shows that from the theoretical point of view it may become a solution to make the budget planning process more efficient, however the reform had been partially introduced in the Republic of Moldova. In conclusion the authors states that a further study of the experience of the developed countries in reform implementation is needed as to identify ways to rationale the public budget planning in the Republic of Moldova.

Bugetul public este o categorie de bază în domeniul finanțelor publice, fiind un instrument utilizat de guvernare și pus în slujba economiei și a societății. Cercetările efectuate anterior în domeniul managementului finanțelor publice în Republica Moldova denotă faptul că actualmente există o serie de probleme legate de planificarea bugetului public național, așa ca credibilitatea redusă a bugetului, bugetul executat deviind de la cel planificat, încălcarea termenelor procesului bugetar și concentrarea excesivă a funcțiilor de planificare a bugetului public național în cadrul Ministerului Finanțelor.

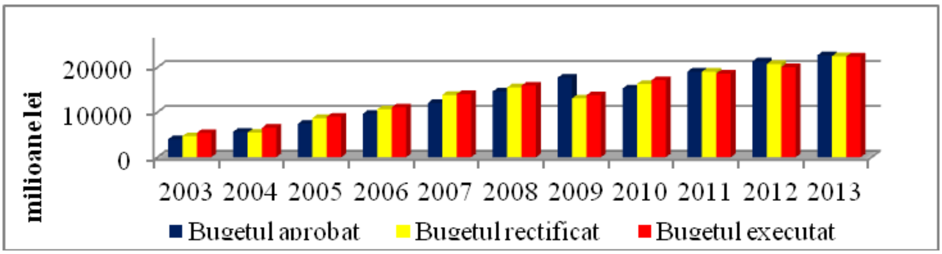
Planificarea bugetului poate fi concepută ca un proces politic de proiectare a modului de procurare a resurselor la dispoziția statului, de stabilire şi ierarhizare a priorităţilor economico-sociale la nivelul autorităților de decizie, concretizate ulterior în structurarea şi dimensionarea cheltuielilor publice. Astfel plani-

[2] *Articol elaborat în cadrul proectului Marie Curie Action EU-PREACC — Possibilities and limits, challenges and obstacles of transferring CEE EU pre-accession best practices and experience to Moldova's and Georgia's pre-accession process (2013-2017)*

ficarea bugetului pornește de la diagnosticarea situației finanțelor publice, prin măsurarea principalilor indicatori macroeconomici, prognozarea evoluției acestor indicatori, evaluarea cadrului general de resurse publice, stabilirea limitelor de cheltuieli pe sectoare și detalierea acestora în cadrul sectorului, elaborarea proiectului de buget de către autoritatea executivă și aprobarea proiectului de către autoritatea legislativă.

Contextul în care au fost elaborate bugetele pentru anii 2010-2014 a fost şi continuă să fie unul foarte dificil şi tensionat, deoarece evoluţiile economiei se transpun direct pe bugetul public naţional care, la rândul său, nu mai poate, în deplină măsură, servi drept instrument efectiv şi eficient de realizare a politicilor, Guvernul fiind lipsit de suficiente pârgii şi spaţiu pentru manevră. Planificarea unui buget de stat realist este un prim pas către o bună guvernare a țării, iată de ce prima etapă în elaborarea unor bugete eficiente ar consta însăși în raționalizarea procesului de planificare. În ceea ce privește realitatea unui buget planificat acesta poate fi analizată prin intermediul mai multor indicatori, așa ca compararea indicatorilor planificați în raport cu cei aprobați și cei ulterior executați, numărul de rectificări ale legii bugetare în an, datoriile creditoare ale bugetului etc.

Fig.1 Evoluția veniturilor bugetului de stat pentru anii 2003-2013

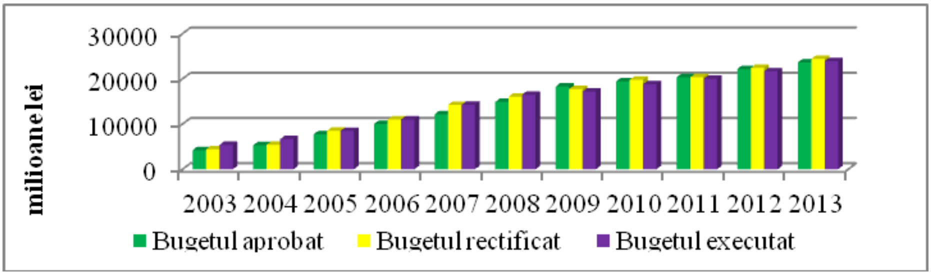
Sursa: Elaborat de autor în baza sursei [1].

Analiza modului de planificare a veniturilor bugetului, efectuată în baza Figurii 1 ne permite să constatăm că întreaga perioadă analizată poate fi delimitată în trei perioade distincte. Astfel în perioada 2003-2009 bugetul planificat a fost supraexecutat la partea de venituri, ceea ce reflectă parţial prognosticurile precaute. Anul 2009 că a fost un an de criză, în care veniturile bugetare au fost executate în proporție de 78% față de bugetul aprobat la începutul anului, iar pentru anul 2010 pronosticurile au fost mult mai precare, bugetul planificat fiind mult mai mic în raport cu cel rectificat și cel executat. În restul anilor, și anume în perioada ultimilor 3 ani, 2011-2013 veniturile real încasate au fost mai mici decât veniturile planificate în buget, atât în cazul bugetului rectificat, dar mai ales a celui aprobat. Devierile dintre bugetul executat și cel planificat, deși sunt în

reducere în dinamică, rămân a fi destul de considerabile, constituind pentru anul 2012 – 6%. Prognozarea incorectă veniturilor ne vorbește despre faptul că există rezerve în ceea ce privește planificarea cadrului de resurse, ceea ce ulterior, în mod inevitabil, conduce la erori și în planificarea cheltuielilor.

În ceea ce privește partea de cheltuieli, cu excepția anilor 2003 și 2004, gradul de executare este mai apropiat de nivelul de 100%, iar devierile sunt mai mici. Și totuși pentru fiecare an este caracteristic că nu s-a obținut executarea bugetelor la nivelul indicatorilor aprobați, dar nici în raport cu cei rectificați, deși ultimele modificări aveau loc, de regulă la sfârșit de an. Pentru perioada 2009-2013 este specifică executarea părții de cheltuieli la un nivel mai mic de 100%, în mare parte datorită politicii bugetare austere în perioada de criză financiară.

Fig.2 Evoluția cheltuielilor bugetului de stat pentru anii 2003-2013

Sursa: Elaborat de autor în baza sursei [1].

În ce privește dimensiunea datoriilor creditoare interne, în ultima perioadă, în contextul crizei financiare și a unei politici bugetare austere, aceste datorii au avut o evoluție ascendentă, ceea ce se refectă negativ asupra situației finanțelor publice.

Tabelul 1. Indicatori ai executării bugetului de stat în perioada 2004-2012

Indicatori	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Datorii creditoare interne, mil lei	457,0	259,0	383,0	368,0	489,5	666,0	474,4	405,6	448,5
Ponderea datoriilor în totalul cheltuielilor	8,4	3,1	3,5	2,6	3,4	3,9	2,5	2,0	2,1
Numărul de rectificări	5	2	3	3	2	1	2	3	3

Sursa: Elaborat de autor în baza sursei [1].

Datoriile creditoare ale bugetului de stat sunt consiberabile ca valoare, în anul 2012 acestea fiind de 448,5 milioane lei, ceea ce constituie 2,1% din totalul cheltuielilor bugetului de stat executat. Cel mai înalt nivel al indicatorului, în intervalul de timp 2004-2010, a fost înregistrat în anul 2009, când acesta a constituit 666,0 milioane lei, iar cea mai mare podere în totalul cheltuielilor datoriile creditoare au atins-o în 2004, fiind de 5,3%. Datoriile respective denotă lipsa responsabilităţii şi a controlului în execuția bugetară. Formarea acestor datorii nu ar trebui admisă atunci când lipsesc alocaţiile bugetare. Existenţa acestor datorii afectează agenţii economici, care prestează servicii şi livrează mărfuri entităților publice. Iată de ce reducerea datoriilor creditoare rămâne a fi în continuare o provocare pentru bugetul anilor viitori.

În scopul reducerii acestor probleme în planificarea bugetului și pentru raționalizarea procesului, în ultimul deceniu Republica Moldova a cunoscut o îmbunătăţire sesizabilă a performanţei managementului finanţelor publice, fiind promovate o serie de reforme. Vectorul de bază al acestor reforme îl constituie implementarea planificării bugetului pe termen mediu și concomitent introducerea elementelor de bugetare în bază de programe și performanță. Începând cu legea bugetului de stat pe anul 2003, în practica planificării bugetului din Republica Moldova s-au introdus practica planificării bugetului pe termen mediu în baza Cadrului de Cheltuieli pe Termen Mediu (CCTM), actualmente Cadrul Bugetar pe Termen Mediu (CBTM), precum și elementele de bugetare în bază de programe şi performanţă (Caseta 1).

Caseta 1. Documente CCTM (CBTM) elaborate

1. Direcţiile principale ale politicii bugetar-fiscale şi cadrul cheltuielilor pe termen mediu (2003-2005), aprobate prin Hotărîrea Guvernului nr.693 din 3 iunie 2002;

2. Cadrul de cheltuieli pe termen mediu pe anii 2004-2006, aprobat prin Decizia protocolară nr.8 a şedinţei Guvernului din 9 iulie 2003;

3. Cadrul de cheltuieli pe termen mediu (2005-2007), aprobat prin Hotărîrea Guvernului nr.639 din 8 iulie 2004;

4. Cadrul de cheltuieli pe termen mediu (2006-2008), aprobat prin Hotărîrea Guvernului nr.1079 din 19 octombrie 2005;

5. Cadrul de cheltuieli pe termen mediu pe anii 2007-2009, aprobat prin Hotărîrea Guvernului nr.813 din 11 iulie 2006;

6. Cadrul de Cheltuieli pe Termen Mediu (2008-2010), aprobat prin Hotărîrea Guvernului nr.756 din 2 iulie 2007;

7. Cadrului de Cheltuieli pe Termen Mediu (2009-2011), aprobat prin Dispoziţia Guvernului nr.98-d din 20 octombrie 2008;

8. Cadrul bugetar pe termen mediu (2012-2014), aprobat prin Dispoziţia Guvernului nr.129-d din 29 decembrie 2011;

9. Cadrul bugetar pe termen mediu (2013-2015). *Reieşind din circumstanţe politice create procesul CCTM pentru anii 2010-2012 a fost ratat, iar pentru anii 2011-2013 nu a fost finalizat. Ultimul document aprobat este Actualmente este inițiat procesul CBTM pentru anii 2013-2015.*

Sursa: Elaborat de autor în baza sursei [2].

Esența reformei constă în faptul că, comparativ cu modul tradițional de planificare a bugetului pe articole, unde accentul este pus pe intrări, adică pe mijloacele planificate, fiecărui minister fiindu-i atribuită o sumă de bani pentru a fi cheltuită, bugetul pe programe presupune deplasarea vectorului spre ieșiri, adică pe ceea ce se va încearca să se realizeze, pe ceea cât se va planifica să se facă şi cu ce resurse. Noua abordare în planificarea bugetului are la bază principiile de eficiență, eficacitatea și economie și reprezintă alinierea Republicii Moldova la noi standarde a noțiunii de bună guvernare absolut necesare în contextul integrării europene spre care tinde Republica Moldova.

Cu toate că la moment CBTM a devenit un instrument funcțional în planificarea bugetului, însoțind Proiectul de lege privind bugetul de stat, totuși, datele statistice denotă că după 9 ani de la implementarea reformei, doar 43,3% din cheltuielile bugetului de stat executat în 2013 sunt planificate în bază de programe de cheltuieli. Datele de asemenea atestă o evoluție neuniformă cheltuielilor planificate în bază de programe. Și totuși, în ansamblu este vorba despre un trend ascendent atât în ceea ce privește mărimea absolută a cheltuielilor, cât și ponderea acestor cheltuieli în mărimea cheltuielilor totale ale bugetului de stat executat. În ultima perioadă se poate observa atenția deosebită care este acordată acestui mod de bugetare, prin încercarea de a trece la noua clasificație bugetară. În acest sens cheltuielile incluse în programe au sporit ca pondere în totalul cheltuielilor în anul 2012, când acestea au constituit 43,3% din total. Totodată, datele statistice denotă o evoluție neuniformă cheltuielilor planificate în bază de programe. Și totuși, în ansamblu este vorba despre un trend ascendent atât în ceea ce privește mărimea absolută a cheltuielilor, cât și ponderea acestor cheltuieli în mărimea cheltuielilor totale ale bugetului de stat executat. Cea mai mare valoare a acestor cheltuieli, în mărime absolută, este înregistrătă în 2012, de aproximativ 9,3 mlrd. Astfel, după cum observăm mersul acestei reforme este unul foarte lent, pe parcursul celor 9 ani de la inițierea ei, ponderea cheltuielilor fundamentate pe programe și performanță crescând cu 21,2 p.p.

Cu toate că, din punct de vedere teoretic, implementarea planificării pe termen mediu aduce o serie de avantaje, realitatea ne demonstrează că reușita acestei reforme depinde de anumite circumstanțe, și anume, planificarea pe termen mediu porneşte de la premisele unei situaţii social-economice și politice stabile, fiind ineficientă în perioadele de criză financiară. Mai mult ca atât, reforma este

dependentă de abilitatea clasei politice de a evalua şi formula politici economice și sociale și de a ierarhiza prioritățile în efectuarea cheltuielilor publice. Anume aceste puncte slabe au fost resimține în actuala conjunctură economică și politică a țării. Ratarea procesului CCTM din anii de criză nu reduce valoarea acestei reforme, care reprezintă una din reformele de aliniere la cele mai bune practici ale ţărilor europene, dar şi o viziune nouă asupra procesului bugetar. Astfel, conform unui raport al Comisiei Europene, în anul 2008, 22 din cele 27 state membre ale UE utilizau CBTM ca instrument de planificare bugetară [3, p.95]. Anume acest instrument bugetar asigură realizarea regulilor și obiectivelor impuse țărilor membre în domeniul finanțelor publice în contextul programelor de stabilitate și de convergență din cadrul Uniunii Europene. Astfel pentru a răspunde deziderатului de integrare în comunitatea europeană se impune factorilor analiza factorilor relevanţi care tergiverzează programul de reforme în domeniul planificării begetului în Republica Moldova. Astfel este necesar pe lângă studiul specificului procesului de planificare a bugetului în Republica Moldova comparativ cu alte țări europene, și studiul experienței altor țări europene privind implementarea reformei pentru a identifica care sunt factorii relevanți care tergiverzează programul de reforme în domeniul planificării begetului în Republica Moldova și a adapta legislația națională la normele și regulile existente în domeniul responsabilității bugetar-fiscale în Republica Moldova.

Învățarea din bunele practici internaţionale în domeniul bugetului nu înseamnă neapărat importarea unor modele din ţările mai avansate. Este necesar de a analiza cele mai bune practici ale statelor dezvoltate și ulterior de a adapta reformele la specificul naţional, sistemul bugetar autohton fiind afectat negativ de factori precum tradiții de centralizare a deciziilor, instabilitatea politică, interesele private, instabilitate macroeconomică etc. Reforma bugetară este în mare măsură un proces de învăţare din mers. Iată de ce rezultatele implementării reformei trebuie urmărite continuu.

În final putem spune că Republica Moldova este conştientă de beneficiile şi importanţa administrării econome, eficace şi eficiente a cheltuielilor guvernamentale şi se angajează în multe reforme în acest domeniu, inclusiv în partea ce se referă la planificarea bugetului. Cu toate că rezultatele acestor reforme sunt destul de modeste, totuși putem afirma că acest program de reforme este absolut necesar, pentru a putea cel puţin corespunde practicilor internaționale. La moment, în condițiile în care integrarea europeană a devenit un deziderat al politicii externe a Republicii Moldova, nu se mai pune întrebarea necesității reformei. Planificarea strategică a bugetului este astfel un prim pas de aliniere a Republicii Moldova la cele mai bune practici europene, dar și internaționale în domeniul planificării bugetului.

Bibliografie:

1. Rapoartele privind executarea bugetului de stat pe anii 2004-2012
2. http://mf.gov.md/middlecost (accesat pe 01.04.14)
3. Public Finances in EMU, 2009. // European Economy N5/2009: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15390_en.pdf (accesat pe 07.04.14)

Prezentat la redacție
la 7 aprilie 2014

COMPARTIMENTUL
SOCIOLOGIA POLITICĂ

MODALITĂŢILE DE ACOPERIRE A SUBIECTULUI MIGRAŢIEI DE MEDIA NAŢIONALE (Studiu de caz: posturile de televiziune Moldova 1, Prime TV, Jurnal TV, Publika TV)[3]

Mihail CREŢU
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relaţii Internaţionale, Ştiinţe Politice şi Administrative, LCŞ „Sociologia Politicii”
Master în ştiinţe ale comunicării, cercetător ştiinţific

Implicarea media în soluţionarea problemelor stringente a societăţii din Moldova nu se relatează la potenţialul de participare de care se bucură acestea datorită accesibilităţii şi practicilor moderne de producţie media. Scopul a fost colectarea şi analiza materialului media cu referire la migraţie, pus la dispoziţie de posturile cu acoperire naţională: Moldova 1, Prime TV, Jurnal TV, Publika TV. A fost creat un set de date comprehensive de material media ce face atingere fenomenului migraţionist. A fost analizat limbajul întrebuinţat pentru a descrie migraţia, migranţii şi elementele pe lângă fenomen. A fost urmărit în proximitate imediată materialul jurnalistic, pentru a identifica tendinţele celor patru posturi în acoperirea subiectelor tangente migraţiei.

În continuare, au fost înregistrate influenţele abordărilor subiectului migraţiei asupra opiniei publice, a perceperilor şi atitudinilor populaţiei. Iniţiativa a condus la colectarea unor informaţii preţioase, datorită chestionarelor, ce au permis determinarea generală a realităţilor migraţiei din Moldova prin ecranele celor patru posturi şi a percepţiilor şi atitudinilor respondenţilor în legătură cu migraţia din ţară.

Prin dimensionarea utilizării tematicii migraţie în cadrul emisiunilor relevante la cele mai importante canale de televiziune din ţară, a fost posibilă aflarea gradului de epuizare a subiectului şi, prin urmare, de a iniţia paşi întru perfecţionarea modului de mediatizare a fenomenului migraţiei.

Cuvinte-cheie: *mass media, migraţie, televiziune, acoperire, funcţia informativă, funcţia cognitiv-formativă (de educare), funcţia de divertisment.*

[3] *Acest articol este realizat în cadrul proiectului “Politici publice cu privire la reîntoarcerea şi reintegrarea migranţilor de muncă în Republica Moldova din perspectiva integrării europene”, (cifru 11.817.07.30F). Etapa IV - pe anul 2013.*

Media involvement in Moldova in solving society's stringent problems does not relate to their participation potential due to the accessibility and modern media production practices. The purpose was to collect and analyze media material regarding migration, provided by the television channels with national coverage: Moldova 1, Prime TV, Jurnal TV, Publika TV. First, was created a comprehensive dataset of media material that refers to migration. Then was analyzed the language used to describe the migration, migrants and elements connected to the phenomenon. Next, the broadcasted material was followed in close proximity, in order to identify trends in covering topics on migration at the four mentioned above channels.

Further, there were registered the influences of the coverage approaches on public opinion, perceptions and attitudes of the population. The initiative resulted in the collection of valuable information, through questionnaires, which allowed determining the overall migration realities in Moldova provided by the analyzed channels and respondents' perceptions and attitudes about migration in the country.

By sizing the use of migration themes in relevant programs at the major television channels in the country, it was possible to identify the degree of exhaustion of the subject and therefore to initiate steps in order to improve the coverage of migration.

Keywords: *media, migration, television coverage, informative function, cognitive-formative function (educational function), entertainment function.*

Acest articol îşi propune să umple golurile de natură aplicativă în domeniul migraţiei în Republica Moldova, răspunzând la următoarele întrebări: Cum mijloacele de informare în masă abordează subiectul migraţiei? *şi* Care e influenţa lor asupra percepţiilor şi atitudinilor publicului?

În conformitate cu Barometrul de Opinie Publică [1], realizat de Institutul de Politici Publice în colaborare cu Institutul de Marketing şi Sondaje IMAS, (publicat în luna aprilie, 2012), date caracteristice ultimilor 5 ani, presa scrisă continuă să înregistreze un impact modest asupra cetăţenilor, un factor ce confirmă popularitatea în suferinţă a ziarelor. Studiul arată că un total de 38,7% din respondenţi n-au citit ziare deloc în ultimele 3 luni, în timp ce doar 8,6% citesc zilnic şi 21,5% citesc ziare de câteva ori pe săptămână. De remarcat că, potrivit rezultatelor consemnate, numărul celor ce nu citesc ziare e în creştere continuă. Rezultate succesive arată că televiziunea rămâne cea mai importantă sursă de informare în masă (85,1% din cei chestionaţi vizionau zilnic TV).

În continuare, fruntaşii sunt „coloșii" Moldova 1 (28,7%) şi Prime TV (24,9%), urmate de procentajele de 2,7% ale Jurnal TV şi 1,7% ale Publika TV în topul celor mai accesate posturi de televiziune. Aceste cifre au şi motivat se-

lectarea acestor patru posturi cu acoperire naţională (Moldova 1, Prime TV, Jurnal TV, Publika TV) în vederea desfăşurării studiului de caz al cercetării.

Nemijlocit, prima etapă s-a focusat pe produsul media. Scopul a fost colectarea şi analiza materialului media cu referire la subiectul migraţiei, pus la dispoziţie de canalele sus-menţionate. Potenţialul informaţiei obţinut e unul masiv şi a fost utilizat în numeroase căi. Pentru început, a fost creat un set de date comprehensive de material media ce face atingere fenomenului migraţionist. Apoi a fost analizat limbajul întrebuinţat pentru a descrie migraţia, migranţii şi elementele pe lângă fenomen. În continuare, a fost urmărit în proximitate imediată materialul jurnalistic pentru a identifica tendinţele celor patru posturi în acoperirea subiectelor tangente migraţiei.

A două etapă a cercetării a presupus înregistrarea influenţelor abordărilor de către televiziuni a subiectului migraţiei asupra opiniei publice, a perceperilor şi atitudinilor populaţiei. Iniţiativa a condus la colectarea unor informaţii preţioase, datorită chestionarelor, ce au permis determinarea generală a realităţilor migraţiei din Moldova prin ecranele celor patru posturi şi a percepţiilor şi atitudinilor respondenţilor în legătură cu migraţia din ţară.

Prin dimensionarea utilizării tematicii migraţie în cadrul emisiunilor relevante la cele mai importante canale de televiziune din ţară, a fost posibilă aflarea gradului de epuizare a subiectului şi, prin urmare, de a iniţia paşi întru perfecţionarea modului de mediatizare a fenomenului migraţiei.

Cercetarea şi-a propus atingerea unor obiective cheie şi drept urmare a întrebuinţării metodei observaţiei şi analizei contextuale au fost obţinute următoarele rezultate:

- a fost selectat, clasificat şi analizat produsul mediatic la tema migraţiei;
- a fost identificat vocabularul tip (termeni, figuri, subiecte de discuţie şi abordări narative) utilizat de canalele Prime TV, Moldova 1, Jurnal TV, Publika TV în acoperirea subiectului migraţiei;
- au fost depistate schimbările notorii, tendinţele posturilor în acoperirea subiectului migraţiei;
- au fost propuse recomandări în vederea îmbunătăţirii reprezentării cantitative şi calitative a realităţilor migraţiei în Republica Moldova în cadrul produsului mediatic televizat.

Cercetarea a identificat şi interpretat o conexiune de natură dublă dintre produsul televizat şi opinia publică. Iniţial, au fost identificate relaţiile dintre abordările subiectului migraţiei de către televiziuni şi percepţiile publicului asupra fenomenului. O etapă ce, imediat a creat teren pentru următoarea, obţinerea unui context general ce a permis determinarea şi măsurarea efectelor şi impactului abordărilor subiectului migraţiei de televiziuni asupra opiniei publice, prin următoarele expresii: tendinţele posturilor în abordarea fenomenului migraţiei şi

subiectelor tangente acestuia; limbajul general întrebuinţat; genurile jurnalistice şi imaginile vizuale des utilizate.

Stabilirea gradului de participare a mass media la viaţa socială, capacitatea lor de a rezolva conflicte la nivel de comunitate, participarea în calitate de intermediar şi mentor la procesul de iniţiere socială a cetăţeanului, toate acestea sunt o derivată a angajamentului nescris politic, cultural şi social ale instituţiilor media [3, p.70-111].

Care va fi reacţia opiniei publice la o mai mare vizibilitate pe ecran a migranţilor? Ce crede publicul despre asta? Care va fi impactul unei prezenţe mai accentuate a migranţilor şi implicarea acestora în rutina socială zi de zi? [3, p.256-298].

Nivelului de implicare a mijloacelor de informare în masă în soluţionarea problemelor stringente a societăţii din Moldova nu se relatează la potenţialul de participare de care se bucură acestea datorită accesibilităţii şi practicilor moderne de producţie media. În calitate de „cea de-a patra putere în stat”, mass media trebuie să fie omniprezentă prin informaţie actualizată, să reprezinte cetăţeanul la nivel înalt şi în cel mai simplu mod, să dea dovadă de păsare [17, p.20-59].

Până în prezent nu putem afirma că mass-media şi-a pus amprenta şi contribuţia necesară la reflectarea adecvată a fenomenului migraţionist din ţară, sub toate aspectele sale, accentul fiind pus mai ales pe relatarea unor fapte negative. Astfel, dezinformarea şi insuficienţa faptică dăinuie pe plan naţional şi tot aşa se creează o imagine defavorabilă a migranţilor din Republica Moldova în ţară şi peste hotarele acesteia [19].

Mulţi vor inculpa jurnaliştii în monopolizarea instrumentelor de producţie şi de difuzare a informaţiei pe scală largă şi tot aici, monopolizarea accesului celorlalţi cetăţeni şi a celorlalţi producători culturali la spaţiul public. Fiind în măsură de a accede permanent la mijloacele de exprimare în masă, jurnaliştii au posibilitatea de a impune societăţii propriile viziuni despre lume. Astfel, se iniţiază controlul din partea jurnalistului asupra modului de a fi, de a gândi sau de a se dezvolta a publicului [6].

În această ordine de idei, consider de mare importanţă iniţierea unor acţiuni de diferenţiere şi dezvoltare conceptuală a fenomenului migraţionist (pentru jurnalişti), în vederea evitării pe viitor a utilizării unilaterale a subiectului migraţiei [18]. Tot aici, devine imperioasă descifrarea personajelor fenomenului, în vederea îmbunătăţirii materialelor jurnalistice, cu accent pe: cine sunt actorii principali ai migraţiei şi părţile terţe ale fenomenului.

În cele ce urmează e propusă lista produsului TV din cadrul grilei de emisie a canalelor Moldova 1 [12], Prime TV [10], Jurnal TV [9], Publika TV [11] ce au făcut referire la subiectul migraţiei şi subiectele derivate acestuia, în perioada 01.01.2013-31.12.2013, întâmpinată de analiză la nivel cantitativ şi calitativ a produsului, coraborată celor trei funcţii de bază ale televiziunii: funcţia de infor-

mare; funcţia cognitiv-formativă (de educare); funcţia de divertisment [2, p.15-35].

De-a lungul acestei perioade, au fost identificate şi analizate 697 produse jurnalistice pertinente cu referire la tema migraţiei, filtrate în baza următoarelor criterii: categoria de migranţi implicată (cu precădere migranţii pentru muncă, migraţia de creiere, migraţia intelectuală ş.a.); unghiul de abordare a evenimentelor (cu precădere material informativ, de comentariu şi, în ultimă instanţă de analiză); conţinutul general în descrierea migraţiei şi migranţilor (în mare parte determinat de senzaţional, abordat de pe poziţii de superioritate, în procentaj mai redus, materiale de comentariu şi analiză).

În cifre exacte, postul de televiziune Moldova 1 a transmis 227 de materiale cu referire la tema migraţiei (63 în cadrul emisiunii „Moldova aici şi acum", buletin de ştiri destinat publicului din exterior, ce implică descrierea activităţilor cetăţenilor Republicii Moldova în ţară şi peste hotarele acesteia); Jurnal TV a transmis 219 materiale (98 de materiale jurnalistice în cadrul principalului buletin de ştiri, de la ora 19, „Ştirile care te privesc"); Publika TV, 181 materiale (93 de ştiri în cadrul programului informativ „Publika News", cu caracter de discuţii şi dezbatere publică); Prime TV, postul de televiziune ce a transmis 70 de materiale la tema migraţiei (39 în cadrul buletinului de ştiri, „Primele Ştiri").

Tabelul 1. Cele mai utilizate specii jurnalistice în cadrul produsului media cu referire la tema migraţiei la posturile de televiziune Moldova 1, Prime TV, Jurnal TV, Publika TV

Denumirea postului	Distribuirea materialelor pe specii jurnalistice					
	Ştiri	Reportaje	Interviuri	Investigaţii	Analize / comentarii	Alte (corespondenţe, documentare, cronici etc.)
Moldova 1	143	28	4	1	7	44
Jurnal TV	138	25	5	3	26	22
Publika TV	120	20	5	3	29	4
Prime TV	46	16	2	0	2	4

Deşi migraţia este în continuare percepută de marea majoritate a cetăţenilor Europei în calitate de concurenţă neloială şi ameninţare pentru securitatea şi economia ţării gazdă [13], această percepţie negativă a migraţiei poate fi contrabalansată numai şi numai de o abordare media profesionistă şi calitativă a subiectului, ce ar pune pe scenă incontestabila participare şi contribuţie a migranţilor la economia, dinamica socială, culturală şi politică în cadrul societăţii contemporane [15]. În această ordine de idei, profesioniştii media au un rol extraordinar în vederea conturării opiniei publice prin încurajarea şi garantarea pluralismului de puncte de vedere şi opinii, în stare să faciliteze discuţii publice constructive asupra problemelor migraţiei şi impactului acesteia [16, p.76-89].

Tabelul 2. Emisiuni TV unde predomină funcţia cognitiv-formativă (de educare)

Denumirea postului	*Denumirea emisiunii, elemente descriptive*
Moldova 1	*Bună seara* – talk-show social-politic, interactiv, în direct, discută subiecte de actualitate; *Despre Moldova; Chişinăul de ieri şi de azi; Pe urmele lui Ştefan cel Mare; Baştina; Cultura Azi; Documentare M1; Erudit Cafe; Evantai Folcloric; Fii Tânăr; La noi în sat; Portrete în timp; Tezaur* – emisiuni educative şi de cultură, ce apelează la diverse specii jurnalistice pentru a-şi face mesajul auzit; *Dialog social* – program de discuţie şi dezbatere, interactiv, lucrează cu subiecte dureroase ale societăţii; *Discriminarea pe înţelesul tuturor* – informativ şi educativ, sensibilizează oamenii faţă de discriminare; *Moldova în direct* – talk-show, abordează cele mai importante subiecte ale zilei; *Moldova de pretutindeni* – emisiune bilunară, de cultură, educativ, propune un istoric al evenimentelor; *Omul de lângă* – istorii de succes ale cetăţenilor Moldovei, în ţară şi peste hotarele acesteia; *Reporter de gardă* – politic, social, economic, investigaţii privind subiecte dureroase ale societăţii; *Sub acelaşi cer* – program lunar, cultural, social, ce urmăreşte integrarea etniilor; *Vector European* – oferă răspunsuri la întrebările despre opţiunea Europeană a Moldovei.
Jurnal TV	*Ediţie specială* – talk-show, oglindeşte cele mai importante evenimente din Moldova; *Cabinetul din umbră* – talk-show interactiv, abordează subiecte social-politice; *Negru şi Bogatu* – emisiune sub formă de dialog, lucrează cu cele mai actuale subiectele din comunitate; *Priamoi Efir* – program în limba rusă, discută evenimentele la zi, încearcă să umple golurile informaţionale implicând invitaţi pregătiţi; *Viaţa merge mai departe* – propune soluţii pentru cele mai dificile situaţii în viaţă.
Publika TV	*În Prim Plan* – despre cei ce au reuşit, în ţară si peste hotarele acesteia; *Moldova, ţara de minune* – investigaţii jurnalistice importante,

	atinge subiecte tabu din societate; *Noaptea Devreme* – sinteză, o analiză a lucrurilor în derulare, unde suntem şi cum am ajuns; *Ţara lui Dogaru* – dezbateri, implică probleme sociale, politice, economice, culturale; *Deni za Dniom* – emisiune în limba rusă, aduce la lumină provocările zi de zi ale cetăţeanului din Moldova; *Fabrika* – program de analiză, implică invitaţi bine pregătiţi; *Vox Publika* – sunt abordate subiecte dificile, prin dispută şi discuţii).
Prime TV	*Replica* – dezbateri social-politice, discută evenimentele la zi.

Aceste emisiuni au venit cu variate iniţiative, încât să-i facă şi pe ceilalţi văzuţi şi auziţi, pe cei ce sunt percepuţi în diverse moduri, pe cei ce rătăcesc pe departe, pe migranţi. Cu precădere, sunt emisiuni de analiză şi comentariu, desfăşurate în studiourile redacţiilor şi cu mici excepţii, presupune prezenţa şi participarea publicului.

Drept rezultat, produsul finit constituie în transmiterea unor informaţii originale, oferă răspunsuri şi pune întrebări, manifestă păsare prin luare de atitudini şi prezentarea poziţiei postului, epuizează subiectul abordat prin informaţii exhaustive şi detaliate, fără să lase loc interpretărilor.

Emisiunile cognitiv-formative priesc dezbaterilor şi discuţiilor constructive, invitaţii sunt pregătiţi şi reprezintă toate taberele (puterea, asociaţiile obşteşti şi societatea civilă) şi, cel mai important, sunt construite pe principiul interactivităţii, unde oricine poate fi auzit şi ascultat.

Aceste emisiuni sunt dedicate subiectelor de mare rezonanţă în societate, orientate să prezinte variat multitudinea de schimbări din comunitate ce au loc astăzi şi să deschidă uşa tuturor grupurilor de persoane parte a societăţii (inclusiv migranţilor), să se facă auziţi şi înţeleşi, să se simtă parte în procesul de luare de decizii.

Tabelul 3. Emisiuni TV unde predomină funcţia de informare

Denumirea postului	*Denumirea emisiunii, elemente descriptive*
Moldova 1	*Mesager* – cel mai important buletin de ştiri; *Moldova aici şi acum* – buletin de ştiri destinat publicului din exterior, cu activităţile de aici şi de peste hotare.
Jurnal TV	*Ştirile care te privesc* – buletinul de ştiri de la ora 19.
Publika TV	*Publika News* – ştiri de actualitate, exclusive, cu tentă de informativ, dezbatere şi discuţii; *Opinia Publică* – sinteza evenimentelor săptămânii.
Prime TV	*Primele Ştiri* – buletinul de ştiri, face sinteza peste zi;

	Sinteza săptămânii – aduce la lumină cele mai semnificative evenimente ce preocupă omul.

Cu referinţă la conţinutul materialelor jurnalistice informative, poate fi sesizată cu ochiul liber tendinţa interpretării migraţiei şi a migranţilor în calitate de pericol pentru cetăţenii ţărilor gazdă, o imagine ilustrată de ştirile din cadrul principalelor buletine de ştiri la cele patru posturi în discuţie. Un exemplu concludent este cazul menţionării originii etnice sau naţionale a persoanei implicate într-o nelegiuire, aducându-i-se acuze şi învinuiri fără a i se respecta prezumţia nevinovăţiei.

Studiile realizate în cadrul cercetării arată că informaţia coraborată buletinelor de ştiri tratează subiectul migraţiei în mod senzaţional şi clasifică fenomenul în rândul disfuncţiilor sociale. Pe faţă, jurnaliştii fac abstracţie de standardele de practică jurnalistică atunci când lucrează cu subiectul migraţiei, prelucrat şi difuzat în afara spiritului de etică jurnalistică [5]. În aspecte generale, politica redacţiilor de elaborare a ştirilor este una subiectivă, departe de necesităţile informaţionale ale publicului, deficitară în înţelegerea nucleului principal de realităţi în ceea ce priveşte migraţia din Republica Moldova.

La adresa trăsăturilor vizuale ale produsului, iese în evidenţă insuficienţa faptică a ştirilor transmise, majoritatea informaţiilor sunt preluate din surse străine (agenţii de presă internaţionale sau alte surse), provoacă nedumeriri şi lasă loc interpretărilor [7, p.11-21]. Sunt oferite date statistice neconcludente, ce oferă o imagine insuficientă şi neclară asupra subiectelor în discuţie, limbajul este ofensiv şi poziţia părtinitoare; sunt uşor de sesizat neconcordanţele dintre imagine şi text (persoana în cătuşe face referire la migrant; banii cu trimitere la remitenţe; copilul singur rătăcind pe străzi corelat părinţilor peste hotare etc.) [8].

Tabelul 4. Emisiuni TV unde predomină funcţia de divertisment

Denumirea postului	*Denumirea emisiunii, elemente descriptive*
Moldova 1	*La Mulţi Ani!* – răspund solicitărilor telespectatorilor, o sursă diferită de informaţii; *Ştiri pozitive; Noi şi lumea* – un amalgam de informativ, în relaţie de armonie şi antiteză în acelaşi timp, oferă publicului şansa de a reflecta asupra evenimentelor.
Jurnal TV	*Mai pe scurt* – abordează subiecte politice, sociale, economice; *Ora de ras* – filtru, ridiculizând incompetenţa, lipsa de gust, subcultura, în mare parte a oamenilor la putere, prin diverse forme de satiră şi ironie; *Ministerul Adevărului* – joc de rol, la masă rotundă, un focus grup inedit, cu personaje atractive şi subiecte abordate altfel, la 180°; *Planeta Moldova* – propune un joc de rol, abordează subiecte sen-

	sibile ale societăţii prin satiră şi ironie mai mult sau mai puţin fine; *Păpuşefii* – performanţă artistică, retransmit telespectatorilor performanţele liderilor puterii, de această dată, pe înţelesul tuturor.
Publika TV	*RePublika* – Moldova îşi exprimă doleanţele, gândurile şi ce-i mai necăjeşte, un izvor de informaţii inedite.
Prime TV	*Jdi menea* – tentă socială, oamenii îşi regăsesc rudele, pe lângă aceasta, o sursă de detalii nălucitoare.

Un produs puţin diferit, cu un material original, prezentatori carismatici şi, dacă doriţi, în adevăratul sens al cuvântului, vine cu un plus, cu ceva mâncare pentru creier. Dar aici intervine un mare semn de întrebare. Mult depinde şi de modul în care omul va obişnui să recepteze acest mesaj, unul cu potenţial, telespectatorul urmând să-şi asume totala responsabilitate de felul cum va manevra cu acesta [20, p.103-110].

Un alt aspect, mai mult curios, cantitatea mintală pusă în funcţiune de oameni pentru a descâlci sensurile acestor emisiuni participă nemijlocit şi la îmbunătăţirea nivelului de inteligenţă şi a abilităţilor de gândire. La acest capitol, televiziunea nu doar distrează, ci şi implică un tip de antrenament cognitiv, o serie de lecţii de viaţă. Mersul său nu este determinat, ci accidental, fiecare om în parte experimentând ceva diferit, ceva personal [4, p.167-176].

Atât timp cât programele de televiziune nu-i transformă pe consumatori în telespectatori pasivi, cel ce reuşeşte nu are nimic de pierdut, din contra, totul face parte dintr-un continuu proces evolutiv, ce transformă oamenii în fiinţe mai inteligente.

Trăsăturile generale ale emisiunilor cu pricină se evidenţiază prin material original, în mare parte desfăşurate în studiourile redacţiilor. La nivel calitativ, propune o relaţie triplă de informativ-comentariu şi analiză-creativitate, însoţită de un limbaj specific, uneori satiric, pamfletar, alteori comic, cu influenţe de cinic; la nivel cantitativ, produsul evocă detaliere (echipele emisiunilor efectuează investigaţii proprii), manifestă atitudine, sunt atractive, o îmbinare de divertisment, educativ şi informativ ce prinde ochiului şi auzului publicului. Aspectul vizual poate fi descris printr-un singur cuvânt, imaginaţie, exprimată prin jocuri de rol, performanţă artistică.

Cercetarea în cauză a determinat că media publice şi anumite media private au început să prezinte şi exemple de migranţi de succes. Totuşi, aceste cifre sunt numeric nesemnificative pe lângă direcţia general adoptată a goanei după senzaţional. În cazul unei reevaluări a agendei de emisiuni, noii abordări jurnalistice i-ar reveni sarcina de a balansa şi apoi chiar de a contrabalansa desele escalade jurnalistice negative la adresa migraţiei. Media nu ratează nici o ocazie să trateze subiectul migraţiei într-o manieră senzaţională şi continuă să gândească desp-

re fenomen drept o problemă pentru ţara de destinaţie şi o ruşine pentru ţara de origine.

În această legătură, mijloacele de informare în masă din Moldova să deprindă rolul de agenţie de presă pentru media internaţională şi să o facă într-un mod conştiincios şi responsabil, producând şi distribuind doar informaţii corecte şi relevante [14, p.296-320]. Media să-şi asume rolul de punte de legătură între migranţi şi ţara gazdă şi cel mai important, dintre migranţi şi ţara mamă. Chiar dacă vizibilitatea migranţilor în cadrul spaţiului mediatic a sporit, marea majoritatea a migranţilor ţin să-şi manifeste nemulţumirea faţă de imaginea creată lor de către instituţiile media. Nemulţumirile constau în prezenţa masivă a ştirilor preluate din agenţiile de presă internaţionale, ce în mare parte ilustrează situaţii negative şi neplăcute relatate cetăţenilor Republicii Moldova aflaţi peste hotare şi contrabalansarea insuficientă din partea media cu cazuri reuşite sau, în general, a lipsei susţinerii din partea celor de acasă. Fără doar şi poate, conţinutul general despre migraţie, produs şi transmis, impactul acestuia asupra opiniei publice necesită o reevaluare urgentă. Dar aceste iniţiative vor fi cu adevărat semnificative doar când mass media şi întreaga societate vor relaţiona prin cooperare.

Noua faţă a media moldoveneşti trebuie să-şi propună să scoată audienţa moldovenească din plictisul obişnuit de informativ. Să impună noi standarde jurnalistice care să îmbine factualul cu un material de creaţie, unul original care să uimească, totodată să fascineze, să provoace şi să propună publicului o media inteligentă, diversă şi profesionistă. Media va informa, educa, culturaliza şi distra publicul, furnizând operativ informaţii oneste şi relevante, în acelaşi timp creând oportunităţi diverselor voci să fie auzite în spaţiul public. De asemenea, media va relata şi promova un teren obiectiv pentru dezbateri publice, opinii şi realităţi, îmbinând un sistem informaţional pe plan naţional care va reflecta societatea şi oamenii acesteia aşa cum sunt, expunând eroii şi demascând răufăcătorii.

Publicului îi revine să urmărească şi să înregistreze schimbările media imediate în termen lung în acoperirea subiectului migraţiei şi să reacţioneze în caz de necesitate, oferind instituţiilor un feedback constructiv. Încă o posibilitate a celor din urmă să îmbunătăţească calitatea produsului transmis.

Reuşita cercetării constă în elaborarea şi distribuirea unor recomandări multidimensionale: acoperirea migraţiei de către jurnalişti cu cunoştinţă de cauză, ce ar implica chiar şi elaborarea unui ghid de practică jurnalistică destinat celor ce lucrează cu subiectele de mare rezonanţă, dureroase ale societăţii; implicarea migranţilor în activităţile de elaborare şi transmitere a informaţiei, prin angajarea acestora în câmpul muncii, în calitate de jurnalişti (corespondenţi), ceea ce ar oferi un mai mare grad de credibilitate produsului jurnalistic; încurajarea instituţiilor media în folosirea datelor exacte; facilitarea transparenţei şi deschiderea organizaţiilor guvernamentale şi nonguvernamentale faţă de instituţiile media ce doresc să apeleze la informaţii specifice referitoare la migraţie; încuraja-

rea acţiunilor de înlăturare din conţinutul media a stereotipurilor referitoare la fenomenul migraţiei; înţelegerea şi asumarea responsabilităţii din partea instituţiilor media în formarea opiniilor şi atitudinilor publicului, în aşa fel încât să producă o reevaluare în ceea ce priveşte modalităţile de acoperire a subiectului migraţiei şi a tematicilor derivate acestuia.

Mai mult decât atât, media îşi atinge scopul odată cu folosirea raţională şi corectă a informaţiei. O instituţie media profesionistă şi competitivă trebuie să producă maximul din masivul potenţial de informaţie avut la dispoziţie pentru satisfacerea informaţională a publicului său şi, atât timp cât jurnalistul va lucra cu subiecte sensibile şi dureroase precum este migraţia, un ghid de îndrumare în activitatea sa se indică cu prisosinţă.

Mijloacele de informare în masă, în calitate de reprezentant la nivel înalt al cetăţeanului, sunt cea mai indicată sursă pentru a aduce lumină în rândul necunoscutelor fenomenului migraţiei. Implicarea mass media nu trebuie să fie una neapărat prin intimidare, ci mai mult prin sensibilizare. Datorită situaţiei privilegiate în care se află acestea (accesibilitate, operativitate etc.), să transmită tuturor celor cointeresaţi realităţile migraţiei, în aşa fel încât să joace rolul de intermediar şi mediator dintre cele două părţi implicate: migranţii şi cei afiliaţi fenomenului (asociaţiile obşteşti, structurile statale, societatea civilă). Ca urmare a unei comunicări eficiente, va fi creat un climat durabil pentru elaborarea şi aplicarea politicilor publice necesare întru gestionarea fenomenului migraţionist din Moldova.

Acest test al maturităţii ne va permite să ne cunoaştem propriul potenţial în demersul de soluţionare a problemelor ce afectează atât de grav societatea moldovenească.

Bibliografia

1. Barometrul de Opinie Publică, Institutul de Politici Publice, aprilie 2012, http://www.ipp.md/libview.php?l=ro&idc= 156&id=610
2. Bourdieu P. Despre televiziune. - Bucureşti: Meridiane, 1998.
3. Christians C.G., Fackler M., Mckee K.B., Kreshel P.J., Woods Jr. R.H. Media Ethics: cases and moral reasoning (8th ed.). - Boston: Allyn Bacon, 2008.
4. Comunicarea Publică: Concepte şi Interpretări. Culegere de articole, Volumul 1, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării, Colecţia Comunicare. - Chişinău, 2002.
5. Ghidul de stil cu norme etice pentru jurnalişti. Asociaţia Presei Independente, UNICEF. - Chişinău: Bons Offices, 2009 // http://www.unicef.org/moldova/Ghid_Etica_Jurnalist_RO.pdf
6. Guzun I., Ciornei V. Omul, mai ales. Ghid de bune practici în domeniul jurnalismului pentru dezvoltare umană. Chişinău: USM, CIJ, UNICEF,

2005 // http://www.google.md/url?sa=&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCUQFjAA&url=http%3A%2F%2Fdocs.moldova.org%2Fdownload%2Fdocuments-rom-media-jurnalismrom-245.pdf&ei=-QEwU4SiLtKU7Qbx8oGQBg&usg=AFQjCNF2AD8A-7RCtb1dhOfH-c_KThantA&sig2=bViLEHpwWXkuiDXlTVbhUQ&bvm=bv.62922401,d.bGE
7. Hartley J. Discursul ştirilor. Iaşi: Polirom, 1999.
8. Interviewing Children. A guide for journalists and others, Save the Children, 2003 // https://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/INTERVIEWING_CHILDREN.pdf
9. Pagina electronică a postului de televiziune Jurnal TV // www.jurnaltv.md
10. Pagina electronică a postului de televiziune Prime TV // www.prime.md
11. Pagina electronică a postului de televiziune Publika TV // www.publika.md
12. Pagina electronică a postului de televiziune Moldova 1 // www.trm.md
13. Papademetriou D., Heuser A. Public Opinion: Media Coverage and Migration: Developing Strategies for Immigration and Integration Reforms, Raport de proiect, Institutul de Politici pentru Migraţie, 2009 // http://www.migrationpolicy.org/research/public-opinion-media-coverage-and-migration-developing-strategies-immigration-and
14. Public Opinions and Immigration: Individual Attitudes, Interest Groups and the Media, International Migration Outlook, Raport Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică, Sistemul continuu de raportare cu privire la migraţie, 2010 // http://www.oecd.org/els/mig/48328734.pdf
15. Randall D. Jurnalistul universal. Ghid practic pentru presa scrisă. - Iaşi: Polirom, 1998.
16. Roşca L. Formarea identităţii profesionale a jurnaliştilor. - Bucureşti: Polirom, 2000.
17. Runcan M. A patra putere – legislaţie şi etică pentru jurnalişti. - Bucureşti: Dacia, 2002.
18. Studiu: Consolidarea legăturii dintre migraţie şi dezvoltare în Moldova. Centrul de Analiză şi Investigaţii Sociologice, Politologie şi psihologie / Agenţia Internaţională pentru Informaţie din Ţara de Origine, 2010. http://siteresources.worldbank.org/INTMOLDOVA/Resources/ConsolidareaLegaturiiDintreMigratieDezvoltare.pdf
19. Tuller D. Making news personal: Covering Human Rights. Education, Health and Other Social Issues. International Center for Journalists, 2004 // http://www.icfj.org/sites/default/files/ Social_Issues.pdf

20. Valori ale Mass Media în Epoca Contemporană. Culegere de articole, Volumul 3, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării. - Chişinău, 2005.

Prezentat la redacție
la 24 martie 2014

Recenzent – ***Valentin ȚURCAN***, doctor în filosofie, conferențiar

МЕЖДУНАРОДНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В УКРАИНЕ

ЕЛЕНА МАЛИНОВСКАЯ
Украина, Киев, Национальный институт стратегических исследований
Главный научный сотрудник, доктор наук по государственному управлению

Orientation of the Ukrainian people towards European values, clearly manifested during the events of the 2013-2014 winter, can be largely attributed to the fact that after obtaining Ukraine's state independence, more and more Ukrainian citizens got a chance to go abroad, personally witness opportunities to organize societal and personal lives relying on the principles of democracy, rule of law, and social solidarity. Labor and education migration as well as gradual growth of the number of touristic, recreational visits of Ukrainian citizens to the EU states are important factors of knowledge and skills transfer; they promote advanced views on social structure, human rights, and support formation of the civil society in the country.

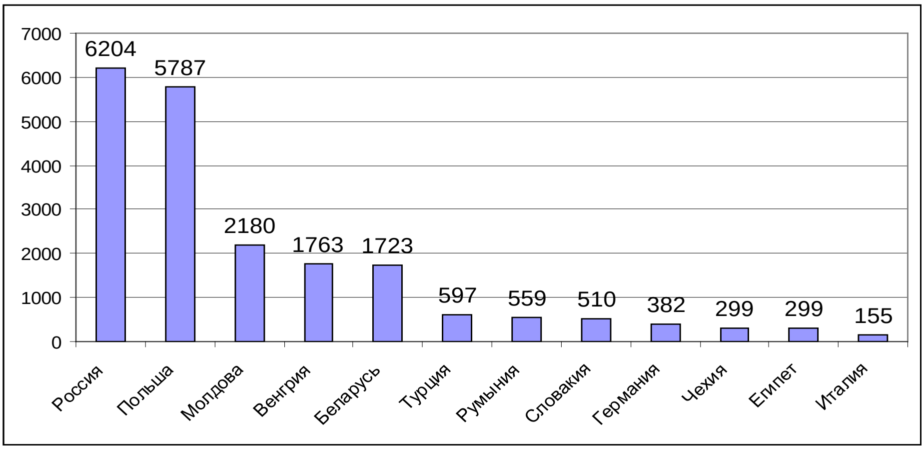
Ориентация большинства населения Украины на европейские ценности, ярко проявившаяся во время событий зимы 2013-2014 гг., во многом является следствие того, что после обретения независимости все больше граждан страны смогли побывать за рубежом, воочию убедиться в возможности организовать жизнь на принципах демократии, верховенства права, социальной солидарности. Трудовая и образовательная миграция, как и постепенное увеличение количества туристических, рекреационных поездок украинцев в страны ЕС, являются важным фактором трансферта знаний, опыта, распространения передовых взглядов на общественное устройство, права человека, способствуют формированию гражданского общества в стране.

Революционные события в Украине зимы 2013-2014 гг., в которых решительно заявило о себе формирующееся гражданское общество, начались, как известно, с протестов против отказа правительства от подписания соглашения об ассоциации с ЕС. Цивилизационный выбор Украины, ориентация большинства населения на европейские ценности во многом явились следствием того, что после обретения независимости все больше граждан ранее отделенной от внешнего мира «железным занавесом» страны смогли побывать за рубежом, воочию убедиться в возможности орга-

низовать жизнь на принципах демократии, верховенства права, социальной солидарности.

Когда в начале 1990-х гг. ограничения на пересечение границы были сняты, трансграничная мобильность украинцев стала быстро расти. Если в 1992 г. пограничниками было зафиксировано только 4,3 млн. выездов граждан Украины за рубеж, то к концу 1990-х гг. эта цифра увеличилась до 15-16 млн. за год. В 2012 г. она составила 21,8 млн. случаев. Хотя большинство пересечений границы, как и прежде, связаны с посещениями России, Молдовы, Беларуси, интенсивность поездок в западном направлении неуклонно возрастает. В 2012 г. количество выездов украинцев в Польшу почти сравнялось с количеством выездов в Россию. Венгрию украинцы посещали чаще, чем Беларусь (рис.1).

Рис.1. Численность пересечений границы гражданами Украины в 2012 г. по странам, куда они выезжали, тыс.

Источник: Государственная пограничная служба Украины

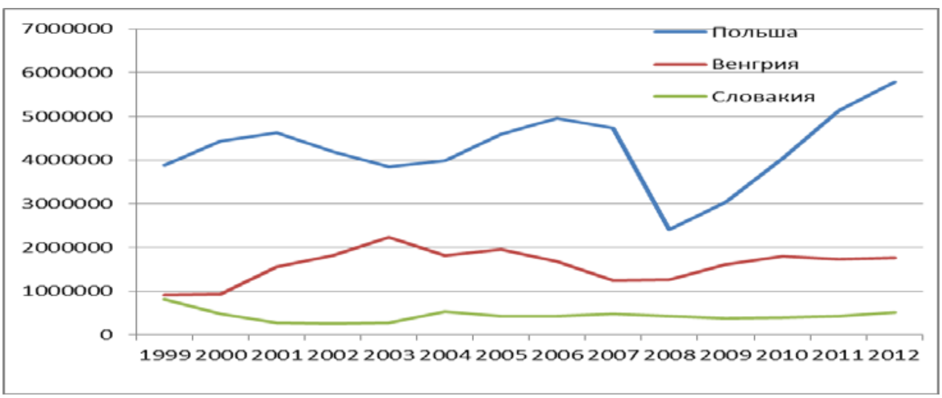
В 1990-х гг. украинцам не требовались визы для поездок в соседние Центрально-европейские страны (Польшу, Венгрию, Чехию, Словакию, Румынию), посещаемые особенно активно. В наиболее сложные годы переходного периода большинство этих поездок были связаны с так называемой «челночной торговлей» (т.е. собственным ручным перевозом через границу небольших партий товаров с целью продажи), ставшей в те времена стратегией выживания для многих украинских семей. Вместе с тем, устанавливаемые за рубежом деловые и личные связи, непосредственные контакты людей, живущих по разные стороны границы, способствовали преодолению многих негативных стереотипов, сложившихся исторически, ра-

звитию добрососедских отношений со странами Центральной Европы, распространению в Украине новых знаний, взглядов, идей.

Однако со вступлением государств Вышеградской группы в ЕС свободная для украинцев зона передвижения в Центре Европы прекратила свое существование. Первой, еще в 2000 г., визовый режим с Украиной ввела Словакия. В результате количество выездов украинцев в эту страну уменьшилось с 806 тыс. в 1999 г. до 280 тыс. в 2001 г., т.е. почти втрое. Польша и Венгрия откладывали введение виз до последнего, а введя визовый режим уже непосредственно перед вступлением в ЕС, в 2003 г., пошли на выдачу бесплатных виз, предусмотрели оформление многоразовых длительных виз для ряда категорий украинских граждан. И хотя интенсивность перемещений между Украиной и ее западными соседями временно сократилась, она быстро стабилизировалась, достигнув уровня безвизовых времен (рис.2).

Более болезненным было для украинцев присоединение Польши, Венгрии, Словакии к Шенгенской зоне. Процедуры выдачи виз значительно усложнились, количество отказов при их оформлении заметно выросло (до 12-14%), за визу нужно было платить. В результате в 2008 г. выезд в Польшу был почти вдвое меньшим, нежели в 2007 г., а в Венгрию – почти на 10% меньшим. В сравнении с 2003 г., т.е. с безвизовым периодом, число посещений Венгрии также сократилось почти вдвое (рис.2). Тем не менее, уже в 2009 г. численность пересечений границы снова начала расти. Причем, если количество поездок в Венгрию и Словакию все же не достигло довизового уровня, то численность выездов в Польшу в 2012 г. составляла 5,8 млн., т.е. на миллион (!) превысила максимальный уровень довизового периода (4,6 млн. в 2001 г.).

Рис.2. Численность выездов граждан Украины в Польшу, Венгрию и Словакию в 1999-2012 гг.

Источник: Государственная пограничная служба Украины

Учитывая политическое и социально-экономическое значение зарубежных поездок граждан, Украина постоянно возбуждала перед ЕС вопрос о постепенной отмене визового режима. В июне 2007 г. были подписаны соглашения между ЕС и Украиной об упрощении визового режима и о реадмиссии (вступили в силу с января 2008 г.). Продолжение переговоров и обмен информацией относительно выполнения этих договоренностей позволили подписать новое, значительно усиленное соглашение об упрощении порядка оформления виз, вступившее в силу в июле 2013 г. Им расширена категория граждан Украины, имеющих право на освобождение от оплаты за консульские услуги при оформлении визы, а также тех, кто может претендовать на получение многоразовых Шенгенських виз и упрощенный порядок их выдачи. Кроме прочего, соглашение предполагает оформление пятилетней визы одному из супругов, детям в возрасте до 21 года, детям старше этого возраста, если они находятся на иждивении родителей, а также родителям граждан Украины, имеющим действительные разрешения на проживание на территории стран-членов ЕС, что крайне важно для украинских трудовых мигрантов, находящихся на территории Евросоюза.

Поддержка соседних Центрально-европейских стран стремления Украины обеспечить свободу передвижения для своих граждан проявилась в том, что Польша, Венгрия и Словакия в 2007-2008 гг. подписали с ней двусторонние соглашения о так называемо «малом пограничном передвижении», т.е. безвизовом въезде жителей приграничной зоны в приграничные регионы сопредельных стран. Согласно информации консульства Польши во Львове, на конец 2012 г. гражданам Украины было оформлено свыше 100 тыс. пропусков участников «малого приграничного передвижения». В то же время консульствами Венгрии в Закарпатье выдано почти 150 тыс. таких пропусков. Хотя статистически выезды по этим документам не отслеживаются, по мнению украинских пограничников, на них приходится до половины всех пересечений западной границы Украины.

Поддержка соседних стран в организации выдачи украинцам Шенгенских виз также была весьма существенной. Количество консульств стран ЕС, прежде всего, центрально-европейских, постоянно увеличивалось, а практика выдачи виз постепенно либерализовалась. Достаточно напомнить, что с 1 декабря 2011 г. Польша начала оформлять для жителей семи западных приграничных областей Украины визы для шопинга на своей территории. Это полноценные Шенгенские визы, в первый раз они выдаются на семь дней, однако в случае подтверждения именным чеком факта покупки на территории Польши товаров на любую сумму следующая виза может быть выдана на срок до года.

Результатом имплементации соглашения с ЕС и общих усилий по упорядочению процесса оформления виз было стабильное увеличение численности выданных украинцам Шенгенских виз. Так, в 2012 г. граждане Украины получили 1284908 виз, что на 16% больше, нежели в предшествующем году. В т.ч. Польшей выдано 447 13 виз, Венгрией – 136 257, Грецией – 128 800, Германией – 100 534, Испанией – 78 149, Чехией -73 927. По количеству полученных Шенгенских виз Украина находится на втором месте в мире, уступая только России. Важно также отметить, что 38,56% виз в 2012 г. были многоразовыми. Доля отказов в оформлении виз невелика и продолжает сокращаться: 2,03% в 2012 г. против 3,3% в 2011 г. [15].

Не секрет, что значительное число украинцев, выезжающих за рубеж, практикуют поездки в целях трудоустройства. Не всегда для этого оформляются трудовые визы. Часто используются туристические, краткосрочные Шенгенские визы, возможности «малого приграничного передвижения».

Трудовая миграция является на сегодня наиболее массовым и значимым для страны миграционным потоком, оказывающим влияние на разные стороны жизни страны от экономики, рынка труда, до сферы культуры и образования.

Научно обоснованные оценки объемов внешней трудовой миграции, ее состава и динамики базируются преимущественно на данных, полученных в результате трех масштабных обследований населения, проведенных Государственной службой статистики Украины в 2001, 2008 и 2012 гг.

Первым из них было охвачено 18 тыс. лиц трудоспособного возраста в восьми приграничных областях Украины. Экстраполяция полученных данных на всю совокупность населения страны дала основание оценить трудовую миграцию из Украины в начале столетия в 2,3-2,7 млн. человек, что составляло свыше 10% трудоспособного населения [4].

В 2008 г. было проведено обследование населения по вопросу трудовой миграции по всей территории Украины. Им было охвачено 22 тыс. домохозяйств, в составе которых насчитывалось 48 тыс. лиц трудоспособного возраста. Согласно полученным данным в течение трех с половиной лет до проведения опроса, т.е. в 2005-2008 г., хотя бы раз на заработки за границу выезжали 1,5 млн украинцев, или 5,1% трудоспособного населения [6]. В это число входили также и те, кто выехал ранее, продолжал находиться за границей, однако в обозначенный период приезжал в Украину, чтобы затем вернуться к месту работы.

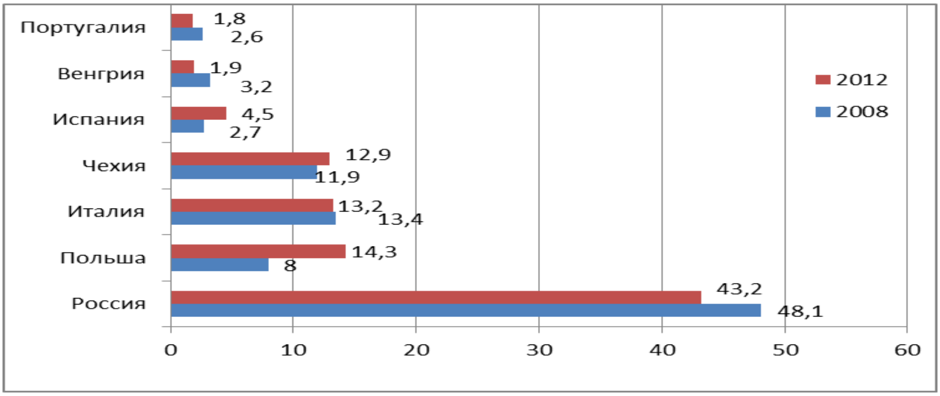
Таким образом, трудовая миграция из Украины достигла своего пика на рубеже столетий, однако в 2000-х гг., когда экономика успешно развивалась, несколько сократилась.

Как показало обследование 2012 г., аналогичное предыдущему, мировой финансово-экономический кризис способствовал дальнейшему сокращению трудовой миграции. Согласно полученным данным, в период с 1 января 2010 г. по 17 июня 2012 г. хотя бы раз выезжали на работу за границей 1,2 млн. граждан 15-70 лет, или 3,4% населения этого возраста [5]. Вместе с тем, обследование не охватывало лиц, выехавших до 2010 г. и не возвращавшихся в Украину в период наблюдений. Поскольку информация об отсутствующих предоставлялась оставшимися на родине членами их семей, не охвачены опросом также и те мигранты, которые уже успели перевезти свои семьи в страны пребывания.

Таким образом, данные, полученные из обследований Госстата, касаются главным образом лиц, совершающих временные поездки за рубеж в целях трудоустройства, а также работающих за границей длительное время, однако имеющих в Украине семью, периодически приезжающих на родину. Они не охватывают мигрантов, которые хотя и выехали из Украины с трудовыми целями, однако живут за границей уже длительное время, утратили связи с родиной, являются фактически переселенцами, пусть даже и продолжают считать свое пребывание вне страны временным.

Хотя четких количественных показателей трудовой эмиграции обследования не обеспечивают, они позволяют выявить тенденции, направления, состав миграционных потоков. В частности результаты всех опросов указывают, что главными странами назначения украинских мигрантов являются сопредельные государства (Россия, Польша, Чехия, Венгрия), а также страны Юга Европы (Италия, Испания, Португалия). Причем сравнение данных разных обследований о распределении трудовых мигрантов по странам назначения свидетельствует о том, что хотя Россия остается основной страной приложения труда украинских мигрантов, однако трудовые мигранты из Украины постепенно переориентируются на западное направление (рис.3). Хотя финансово-экономический кризис, особенно болезненно ударивший по южно-европейским странам, затормозил миграционный процесс из Украины в их направлении, одновременно заметно возросло количество украинских мигрантов в Польше, что связано с открытием рынка труда этой страны для сезонных работников из Украины (6 месяцев в течение календарного года без специальных разрешений на работу).

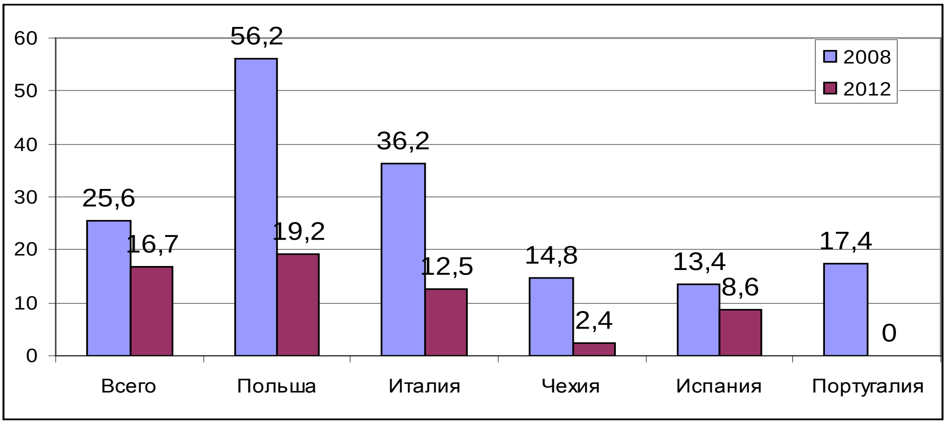
Рис.3. Страны назначения трудовых мигрантов по данным обследований Госстата Украины 2008 и 2012 гг., %

Источник: Государственная служба статистики Украины

Второй момент среди результатов обследований Госстата, на который следует обратить внимание, - это упрочение правового статуса, а, следовательно, и социально-экономического положения украинских мигрантов за границей. Согласно данным 2008 г., не имели никаких документов на пребывание, т.е. находились за границей нелегально, 23,2% мигрантов. В 2012 г. таковых оказалось 16,7%. Наиболее прочное правовое положение имели мигранты в Чехии, Испании, Португалии, где обследование вообще не выявило мигрантов с неурегулированным статусом (рис.4). Это стало возможным благодаря проведению в этих странах миграционных амнистий, введению законодательства, расширившего возможности трудоустройства иностранцев. Можно предположить, что правовой статус трудовых эмигрантов, которые в связи с выездом всей семьей и длительным пребыванием за границей обследованиями домохозяйств в Украине охвачены быть не могли, является еще более надежным, многие из них уже успели получить гражданство стран пребывания (скорее всего с этим, а не с возвращением на родину, связано уменьшение количества украинцев, например, в Португалии, где благодаря принятию крайне либерального закона о гражданстве многие мигранты, даже нелегальные, смогли стать гражданами страны).

Рис.4. Трудовые мигранты без какого-либо разрешения на пребывание в зарубежных странах по данным обследований Госстата Украины 2008 и 2012 гг., %

Источник: Государственная служба статистики Украины

Значительно меньшие, нежели ранее, масштабы нелегального пребывания украинцев в Европе доказывают также данные правоохранительных органов европейских стран. Так, в 2012 г. на территории ЕС-27, а также Исландии, Норвегии, Швейцарии, было выявлено 13081 граждан Украины с неурегулированным статусом. Они составили 3,8% от общего числа выявленных граждан третьих стран без надлежащего правового статуса. Относительно 9255 украинцев, признанных нелегальными мигрантами, было принято административное либо судебное решение о необходимости покинуть территорию страны-члена ЕС, что составило 3,4% подобных решений, принятых в отношении граждан третьих стран. Вместе с тем, большинство украинцев, получив такое предписание, выехали на родину добровольно (73% в 2011 г. и 80% в 2012 г.) [1].

В контексте влияния международной мобильности на общественные трансформации приведенные выше результаты обследований Госстата означают, что, во-первых, значительное число граждан Украины, в данный момент живущих и работающих в стране, какой-то период времени провели в странах Европейского Союза, т.е. имеют опыт жизни и работы в развитых странах. По данным социологического мониторинга, ежегодно проводимого Институтом социологии НАН Украины, среди взрослых украинцев таковых до 10% [13, с.587]. Если же прибавить к этому членов их семей, родственников, друзей, то число лиц, получивших непосредственную и подробную информацию о жизни за рубежом, окажется намного больше.

Во-вторых, вследствие массовой трудовой миграции из Украины последних десятилетий в зарубежных странах пополняются или формируются украинские диаспоры. Так называемая «четвертая волна» эмиграции (первая волна эмиграции датируется концом XIX – нач. XX века, вторая была

результатом поражения национально-освободительной революции 1917-1920 гг., а третья связана со Второй мировой войной) способствовала значительному омоложению «старой» диаспоры в странах ее традиционного проживания (США, Канада, Австралия), а также в определенной степени ее «украинизовала»: благодаря притоку «новой крови» уровень владения украинским языком в средних и младших поколениях украинцев в странах пребывания заметно повысился. Кроме того, за счет мигрантов «четвертой волны» возникли украинские диаспоры в странах, где ранее они не существовали. Так, ныне в Италии официально зарегистрировано 214,5 тыс. граждан Украины, в Испании - 88,8 тыс., Португалии - 49,5 тыс. [3]. Согласно данным Еврокомиссии, в 2011 г. украинцам оформлено наибольшее число новых разрешения на пребывание в ЕС - 204 тыс. (больше, нежели гражданам США, Индии, Китая и Марокко) [17]. Всего, по данным европейских стран, на территории ЕС проживают до миллиона выходцев из Украины [8]. По численности мигрантов Украина уступает лишь Турции и Албании [9].

Как временная трудовая миграция, так и многочисленная диаспора за границей, обуславливает значительный приток в Украину частных валютных трансфертов из-за границы. По данным Национального банка Украины, их объемы постоянно растут, сравнимы с более 4% ВВП (табл. 1).

Таблица 1. Денежные переводы в Украину в 2007-2012 гг. по подсчетам НБУ, млн. дол. США

	2007	***2008***	***2009***	***2010***	***2011***	***2012***
Всего	4922	6177	5370	5862	7019	7526
По каналам поступления						
Через корсчета банков	2818	3275	2832	2959	3252	3278
Через международные платежные системы	1458	2097	1825	2126	2804	3213
Неформальными путями	646	805	713	777	963	1035
По источникам формирования						
Оплата труда (без учета налогов и затрат в стране пребывания)	1842	3024	2855	3373	4022	4619
Частные трансферты, в т.ч.	3080	3153	2515	2489	2997	2911
Денежные переводы работников, работающих за границей	2292	2140	1643	1560	1890	1749

Другие денежные трансферты	788	1013	872	929	1107	1158
Денежные переводы в % к ВВП	3,4	3,4	4,6	4,3	4,3	4,3

Источник: Национальный банк Украины

По данным обследования Госстата 2012 г., средний заработок трудового мигранта за границей равнялся 930 долларам США, что было втрое больше средней заработной платы в Украине на момент обследования. Деньги, которые мигранты пересылали своим семьям на родину, составляли свыше половины совокупных доходов у 53,8% обследованных домохозяйств, т.е. имели для них решающее значение.

Полученные от мигрантов средства направлялись главным образом на ежедневное потребление - 77,5% домохозяйств. 40,9% опрошенных приобретали товары длительного пользования. Примерно каждое третье домохозяйство (29,0%) строило, реконструировало или ремонтировало жилье, а каждое пятое - (22,2%) делало сбережения.

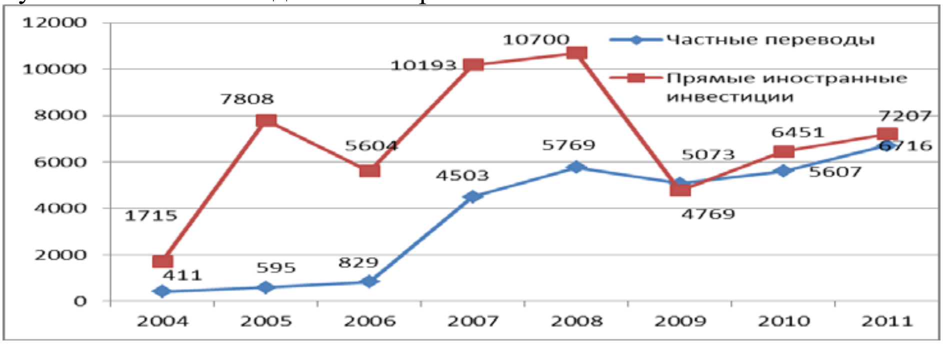
Хотя инвестиционное использование заработанных за границей денег невелико, они способствуют повышению благосостояния, сокращению бедности, влияют на развитие экономики, увеличивая платежеспособный спрос.

Согласно выводам некоторых исследователей, базирующихся на экономико-математическом моделировании, без переводов Украина утратила бы 7,1% своего потенциала. Больше всего пострадали бы отрасли легкой и пищевой промышленности, где производство могло бы сократиться на 17% и 14% соответственно. Потребление уменьшилось бы на 18%, а доходы домохозяйств – на 14-21% [2, с.30].

Особенно ярко значение переводов проявилось в период мирового финансово-экономического кризиса. В 2009 г. прямые иностранные инвестиции в Украину сократились практически вдвое. В то же время частные трансферты уменьшились незначительно. Несмотря на трудности, мигранты продолжали переводить деньги своим семьям в Украину. Объемы переводов превысили объемы прямых иностранных инвестиций, мигранты превратились в основных иностранных инвесторов украинской экономики (рис.5).

Таким образом, трудовая миграция играет в Украине роль важного социального амортизатора, является источником значительных дополнительных ресурсов.

Рис.5. Частные переводы и прямые иностранные инвестиции в Украину в 2004-2011 гг. по данным Мирового Банка

Источник: База данных Мирового Банка

Вымерять ментальные, культурные, социально-политические результаты миграции сложнее. Работа за границей источник не только материального благополучия, но и новых стандартов быта, восприятия прав человека, в том числе и своих собственных, отношения к труду, распределения гендерных ролей и многого другого. Миграция является одним из факторов формирования в стране среднего класса, т.е. основной движущей силы демократических преобразований. Как свидетельствуют различные социологические исследования, мигранты ощущают себя более ответственными за строительство своей собственной жизни, нежели немигранты, придерживаются более активных жизненных стратегий [7, с.13]. В частности, уровень поддержки евроинтеграционного курса Украины, перспектив ее вступления в Евросоюз выше среди лиц, имеющих опыт трудовой миграции, нежели среди тех, кто такого опыта не имеет [10]. Некоторые социологические исследования дают основания для вывода о том, что трудовые миграции способствуют распространению демократических ценностей среди жителей Украины [12; 11].

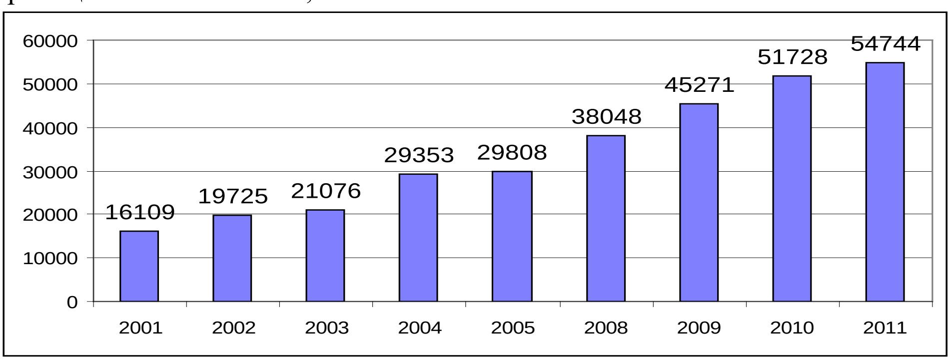
Как это ни парадоксально, именно в эмиграции украинцы часто впервые ощущают себя украинцами, прилагают значительные усилия для сохранения своей национальной идентичности, языка, культуры. Свидетельство тому – активный процесс самоорганизации трудовых мигрантов, создания их организаций в странах пребывания. Количество объединений украинских мигрантов в Италии превышает четыре десятка, в Испании их насчитывается свыше 20 и т.д. Важно отметить, что постепенно создаются ассоциации этих организаций, не только в рамках отдельных стран, но и транснациональные, объединяющие мигрантов за границей, вернувшихся на родину, членов мигрантских домохозяйств, оставшихся в Украине.

Спектр деятельности этих организаций расширяется от создания условий для общения мигрантов, оказание взаимопомощи, организации культурных мероприятий до инициатив по содействию развитию бизнеса на родине, деловых и торговых связей между страной пребывания и Украиной.

Организации мигрантов все активнее заявляют о себе как о полноценных акторах украинского гражданского общества. Благодаря их инициативе власти взялись за подготовку законопроекта о внешней трудовой миграции, в тексте которого были учтены многие требования, сформулированные мигрантами. Трудовые мигранты активно выступали против избирательного законодательства, лишившего украинцев за границей права голосовать по мажоритарным округам, требовали его изменения, искали поддержки своим предложениям в парламенте. Организационные возможности общественных объединений диаспоры и трудовых мигрантов были ярко продемонстрированы во время революционных событий зимы 2013-2014 гг. и российской агрессии в Крыму. Они проводили массовые и весьма резонансные мероприятия в защиту демократических преобразований в Украине, распространяли правдивую информацию о событиях в стране, активно формировали в странах своего пребывания доброжелательное по отношению к родине и ее проблемам общественное мнение.

Для распространения в Украине передового образа мышления, преодоления пережитков советской ментальности огромное значение имеет также образование молодежи за рубежом, которое становится все более популярным среди молодых украинцев. Если в 2001 г. высшее образование в зарубежных университетах получали 16,1 тыс. студентов из Украины, то уже в 2005 г. их численность выросла вдвое и достигла 30 тыс. человек, а в 2011 р. составляла почти 55 тыс. (рис.6).

Рис.6. Численность украинских студентов, получавших образование за границей в 2001-2011 гг., человек

Источник: База данных ЮНЕСКО

В 2011 г. самые многочисленные группы украинских мобильных студентов учились в Российской Федерации (23%), Германии (16%) и Польше (10%). Приблизительно по 3% - в Чехии, США, Франции, Италии и Венгрии. Около 2% в Испании, Великобритании, Канаде и Австрии (по каждой стране) (табл.2).

Табл.2. Численность украинских студентов, получавших образование за границей в 2001-2011 гг., по основным странам пребывания, человек

	2001	***2011***
Российская Федерация	6272	12805
Германия	3942	8825
Польша	1272	5275
США	1656	1553
Франция	414	1532
Италия	69	1484
Венгрия	743	1391
Испания	26	1263
Великобритания	356	1136
Канада	-	1125
Австрия	172	981
Греция	-	452
Португалия	-	425

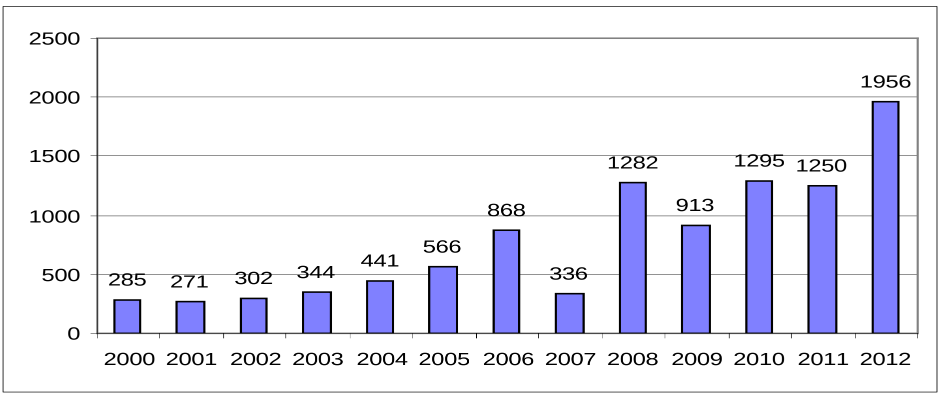
Источник: База данных ЮНЕСКО

Достоин внимания тот факт, что быстрый рост численности граждан Украины, обучающихся за границей, происходил прежде всего за счет определенных стран пребывания. Так, в 2011 г., в сравнении с 2001 г., украинских студентов было вдвое больше в Российской Федерации, Германии, Венгрии. Втрое возросла их численность в Великобритании. В Польше и Франции – в четыре раза. Вместе с тем, количество студентов-украинцев в Чехии в 2011 г. было в 13 раз большим, нежели в 2001 г., в Италии – в 20 раз большим, а в Испании – в 49 (!) раз. В Греции и Португалии в 2001 г. студентов-украинцев не было вообще, а в 2011 г. в каждой из этих стран обучались до полутысячи граждан Украины. Таким образом, численность украинских студентов особенно быстро увеличивалась в основных странах назначения трудовых мигрантов. С одной стороны, - это свидетельство углубления разнообразных, в том числе культурно-образовательных, связей между странами благодаря интенсификации миграции, а с другой, - ре-

зультат довольно длительного периода трудовой миграции украинцев в страны ЕС, формирования там второго поколения иммигрантов.

В числе граждан Украины, выезжающих в страны Евросоюза, не только те, кто едет на работу или учебу. Растет количество украинцев, выезжающих за рубеж по личным делам, с целью туризма и отдыха. По данным государственной службы статистики Украины, в 2000 г. в качестве туристов посетили зарубежные страны всего лишь 285 тыс. человек, а 2008 г. из было уже вчетверо больше – 1281 тыс. Хотя в связи с финансово-экономическим кризисом численность выезжающих за рубеж туристов в 2009 г. сократилась, уже в 2010 г. она достигла докризисного уровня и продолжала расти. В 2012 г. в качестве туристов за рубеж выезжали почти 2 млн. украинцев (рис.7). В действительности количество туристов больше, так как приведенная цифра отражает лишь организованный туризм, то есть поездки, состоявшиеся при помощи туристических агентств. Вместе с тем, значительное число украинцев, особенно те, кто имеет многоразовые Шенгенские визы, в услугах туристических фирм не нуждаются и организуют свои поездки самостоятельно.

Рис.7. Численность украинских туристов, выезжавших за рубеж при посредничестве туристических агентств в 2000-2012 гг., тыс. человек

Источник: Государственная служба статистики Украины

Нет сомнения, что международная мобильность украинцев в последнее двадцатилетие значительно возросла. Вместе с тем, как свидетельствуют социологические опросы, она остается все еще довольно низкой. Так, только 12% граждан в течение последних пяти лет имели опыт посещения стран Европейского союза. В том числе 1% опрошенных бывали там много раз, 4% - несколько раз, тогда как 7% - только единожды [16]. Отсутствие навыков международных поездок, незнание иностранных языков,

страх открытого пространства лишь некоторые из причин такого положения. Главная преграда на пути украинцев за рубеж – материальная. По данным другого опроса даже в случае отмены виз 43% респондентов все равно не будут путешествовать по территории ЕС, так как не имеют для этого средств [14].

И все же благодаря открытию границ после обретения Украиной независимости, большей свободе передвижения на континенте украинцы стали «видимы» в Европе, превратились в носителей реального украинского присутствия в ЕС. Хотя финансовые проблемы ограничивают возможности туристических поездок, с другой стороны, они стимулируют выезды за рубеж в целях заработка (тем более, что средняя заработная плата в Украине остается в 10 раз меньшей, чем в Германии, в шесть раз меньшей, чем в Италии, вдвое меньшей, нежели в Польше). Приобретенные благодаря миграции знания и опыт, как и заработанные во время пребывания за границей деньги, стали мощным фактором модернизации страны.

Библиография

1. Annual risks analysis 2013 / FRONTEX. - Warsaw, 2012 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2013.pdf
2. Atamanov A. et al. Income and Distribution Effects of Migration and Remmitances: Analysis Based on CGE Models for Selected CIS Countries. - CASE network reports #86. – Warsaw, 2009.
3. Eurostat [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do
4. Дослідження у сфері трудової міграції: Україна (аналітична доповідь) /Док-т для обговорення на Нац. тристоронньому семінарі з питань зовнішньої труд. міграції у рамках проекту МОП „Можливості проф. Навчання, зайнятість і мігр. Політика як фактори запобігання й скорочення масштабів торгівлі жінками в Україні” (2-4 лип. 2005 р.).
5. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. – Міжнародна організація праці, 2013.
6. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний Комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – Київ: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009, 118 с.
7. Кіпень В.П., Авксентьєв М.В. Міграційний потенціал України. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2011.

8. MPC-Migration Profile. Ukraine. 2013 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Ukraine.pdf
9. Migration and migrant population statistics [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics#Foreign_and_foreign-born_population
10. Пархоменко Н., Стародуб А. Чиє зовнішня міграція «школою демократії» для Українців? Аналітична доповідь №9. - Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cpcfpu.ru/projects/foreignpolicy/papers/905/
11. Прибиткова І. Динаміка громадської думки киян щодо рівня та якості їхнього життя (грудень 2003 р.- грудень 2004 р.) // Політичний портрет України. 2005, №33.
12. Хомра О.У. Зовнішня трудова міграція населення як «школа» демократіі (на матеріалах зовнішньої трудової міграції населення західного прикордоння України). // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 верес. - 1 жовт. 2000 р.). - Київ, 2001, с.757-773.
13. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2011.
14. Чи будете ви частіше подорожувати до Європи? (опитування) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.unian.net/ukr/news/news-398637.html
15. Шенгенські візи у світі в 2012 р. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://eu.prostir.ua/view/257133.html
16. Що частіше бували люди в Європі, то більше у них бажання там жити. Краще майбутнє для дітей і онуків також бачать в Євросоюзі [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinci-chastishe-buvayut-u-rosiyi-ale-hotili-b-zhiti-v-yevropi-120311_.html
17. 4th Annual Report on Immigration and Asylum (2012). / European Commission, 2013 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/immigration/general/docs/4th_annual_report_on_immigration_and_asylum_en.pdf

Поступила в редакцию
20 марта 2014 года

Рецензент - ***Валерий МОШНЯГА***, доктор хабилитат политических наук, профессор

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ȘI RELAȚIA LOR CU STATUL – CAZUL GEORGIEI[4]

Natalia PUTINĂ
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Catedra Științe Politice
Doctor în științe politice, lector

Valentina TEOSA
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Catedra Relații Internaționale,
Doctor habilitat, profesor, șef catedră

This article seeks to realize an analyzing of the Georgia way to Europe, by its tendencies to harmonize the multiethnic landscape. Georgia is a diverse multiethnic society, a post-soviet state that has a lot of common particularities inherited from Soviet Union. Having characterized the emergence of political transformation in Georgia in the last years, the article goes to explore the ethnic policies and government strategies oriented to create a tolerant and democratic society related to its national minority that made politically closer to the European Union. To assure a positive result it's important to improve the implication of the both parts: one side, the main goal of ethnic politics of state needs to be the protection of identity of that segment of population and an equilibrate naturalization by accommodation in the state community; other side, the ethnic groups mast to wish a live in a democratic integral state.

Cuvinte chee: politică etnică, intergrarea minorităților naționale, comunități minoritare etc.

Introducere

Georgia rămâne a fi una dintre cele mai diverse etnic state din Caucazul de Sud. Efortul pentru obținerea independenței de URSS pentru unele state din Caucazul de Sud, a generat o deteriorare graduală a relațiilor interetnice. Inițierea unor reforme (perestroika) a determinat alegerea căii naționalismului agresiv drept ideologie care să ghideze statalitatea republicilor caucazului sudic. După obținerea independenței această situație a împiedicat în noile state ale Europei de Est dezvoltarea statului națiune și a concepției națiunii bazată pe cetățenie, li-

[4] *Articol elaborat în cadrul proectului Marie Curie Action EU-PREACC — Possibilities and limits, challenges and obstacles of transferring CEE EU pre-accession best practices and experience to Moldova's and Georgia's pre-accession process (2013-2017)*

derii politici din statele respective, focusându-se exclusiv pe drepturile națunii titulare.

De-a lungul existenței URSS, au fost create unități autonome etnice în cadrul republicilor unionale. În Caucazul de Sud acestea au preluat forma *Republicilor Sovietice Socialiste Autonome Abhazia, Nachichevan, Ossetia de Sud și Regiunea Autonomă Nagorno-Karabakh* [13, p.8]. În consecință, la destrămarea URSS, în statele care cuprindeau geografic aceste entități autonome au izbucnit războaie civile. Este vorba de Ossetia de Sud și Abkhazia, precum și conflicte inter-statale între Armenia și Azerbaijan în problema Nagorno-Karabakh. Manifestarea unor asemenea scenarii au putut fi evitate la nivelul minorităților naționale care nu au dispus anterior de un asemenea statut de autonomie, chiar dacă la momentul colapsului sovietic reprezentau o cotă numerică substanțială din populația statelor în cauză. Se poate de adus exemplul, unor așa comunități precum *armenii și azerii* din Georgia sau *lezghinii și talyshii* în Azerbaijan, care nu s-au manifestat rebel versus guvernele lor centrale, în pofida unor mișcări etno-naționaliste puternice existente la nivelul acestor grupuri [13, p.9].

Ca stat multietnic, a avut o și continuă să descrie situații tensionate generate de această situație. Cele cinci minorități au expus o largă varietate de tipuri de comportament de conflict de la independența ei încoace. Conflicte armate au izbucnit în două arealuri *Abkhazia și Ossetia de Sud,* ambele fiind foste republici autonome în URSS. De asemenea, în *Javakheti și Ajaria*, prima cu statut autonom, s-au manifestat printr-un grad sporit de tensiune la nivelul relațiilor cu guvernul central. Abkhazia, de fapt, era considerată, cea mai improbabilă regiune separatistă la începutul anilor 1980 și cu atât mai improbabilă drept candidat la secesiune de facto. Doar 17% din populația Abkhaziei era de origine abkhază (circa 1,8% din populația Georgiei]n 1989), iar mai mult de jumătate din numărul populației din acest areal o constituiau etnicii georgieni. În pofida acestui mozaic etnic al demografiei Abkhaziei, ea a devenit scena unui grav conflict, care are și la moment un impact considerabil asupra constituirii și consolidării statului georgian [5, p.173].

Dinamica structurii democrafice și locul minorităților naționale în dimensiunea demografică a statului georgian

Georgia este un stat multietnic care se caracterizează printr-o dinamică în ascensiune a populației minoritate. Așadar, în ultimele două decenii, acest stat s-a confruntat cu transformări majore la nivel de populație. În primul rând, se are în vedere migrarea masivă a reprezentaților minorităților etnice în perioada renașterii naționale și creșterii sentimentelor naționaliste pe timpul președintelui Zviad Gamsakhurdia. Pe de altă parte, este vorba de efectul celor două conflicte separatiste, care au generat categorii de persoane intern strămutate, precum și a determinat migrarea masivă a populației în afară țării.

În conformitate cu datele ultimului recensământ din 2002, Georgia are o populație în mărime de 4,372 000 dintre care 248,900 sunt etnici *armeni (5,7%),* iar 284,800 sunt etnici *azeri (6,5%)*. Armenii populează compact regiunea *Samtkhe-Javakheti,* iar azerii locuiesc compact în regiunea *Kvemo Kartli*. Analiza datelor statistice din 2002 trebuie să țină cont de faptul că ele nu reflectă dimensiunea demografică din regiunile Abhazia și Osetia de Sud, regiuni separatiste care nu sunt controlate de autoritățile georgiene.

Dacă e să comparam datele recensământului din 1989 și 2002, se observă o descrește numerică a populație cu1.293.000 de persoane. Descreșterea populației se datorează în mare parte fenomenului migrației, în special în perioada colapsului sovietic și mișcării naționale din Georgia. Mulți dintre cei care au părăsit țara în aceasta perioada, au fost din rândul minorităților etnice, în mod particular, ruși, ucraineni, armeni și greci. Pe parcursul anilor 1989-2002, numărul total al minorităților a devoluat de la 1 mln. 613 până la 710 mii. Deci, dacă descreşterea în rândul minorităților a atins cota de 56%, atunci cota etnicilor georgieni a scăzut doar cu 3% [9].

Dintre cele 13 regiuni administrative ale Georgiei, 5 sunt compact populate de persoane aparținând minorităților naționale: *Abkhazia, Ossetia de Sud, Kvermo Kartli, Samtskhe-Javakheti și Kakheti*. Toate aceste cinci regiuni sunt teritorii transfrontaliere care se învecinează cu statele etnice de origine ale minorităților naționale din Georgia. Conform ultimului recensământ din 2002, constatăm că etnicii *armeni* reprezentă cca *55%* din populația *Samtskhe-Javakheti, 94%* în districtul *Akhallalaki* și *96%* în disctrictul *Ninotsminda*. Distritul *Kvemo-Kkhartli* este populat în măsură de *45% de azeri*. Totodată, provinciile *Marneuli și Bolnissi* sunt populate de *azeri* în proporție de *83%* și respectiv *66%* [3].

Este imortant de remarcat că există reprezentați ai altor grupuri etnice, stabilite cu traiul în Georgia, care au un mod dispersat de amplasare la nivelul întregului stat. Aici se încadrează rușii, grecii, kurzii (yezidi), asirienii, evreii, ucrainenii, dar și armenii și azerii [14]. Aceste grupuri etnice locuiesc, de regulă, în comunități de tip închis, având un contact destul de redus cu statul. Iar așa probleme ca subdezvoltarea economică, marginalizarea populației minoritare îi determină pe reprezentanții lor să solicite des suportul statelor-patron, precum Rusia, Armenia sau Azerbaijan.

Politica etnică și relația majoritate-minoritate în Georgia

Minoritățile etnice în Georgia, conform ultimului recensământ, reprezintă 16% din numărul total de populație. Gradul scăzut de integrare civică a acestui segment considerabil de populație, a contribuit la amplificarea fenomenului de izolare socială și politică, în special pentru grupurile etnice care au un mod compact de habitare pe teritoriul Georgiei. Fără îndoială, acest fenomen generează

mai multe probleme la nivelul politicilor statului în raport cu societatea și toate substraturile sale.

La modul general, *primo,* este pusă în pericol dinamica de dezvoltare și de democratizare a statului, or această este un obiectiv major al acestei țări. Din *alt aspect*, absența unor politici de integrare civică generează și o ruptură bicefală, atât la nivelul relației stat-minorități, cât și la nivelul intrasocietal, afectând relația minorități etnice-majoritatea titulară. Prezervarea și cultivarea identității civice / politice în rândul reprezentanților minorităților naționale este un instrument important, care vine să contribuie la asigurarea dezvoltării stabile și construirea instituțiilor democratice ale statului [17]. Deaceea, Georgia pe lângă setul de acțiuni realizate până acum, urmează să valorifice experiența internațională în domeniul minorităților și să purceadă la perfecționalea cadrului său instituțional și legislativ; precum și să aplice strategii clare de incluziune socială, economică, culturală și politică a minorităților sale naționale.

Analiza celor mai relevante acte normative din domeniul protecției minorităților etnice în Georgia, ne permit de a identifica principalele direcții de reglementare, precum și unele carențe ale cadrului legal constituit în acest stat. Nu putem considera *a priori* legislația Georgiei drept fiind una discriminatorie în raport cu minoritățile naționale. Însă, cadrul său normativ nu stabilește condiții preventive clare, din punct de vedere al realizării recunoașterii drepturilor și libertăților minorităților etnice. Standardele actuale funcționabile din domeniul dreptului internațional, solicită ca piatra de temelie în protejarea drepturilor minorităților să fie pusă nu doar la nivelul proclamării egalității în fața tuturor cetățenilor în drepturi, indiferent de originea sa etnică, dar și prin promovarea exercitării eficiente a dreprturilor și libertăților minorităților naționale; precum și implementarea unor instrumente pozitive menite să asigure o egalitate autentică.

Până la momentul actual în Georgia nu există o lege strict dedicată reglementării statutului minorităților naționale și a drepturilor acestora. Prevederi generale cu privire la drepturile segmentului de cetățeni în cauză, se conțin în Constituție și alte acte normative cu ingerință în diverse domenii de interes social și politic. Atât, Comitetul privind Eliminarea Discriminării Rasiale (CERD), precum și majoritatea organismelor internaționale interesate de subiectul minorităților în Georgia, au exprimat opinia că acest stat trebuie să adopte o lege privind minoritățile naționale, precum și o lege privind statutul limbilor vorbite pe teritoriul său, un alt domeniu pe care guvernul georgian a evitat să-l cuprindă în spectrul său legal [17, p.41].

În 2005 Parlamentul Georgiei a ratificat *„Convenția Cadru privind minoritățile naționale”*. În Rezoluția adoptată de Parlamentul Georgiei cu privire la acest document internațional a fost introdusă o definiție a minorităților naționale. Astfel, conform aceste rezoluții statul georgian recunoaște în calitate de minoritate națională, orice grup de persoane:

- *membrii căruia sunt cetăţeni ai Georgiei,*
- *care diferă de majoritatea populaţiei printr-o identitate lingvistică, culturală şi etnică proprie,*
- *care locuiesc pe teritoriul statului gerogian de mult timp,*
- *care populează compact teritoriul Georgiei* [18].

La aprilie 2007 a fost prezentat Consiliului Europei primul raport cu privire la statutul minorităţilor naţionale.

Identitatea confesională a minorităţilor din Georgia

Datorită poziţionării sale geografice, Georgia, de-a lungul timpului, a fost expusă unei vaste influenţe culturale: clasică, bizantină, persiană, turcă şi rusă. Dar cel mai important moment în crearea indentităţii sale naţionale pentru Georgia, a fost trecerea la creştinism încă în secolul VI e.n. Politica sovietică privind naţionalităţile a determinat crearea unui număr de regiuni autonome pe teritoriul Georgiei şi anume – *republica autonomă Abhazia* pentru minoritatea abhază, *regiunea autonomă Ajaria*, pentru georgienii de origine musulmană şi *regiunea Osetia de Sud* pentru minoritatea de origine osetă.

Grupurile naţionale din Georgia sunt deseori asociate cu anumite religii, în caz contrar tabloul este incomplet. *Armenii* din Georgia *sunt gregorieni (în mare majoritate), catolici, protestanţi şi ruşi ortodoxi*. Un număr substanţial de *georgieni sunt musulmani, catolici, protestanţi şi ortodoxi (Georgian Ortodox). Azerii* se divid în două grupuri religioase *suniţi şi şiiţi* [11, p.227]. La fel ca şi în întreaga lume, în Georgia contemporană, de rând cu orientările religioase tradiţionale, încep activ să se afirme noi curente religioase. Acest proces are premize obiective, drept urmare a unor probleme comune de ordin social. După destrămarea URSS şi fostului lagăr socialist, în noile state criza politică şi economică a fost însoţită de o criză spirituală acută, care s-a manifestat prin distrugerea şi renegarea sistemului valoric existent. În aşa mod a apărut un câmp liber de activitate pentru noile curente şi organizaţii religioase. O trăsătură esenţială a acestor formaţiuni religioase este că ele nu se axează pe diferenţele etnice, ba dimpotrivă le consideră neimportante, adică pentru ele nu există limite etnice.

Trebuie de remarcat că, religia şi naţionalismul în Georgia au o relaţie ambivalentă şi în pofida sentimentelor religioase renăscute, populaţia nu întotdeuna se identifică cu Biserica naţională. Totuşi, barometrele de opinie vorbesc despre o încredere foarte mare în biserica naţională georgiană şi în persoana patriarhului Iliya. Ca şi în alte foste state sovietice, biserica georgiană este şi de factură pravoslavă (circa 2%), iar acest fapt generează careva discrepanţe între orientările cetăţenilor de aici. Mulţi dintre ei visează la un viitor european, Georgia încă din 2003 dând startul westernizării sistemului politic. Conflictetele politice cu Rusia pe subiectul regiunilor separatiste Ossetia de Sud şi Abkhazia, influenţează mult reprezentările social-politice ale georgienilor faţă de vecinul stat Ru-

sia, în acest sens biserica națională prin mesaje echilibrate vine să deradicalizeze sentimentele negative. Activiștii din domeniul drepturilor minorităților descriu biserica georgiană ortodoxă ca fiind cel mai puternic partid politic din țară [19].

Există la modul real probleme serioase pentru minoritățile etnice care reprezintă grupuri religioase distincte de Biserica Ortodoxă georgiană. Spre exemplu, comunitatea armeană se confruntă cu conflicte asupra proprietății clădirilor de cult. Dreptul istoric de proprietate asupra unor biserici care au fost naționalizate pe timpul URSS sunt motive de litigiu între Biserica Apostolică armeană și Biserica Ortodoxă georgiană. Referindu-ne la cadrul general de activitate al organizațiilor cu caracter religios, rapoartele realizate de experții în domeniul minorităților descriu o situație defavorabilă versus libertatea de confesiune în Georgia. Cadrul legal al Georgiei denotă absența unei legi privind organizațiile religioase. Aceste lacune legislative creează impedimente în activitatea organizațiilor religioase, ele fiind supozabile unei discriminări directe sau indirecte în raport cu alte entități de drept public. Astfel, ele dispun de simplul statut de organizații non-guvernamentale, ceea ce le limitează anumite drepturi, precum ar fi tranzacțiile financiare sau importul de articole de cult religios [14].

Limba oficială și repercusiunile cadrului lingvistic asupra drepturilor minorităților în Georgia

Cât n-ar fi de paradoxal, politica sovietică comparativ cu alte foste republici sovietice a determinat ca identitatea georgiană să devină mai proeminentă în unele aspecte. Așa numitul fenomen *korenizatsiya,* precum și procesul intens de distribuire și promovare a literaturii în limba nativă, a cultivat o generație mult mai elevată, care știa să citească în limba georgiană mult mai bine, decât predecesorii săi. Subiectul limbii însă până la momentul actual este extrem de politizat în rândul reprezentanților elitei politice, dar și societății georgiene.

Conform Constituției Georgiei unica limbă oficială este limba georgiană. Conform datelor recensământului 83,8% din numărul populației Georgiei sunt de origine etnică georgieni. Acest segment etnic major de populație nu reprezintă însă doar pe cei care vorbesc limba georgiană. Astfel, *mingrelii, svanii și lazii* vorbesc alte *limbi kartveliene*, deosebite de limba georgiană. Lingviștii georgieni, în scopul evitării dezmembrării unității națiunii georgiene, afirmă că acestea sunt mai degrabă niște dialecte și nu limbi separate. Recunoașterea lor ca limbi separate din punct de vedere politic ar diminua unitatea politică a națiunii georgiene [22, p.21].

Trebuie să menționăm că, Constituția Georgiană, mai face referință la limba abkhază drept limbă oficială în Abkhazia. În termeni lingvistici limba georgiană și cea abkhază sunt limbi caucaziene. Limba georgiană este una de origine sud caucaziană, pe când cea abkhază de rând cu *abaza, shapsug, cherkess, kabardi-*

na este de origine nord caucaziană și face parte din grupul *limbilor chercheze*. Factorul lingvistic a fost unul din motivele invocate de partea abkhază împotriva exponenților puterii de la Tbilisi, ripostând față de tendința de *„georgenizare”* a abkhazilor prin impunerea alfabetului georgian ca bază a limbii abkhaze, precum și instituirea limbii georgiene ca instrument principal de studiu, încă din timpul erei staliniste.

Într-o regiune polietnică întotdeauna apare problema, care limbă să fie selectată pentru comunicare. În microregiunile populate compacte de ne-georgieni, se dă prioritate limbii ruse, dar nu în calitate de limbă maternă, ci ca mijloc de comunicare între popoarele fostei URSS, precum și limbă de lucru în structurile administrative. După ce noua Constituție a Georgiei independente a proclamat limba georgiană în calitate de limbă de stat, în rândul minorităților naționale au apărut mesaje privind discriminarea lor pe criterii etnice. De-a lungul timpului, determinantele caracteristice situației ligvistice, de la începutul istoriei noii Georgiei, nu s-au transformat. Astăzi, în regiunile alolingve de aici, în majoritatea lor este utilzată limba rusă în calitate de limbă de lucru. Se face referință cu preponderență la regiunile compact populate de armeni, greci, azeri, ruși [23, p.340].

Guvernarea de la Tbilisi definește lacunele lingvistice drept un obstacol important în integrarea minorităților, se are în vedere, în particular, competențele modeste de cunoaștere a limbii georgiene în rândul populației de etnie azeră și armeană, localizată în regiunile Kartli și Javakheti. Conform recensământului din 2002, 31% dintre reprezentanțiii minorităților naționale declară ca vorbesc fluent limba georgiană, comparativ cu 19,5% în 1979. Totodată, conform unor date statistice, din 2006 - 83,1% de alolingvi în regiunea Kvemo-Karthli nu posedă deloc limba georgiană, iar în Samtskhe-Javakheti, acestă cifră se ridică la cota 75.4% [11, p.233; 2].

Un alt aspect al situației lingvistice din Georgia este rolul limbii ruse ca mijloc de comunicare. Ea și-a păstrat ponderea în viața politică și socială a Georgiei în mare parte datorită influenței incontestabile din perioada sovietică. La moment, aici există circa 85.000 de vorbitori nativi de limbă rusă, iar circa jumătate de populație încă mai demonstrează competențe bune în cunoașterea limbii ruse. Nu există, însă, regiuni, în care vorbitorii de limbă rusă să habiteze compact. Totodată, limba rusă este utilizată neformal la nivelul unităților administrative populate de armeni și azeri. La moment, prin politicile sale promovate, Guvernul Georgiei tinde să diminueze influența limbii ruse, în rolul ei de comunicare interetnică, iar locul ei să fie preluat de limba oficială a statului, cea georgiană. Aceste tentative a puterii de la Tbilisi sunt argumentate prin ideea că, în pofida popularității limbii ruse în mediul minoritar, totuși, oricare rațiune de protecție a limbilor regionale sau a limbilor minorităților naționale, se cere a fi echilibrată și să se realizeze fără a fi în detrimentul limbii oficiale [22, p.24].

Limba este o componentă indispensabilă a culturii și fără îndoială în perioada renașterii naționale, ea devine una dintre cele mai esențiale valori etnice. Pe de o parte, poate fi instrumentată drept mijloc de manipulare a intereselor politice asupra autoconștiinței etnice. Totuși, pentru unitatea unei națiuni multiculturale o limbă oficială comună este o componentă ce contribuie la forjarea unei identități naționale. Tendința guvernelor de a promova proficiența limbii grupului etnic dominant, drept un nucleu în incluziunea civică, trebuie să se realizeze prin incorporarea unor particularități etnice minoritare în această identitate națională, în așa mod garantându-se minorităților naționale drepturile din domeniul limbilor [13, p.14].

Politicile de integrare etnică bineânțeles trebuie să se axeze pe amplificarea studierii, precum și utilizarea administrativă a limbii oficiale în regiunile populate de minorități. Fără îndoială, acest set de politici sunt controversate, deoarece nu sunt promovate de rând cu protecția drepturilor minorităților privind limbile etnice. După *“revoluția trandafirilor”*au urmat reforme la nivelul sistemului educational, drept angajamente importante și semnificative ale statului în asigurarea integrării minorităților.

Trebuie să analizăm separat unele acțiuni ale statului din domeniul reformării sistemului educational, care din perspectiva practică au un impact divergent la nivel de societate. Pe de o parte, politica lingvistică a fost securizată prin noul sistem de examene privind accesul la studii universitare, cât și prin eliminarea sectorului rus din sistemul educational universitar. Pe de altă parte, au fost depuse eforturi în intensificarea studierii limbii de stat în regiunile compact populate de minorități, dar fără o finalitate bună [14].

Sistemul educational nou creat prevedea treapta școlară primară și secundară de studiere în limbile minorităților, în rezultat acest fapt a devent un impediment real pentru accesul copiilor minorităților etnice la învățământul superior. Competențele foarte modeste de cunoaștere a limbii georgiene îi face vulnerabili în competiția pentru un loc la facultate în universitățile din Georgia. Unii autori afirmă, că în rezultatul acestor politici ineficiente de integrare, instituțiile de învățământ de aici servesc mai degrabă drept “școli pentru emigranți”, dat fiind faptul că o mare parte a absolvenților aleg să-și continue studiile superioare în Armenia, Azarbaijan sau Rusia [13, p.14].

În scopul promovării limbii georgiene în sistemul educational secundar, noua legislație a educației adoptată în 2005 stipulează că, toate școlile trebuie să studieze limba și literatura georgiană, georgafia și istoria Georgiei, precum și alte științe sociale în limba de stat, începând cu anul de studiu 2010-2011. Aceste prevederi au mai servit și drept clauze pentru tensionarea relațiilor dintre centru și regiuni. Până la etapa actuala studierea limbii geogiene în rândul minorităților nu a generat rezultate vizibile. Situația creată se datorează mai multor carențe în domeniul aplicării reformelor respective. Cele mai visible sunt: finanțarea insu-

ficientă, lipsa unor profesori calificați/care să predee în limba de stat în regiunile minorităților (în pofida programelor guvernamentale lansate menite să atragă profesorii în aceste regiuni); aplicarea unor metode de predare inadecvate; de asemenea, lipsa unui mediu de comunicare extra-școlar în limba georgiană pentru copii care își fac studiile în școlile pentru minorități [10, p.26-27].

Participarea civică și politică a minorităților naționale

Modul în care minoritățile etnice sunt incluse în procesul democratic influențează puternic relațiile interetnice și relația stat – minorități. Vorbind despre participarea civică autentică a minorităților naționale în Georgia trebuie de accentuat că este una minoră, neesențială. Deși datele privind rata de participare la alegeri atestă un grad relativ sporit de participare la vot în regiunile compact de minorități, la modul general această dimensiune de acțiune civică și politică este dificil de a fi catalogată ca suficientă, ținând cont de situația neprivilegiată, dificultățile de acces la informație, generate de necunoașterea limbii de stat, precum și gradul scăzut de alfabetizare juridică.

De fapt, cadrul legal al Georgiei nu prevede bariere evidente pentru minorități în scopul limitării de a participa la viața publică și politică a țării. În același timp, legislația nu prevede dezvolarea unor scheme speciale referitor la cotele electorale, reprezenrarea proporțională a grupurilor etnice în serviciul public sau promovarea carierei reprezentanților minorităților. Articolul 6 al Legii Georgiei privind asociațiile politice de cetățeni, interzice crearea partidelor politice conform principiului teritorial sau regional. Chiar de la începutui articolului se argumentează o asemenea prevedere cu scopul prevenirii unor eventuale mișcări separatiste în regiunile Kvemo Kartli și Javakheti. La fel și legislația din domeniul alegerilor locale nu este una incluzivă, dat fiind faptul că multe funcții publice sunt suplinite nu prin alegeri directe, dar prin numire de căre Parlament sau Președinte, optându-se în 2005 pentru centralizarea puterii.

Sistemul electoral, raportat la grupurile etno-culturale care coabitează într-un stat, poate fi incluzionist sau exclusionist. Georgia are un Parlament unicameral și un sistem electoral mixt. De la prima vedere aceste particularități ale sistemului politic georgian nu pot fi caracterizare ca excluzioniste. Totuși, analiza profilului etnic al legislativului georgian descrie o situație nesatisfăcătoare la capitolul dat. Astfel, începând cu 1995, când doar 16 non-georgieni au fost aleși într-un parlament compus din 235 de deputați, reprezentarea a mers în declin. În 1999, au fost 14, în 2004 au fost 8, iar 2008, 6 deputați non-georgieni au reușit să câștige un mandat de deputat într-un legislativ format din 150 deputați [14; 13].

Integrarea minorităților naționale – probleme și strategii guvernamentale

Primii pași ai Georgiei în calea construirii unor structuri instituționale în domeniul politicii etnice au fost făcuți în perioada guvernării lui *Eduard Shevarnadze* (1992-2003), cel de-al doilea Președinte al Georgiei independente. Primul președinte al Georgiei, *Zviad Gamsakhurdia* și-a construit platforma sa de guvernare pe motive etnonaționaliste, nu a depus mari eforturi pentru a crea instituții care să aibă menirea de a gestiona diversitatea etnică. Acest fapt se datorează atât unei lipse acute de experiență în acest domeniu, dar și contextului politic, perioadei istorice, care au coincis cu guvernarea acestui lider politic. Ba dimpotrivă, politica etnocentristă promovată de Gamsakhurdia, precum și retorica campaniei sale electorale, în termeni practici a lipsit reprezentanții minorităților naționale de dreptul de vot, teritoriile populate compact de minorități fiind profund izolate politic de restul țării [21, p.6].

După revoluția trandafirilor din noiembrie 2003, guvernul Georgiei a demarat o serie de reforme la nivel instituțional și legal. O parte componentă a acestor reforme viza procesul de intergrare civilă a societății georgiene, care era direcționată să preia forma incluziunii și protecției minorităților naționale. Aceste transformări erau considerate prioritare în domeniul consolidării statului, noul guvern stabilit la Tbilisi, realizând primii pași în acest sens. Astfel, s-a reușit obținerea controlului asupra regiunii Ajaria, însă au urmat insuccese în chestiunea reintegrării regiunii Ossetia de Sud, culminând cu confruntarea armată din 2008.

Totodată, guvernarea, în subiectul ce ține de identitatea națională, a decis să promoveze ideea de națiune civică, bazată pe cetățenie și loialitate față de minorități, președintele Saakhashvili public subliniind că reprezentații tuturor grupurilor etnice din Georgia sunt cetățeni – parte componentă a națiunii georgiene. După 2003 administrația statului a creat diverse organisme cu atribuții în domeniul minorităților naționale. Inițial punerea în aplicarea a politicilor în domeniul minorităților era sub responsabilitatea *Ministrului de Stat pe probleme de Intergare Civilă,* dar mai târziu, ca urmare a unor reforme guvernamentale structurale din 2008 acest domeniu de responsabilitate a trecut în subordinea *Ministrului pe Probleme de Reintegrare*. La fel din 2008 apariția unei instituții ca *Consiliul pentru Integrare Civilă și Toleranță* sub auspiciul administrației Presidențiale și consilierului presidențial pe probleme de integrare civică a obținut un rol important. Un rezultat important al activității acestei instituții a fost crearea unui document important – *Concepția Națională cu privire la Toleranță și Integrare Civilă*, adoptată la 8 martie 2009. Ea a prevăzut un plan detaliat de acțiuni pe care Georgia urma să îl realizeze pe durata a cinci ani de zile [21, p.4].

Experții *Minority Right Group International* opinează că din păcate ostracizarea minorităților în Georgia continuă, ele fiind marginalizate. Ideea că membrii comunității minoritare sunt cetățeni egali în drepturi este departe de realitatea propriu-zisă [4, p.2]. Mira Sovakar, manager de proecte pe direcția Caucaz,

la *NGO Cnciliation Resources*, a declarat că: „Guvernul georgian nu a fost capabil să gestioneze pluralismul din țara sa într-un mod constructiv. Minoritățile de aici încă mai sunt percepute ca oaspeți și nu cetățeni cu drepturi depline. Așadar oaspeții sunt întotdeauna bineveniți, dar de la ei se așteaptă să se adapteze situației existente fără să vocifereze critici sau nemulțumiri" [4, p.2].

Un rol important în interarea cu succes a minorităților, de rând cu instrumentele legale, educaționale, linvistice, o are mass-media. Ea are menirea să asigure accesul la informație, dar și să contribuie indubitabil la construirea portretului minoriţăților, care să formeze ulterior reprezentările cetățenilor statului față de comunitățile minoritare. La moment, tendința mass-media de a opera doar cu mesage negative referitor la careva activități din regiunile compact populate de minorități naționale s-a temperat, fiind înlocuită cu reportaje cu caracter pozitiv (de exemplu, se încercă de a sublinia vizitele prietenești ale Președintelui statului în KvemoKartli în timpul Ramadanului). Portretul negativ al minorităților mai este alimentat de fundalul conflictelor separatiste din Abkhazia și Ossetia de Sud, astfel minoritățile fiind percepute ca surse de instabilitate și conflicte. Integrarea minorităților astfel trebuie să se construiască și pe o relație amicală între majoritate și minoritate, precum și micșorarea distanței sociale dintre aceste segmente de populație [1, p.24].

Referindu-se la chestiunea dată, G.Nodia sublinia că „nu este suficient doar să-i tolerezi pe alții, statul goergian trebuie să găsească o cale de a-i integra – de a-i determina ca ei să dorească să devină participanți la proectul național" [15; 16]. Soluțiile politice cu referință la integrarea minorităților naționale au accentuat inerenta dificultate în transpunerea unor viziuni în practica politică.

Bibliografie:

1. Akerlund T. National Minorities and the Media Situation in Georgia. – ECMI, Working Paper #52, January 2012
2. Assessment Survey Report, National Integration and Tolerance in Georgia. - Tbilisi: UNAG, 2007
3. Bazic Rezult of the First General Census of the Georgian Population. – Tbilisi: Geogian State Statistical Department, 2004
4. Breaking the Cycle of Exclusion: Minority Rights in Georgia Today. – Minority Rights Group International, November 2009
5. Cornell S. Autonomy and Conflict. Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia. - Uppsala 2002
6. First State Report by Georgia pursuant to article 25, Paragraph 1 of the European Framework Convention for the protection of national Minorities, 1 March 2007, para 97

7. Foresti M., Welton G., Jijelava D. Review of international assistance to political party and party system development, Case study report: Georgia, 2010
8. Georgia in Transition. Report on the human rights dimension: background, steps taken and remaining challenges. // Assessment and recommendations by Thomas Hammarberg in his capacity as EU Special Adviser on Constitutional and Legal Reform and Human Rights in Georgia, September 2013
9. International Covenant on Civil and Political Rights, Human Rights Committee. // Consideration of the report presented by the States party under article 40 of the Covenant. Third periodic report. - Georgia, November 7th, 2006, CCPR/C/GEO/3
10. International Crisis Group. Georgia's Armenian and Azeri Minorities. // Europe Report N°178 – 22 November 2006, http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/178_georgia_s_armenian_and_azeri_minorities.pdf. Accesat la 15.03.3014
11. Jones S., Parsons R, Georgia and the Georgians. // Smith G. The nationalities question in the post-Soviet states. - London-New York, 1996, pp.291-315
12. Law of Georgia on General Education, http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Georgia/Georgia_Law_of_Georgia_on_HE.pdf. Accesat la 19.03.2014
13. Metreveli E., Nilsson N., Popjanevskhi J., Yokobasvili T., States Approaches to National Integration in Georgia: Two Perspectives. - Central Asia-Caucasus Institute, 2009
14. Mirzoev A. Ethnic Minorities in Georgia: current situation. - HDIM, NGO / 123 / 08 1 October 2008
15. Nodia G. Ethnic-confessional groups and problems of civic integration in Georgia: Azeri, Javakheti Armenian and Muslim Meskhetian communities. - Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi, 2000
16. Nodia G. Georgia: Dimensions of Insecurity. // Statehood and Security: Georgia after Rose Revolution. - Cambridge, Mass: MIT Press, 2005
17. Policy Analysis of Civil Integration of Ethnic Minorities in Georgia. // BTKK – Policy Research Group Ethnic Minorities Program. - Tbilisi 2008
18. Resolution of Parliament of Georgia on Ratification of Framework Convention for the Protection of National Minorities, #1938-IIs, 13 October 2005.
19. Shadow Report of the Georgian-Armenian NGO Yekir to the Human Rights Council, http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/yekir_georgiafinal.doc. Accesat la 24.03.2014
20. Smith G. The Nationalities Question in the Post-Soviet States. - London-New York, 1996.

21. Sordi G. Institutions of Georgia for Governance on National Minorities: An Overview. – ECMI, Working Paper # 43 September
22. Wheatley J. The Status of Minority Languages in Georgia and the Relevance of Models from Other European States. – ECMI, Working Paper#26, March 2006
23. Полиэтническая Грузия: XX век, Фонд Открытое общество. - Грузия. 2004
24. Gallagher M., Laver M., Mair P. Reprezentative Government in Modern Europe. - Boston: McGraw, 2006

ANEXE

Figura 1. Georgia și Moldova: analiza comparată a dimensiunii etnice

<table>
<tr><th>GEORGIA</th><th>MOLDOVA</th></tr>
<tr><td colspan="2">Georgia și Moldova: trăsături comune:
☐ Trecutul sovietic
☐ State în tranziție spre democrație
☐ Vector european al procesului politic
☐ State membre ale Parteneriatului Estic – state semnatare ale Acordului de Asociere cu UE
☐ State neomogene etnic (Moldova, cota de 22,2% minorități naționale; Georgia, cota de 16,2% minorități naționale)
☐ Conflicte teritoriale cu tentă separatistă (regiunea transnistreană, Abkhazia și Osetia de Sud)
☐ Influența geopolitică rusă</td></tr>
<tr><td colspan="2">Gestionarea diversității etnice</td></tr>
<tr><td colspan="2">Instrumente legislative</td></tr>
<tr><td>Constituția Georgiei

Nu există o lege dedicată statutului și drepturilor minorităților naționale

Convenția cadru europeană privind protecția minorităților naționale semnată în 1995 și ratificată în 2005</td><td>Constituția Republicii Moldova
Legea privind statutul special al Găgăuziei, 1995
Legea privind statutul legal al minoritățile naționale și organizațiilor, 2001
Concepția politicii naționale a Republicii Moldova, 2003
Convenția cadru europeană privind protecția minorităților naționale semnată în 1995 și ratificată în 1996</td></tr>
<tr><td colspan="2">Instrumente instituționale</td></tr>
<tr><td>Biroul Ministrului de Stat privind soluționarea conflictelor,
Consilul pentru Integrare Civilă și Toleranță
Consiliul Minorităților Naționale – o structură permanentă consultativă</td><td>Departamentul Relațiilor Interetnice
Institutul deCercetări Interetnice a Academiei de Științe a Moldovei;
Comisia perlamentară pentru Drepturile Omului și Minorițăți Naționale
Centrul pentru Drepturile Omului</td></tr>
<tr><td colspan="2">Regimul lingvistic</td></tr>
<tr><td>Limbi oficiale: georgiană, în Abkhazia – limba georgiană și abkhază</td><td>Limbi oficiale: Moldenească/Română (lipsa unui consens privind denumirea limbii)
Limba rusă – limbă de comunicare</td></tr>
</table>

Utilizarea limbilor în sistemul educațional *Limba de studii în școala generală trebuie să fie georgiană, sau limba abkhază și georgiană în RA Abkhazia* *Cetățenii ai căror limbă maternă nu este cea georgiană, au dreptul la educație generală completă în limba maternă* *Limba de instruire în sistemul superior de educație este georgiană, iar în Abkhazia inclusiv și abkhaziană*	*interetnică (are un statut de hibrid, adică se plasează ăntre limba de stat și limbile minorităților)* *În UTA Gagauzia – trei limbi oficiale: româna, rusa, găgăuza* *Statul garantează dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale la educație preșcolară, primară, secundară (generală și vocațională), superioară și postuniversitară în limbile română și rusă, precum și trebuie să creeze condiții pentru educație în limbile materne ale minorităților etnice (ucraniană, găgăuză, bulgară, ebraică etc.)*

Figura 2. Structura etnica a populației Georgiei în 1989-2002

Grupuri etnice	***1989***		***2002***		***Schimbari între 1989-2002***
	mii	***%***	***mii***	***%***	***mii***
georgieni	3 784.4	70.1	3 661.2	83.8	-126.2
abkhazi	95.9	1.8	3.5	0.1	-92.3
ossetini	164.1	3	38.0	0.9	-126.0
armeni	437.2	8.1	248.9	5.7	-188.2
ruși	341.2	6.3	67.7	1.5	-273.5
ucraineni	52.4	1.0	7.0	0.2	-45.4
azeri	307.6	5.7	284.8	6.5	-22.8
greci	100.3	1.9	15.2	0.3	-85.1
evrei	24.8	0.5	3.8	0.1	-20.9
kurzi	33.3	0.6	2.5	-	-30.8
Total	5 400.8	100	4 371.5	100	-1 029

Figura 2.1. Structura etnică a Republicii Moldova

1989	***Principalele grupuri entice***	***2004***
64.5%	**Moldoveni/români**	78%
13.9%	**Ucraineni**	8.4%
13.0%	**ruși**	5.9%
3.5%	**Găgăuzi**	4.4%
2.0%	**Bulgari**	1.9%
1.5%	**Evrei**	0.1%
1.6%	**Alte grupuri etnice: polonezi, beloruși, azeri, armeni, etc.**	0.1%

2.1.1. Limbile regionale şi minoritare în Georgia

Limba	*Familia de limbi*	*Vorbitori*	*Numărul de vorbitori nativi*	*Regiunea populată*
azeră	subgrupul Azeri, Turkic	azeri	283.632	Districtele *Marneuli, Bolnisi, Dmanisi* (>50% din populaţie). Districtele *Gardabani, Sagarejo, Lagodekhi, Telavi* (>10%).
armeană	subgrupul Thracian, Indo-Europeană	armeni	235.653	*Akhlalkalaki, Ninotsminda* (>90%), *Tsalka* (>50%). *Akhalsikhe, Aspinda* (>10%). Un număr mare în *Tbilisi*
abkhază	Caucaziană de Nord	abkhazi	3.500	*Ajara, Tbilisi, Rustavi*
rusă	Slavică, Indo-Europeană	ruşii, alte minorităţi precum armenii şi osetinii din Tbilisi	83.007	Toate centrele urbane principale, în special *Tbilisi;* unele localităţi rurale în special disctrictele *Kakheti, Ninotsminda*
osetină	Iraniană, indo-Europeană	osetinii	31.381	*Kakheti, Shida Kartli, Mtskheta-Mtiuleti*
kurmanji	Iraniană, Indo-Europeană	Kurzii / yezidii	10.000	*Tbilisi, Telavi,* alte centre urbane importante
ucraineană	Slavică, Indo-Europeană	ucrainenii	5.466	Principalele centre urbane, în special *Batumi*

Figura 3. Diversitatea confesională în Georgia şi Moldova

GEORGIA	**MOLDOVA**
Principalele grupuri confesionale	

creştini ortodoxi	83.9%	creştini ortodoxi	93.3%
biserica apostolică armeană	3.9%	baptiști	1.0%
musulmani	9.9%	adventiști	0.4%
biserica catolică romană	0.8%	pentecostali	0.3%
alte religii	-	creştini de rit vechi	0.15%
		evangheliști	0.15%
		alte religii	1.1%
		ateiști sau fără religie	1.4%
		religie nedeclarată	2.2%

Figura 4. Reprezentarea minorităților naționale în legislativul Georgiei

Data alegerilor parlamentare	**1995**	**%**	**1999**	**%**	**2004**	**%**	**2008**	**%**
Deputați non-georgieni	16	6.8	14	9.3	8	5.3	6	4,0
Nr. total de mandate	235		150		150		150	

Figura 4.1. Reprezentarea minorităților etnice în legislativul Republicii [24]

	Legislatură							
	1990-1994		**1994-1998**		**1998-2001**		**2001-2005**	
Apartenența etnică	***nr***	***%***	***nr***	***%***	***nr***	***%***	***nr***	***%***
Moldoveni/români	270	71,2	91	70	99	84,6	79	63,7
ucraineni	33	8,7	7	5,4	6	5,1	22	17,7
ruși	63	16,6	16	12,3	4	3,4	11	8,9
găgăuzi	10	2,7	6	4,6	6	5,2	9	7,3
alte etnii	1	0,3	5	3,9	2	1,7	3	2,4
absența datelor	2	0,5	5	3,8	0	0	0	0
Total	379	100	130	100	117	100	124	100

Prezentat la redacție
la 11 aprilie 2014

Recenzent – ***Rodica SVETLICINÎI***, doctor în istorie, conferențiar

CONSOLIDAREA POLITICĂ REGIONALĂ ÎN RAIOANELE DE SUD ALE REPUBLICII MOLDOVA: REALITĂŢI ŞI PERSPECTIVE

Nicolai ŢVEATCOV
Republica Moldova, Chişinău, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice şi politice, Secţia Politologie, cercetător ştiinţific superior
Doctor în ştiinţe politice

Fundamental premises for conflict relations have become common trends within the Soviet republics, including the Moldavian SSR, to achieve independence. Union was condemned by the national ruling elites which have lost the need for a centralized vertical power. Due to the lack of counterbalance for the party-state power bodies in the form of structures of civil society institutions opposition, lack of a free press, independent public associations and other autonomous policy subsystems, it was impossible to form during the few years of "perestroika" an effective state building process. The wave of disintegration of the Soviet Union, taking over power and size, led the social movement within the Union republics. In the different political formations were actively created their own structures. It should be noted that all self-proclaimed republics show close solidarity to each other. In the Republic of Moldova held similar self-determination tendencies. One of which - in the southern districts.

Sfîrşitul anilor '80 – începutul anilor '90 au fost marcate de evenimente complexe şi contradictorii după esenţa şi semnificaţie. Cel mai grandios eveniment este legat de dispariţia de pe harta lumii a denumirii unui astfel de stat precum este URSS. Lucrurile s-au intîmplat astfel, încît în decursul unei perioade relativ scurte de timp statul s-a transferat dintr-o etapă istorică în alta, s-a schimbat sistemul statal, instituţiile puterii şi atributele sale. În Republica Moldova a fost distrus sistemul politic precedent, se schimbă raportul formelor de proprietate, se schimbă sistemul de relaţii sociale. O piedică serioasă în calea dezvoltării Republicii Moldova în domeniul reformelor politice, economice şi ieşirii sale din criză sunt provocarea contradicţiilor interetnice din interiorul ţării, de problemele relaţiilor cu fostele republici ale Uniunii [1].

Îndelungata trecere sub tăcere a situaţiei reale în sfera relaţiilor naţionale, denaturarea ei, ignorarea multor factori negativi din acest domeniu au vizat în mod evident procesele politice în noile republici. În esenţă „perestroika" doar a permis manifestarea în formă deschisă a acelor procese care deja de mult timp se dezvoltau în adîncul societăţii, dar care erau fie înnăbuşite în mod rigid, fie camuflate în mod artificial. Acutizarea relaţiilor naţioanle, care a coincis cu în-

ceputul „perestroicii” a surprins şi conducerea statală, şi cercetătorii autohtoni. Despre acesta ne atestă căutarea haotică pe baza schemei şabloanelor tradiţionale a explicaţiilor celor întîmplate: iniţial cauza era considerată a fi extremiştii şi „duşmanii perestroicii”. Mai apoi, problema era dedusă din înrăutăţirea situaţiei economice; mai tîrziu cauzele erau căutate în diferite „deformări” şi denaturări.

Desigur, un rol evident în acest sens aparţine factorilor socio-politici şi economici. Însă după cum menţionează cercetătorul rus N.Vert, “cel mai impresionant şi, de fapt, cel mai periculos pentru proiectul lui Gorbaciov – perestroika – manifestarea nemulţumirii”, a apărut în mişcările naţionaliste şi în focarul conflictelor interetnice [2].

Conflictele au devenit realitate în legătură cu agravarea rapidă a relaţiilor interetnice din fosta URSS din a doua jumătate a anilor ’80 ai secolului XX. Manifestările social-politice dintr-un şir de republici au atras atenţia centrului, însă nici o măsură n-a fost întreprinsă pentru localizarea acestora. Primele tulburări de natură politică au avut loc în primăvara anului 1986 în Iacutia, iar în decembrie al acelui an – în Alma-Ata. Apoi au urmat demonstraţiile tătarilor din Crimeea în oraşele din Uzbekistan (Taşkent, Ferghana, Namangane, ş.a.), în Moscova pe Piaţa Roşie. S-a început escaladarea conflictelor etnopolitice care au dus la vărsare de sînge (Sumgait, Ferghana, Oş). Zona acţiunilor de conflict s-a lărgit. În anul 1989 au apărut cîteva focare de conflicte în Asia Mijlocie, Caucaz. Mai tîrziu ele sau răspîndit în Transnistria, Crimeea, Povolje, Caucazul de Nord. În cadrul fostelor republici ale URSS, numai în perioada din 1988 pînă în anul 1991 pe bază etnică au avut loc mai mult de 150 de conflicte, dintre care 20 au fost urmate de jertfe umane [3].

Către finele anului 1991, pe ruinele RSSM se constituie Republica Moldova, care, pe un teritoriu de 33,7 mii km^2 şi la o populaţie de 4,3 mln dispunea de 40 raioane şi 10 oraşe de subordonare republicană. Fiecărui raion îi revenea, în medie cîte 76.000 locuitori, unele avînd cu mult sub media generală: Căinari – 42,7 mii, Taraclia – 44,3 mii, Şoldăneşti – 45,8 mii, Leova – 52,8 mii; şi o suprafaţă medie de 800 km^{2,} fiecare dintre acestea cu un potenţial departe de a fi pregătite de a trece la autoadministrare [4]. Reconstrucţia administrativ-teritorială constituia la acel moment una din urgenţele majore ale noului stat.

Evoluţia relaţiilor interetnice din cadrul fostei URSS a fost prezisă şi în lucrările savanţilor englezi şi americani. Majoritatea prognozelor, după cum a arătat timpul, au reflectat perspective destul de exacte ale evoluţiei comunităţii sovietice. S-au prognozat şi diferite variante posibile ale evoluţiei în caz dacă statul nu ar fi fost distrus. Specialiştii, analizînd istoriografia anglo-americană privind această problemă, au remarcat faptul că dezvoltarea situaţiei etnice a fost prognozată sub forma a patru variante posibile de evenimente: “libanizarea” (războiul etnic analogic celui din Liban); „balcanizarea” (asemănător exemplului serbo-croat); “otomanizarea” (colapsul asemeni Imperiului Otoman); evoluţia

paşnică a evenimentelor cu posibilitatea transformării Uniunii Sovietice în confederaţie sau o organizaţie de state, precum Comunitatea Economică Europeană sau Alianţa Britanică [5].

Este de menţionat, că sciziunea Republicii Moldova a apărut şi s-a dezvoltat după principiul politic. Opoziţia nu s-a creat între moldoveni ca „naţiunea politică” pe de o parte, şi găgăuzi, ruşi, ucraineni, bulgari, evrei ca „migranţi”, pe de altă parte. Cu eforturile autorităţilor şi a propagandei oficiale vecinii, colegii de serviciu, cunoscuţii, prietenii şi chiar rudele au fost împărţiţi în „stăpîni” şi „venetici”. La acel moment în Republica Moldova se opuneau nu grupurile etnice, ci două puteri politice, două sisteme: atitudinea faţă de unirea cu România a scindat populaţia Republicii Moldova în unionişti şi părtaşi ai independenţei, care în acelaşi timp erau oponenţii unirii, ceea ce a adus la activizarea şi consolidarea forţelor politice regionale din sudul şi estul Republicii Moldova [6].

Evoluţia mobilizării politice a găgăuzilor şi bulgarilor, precum şi a multor altor acţiuni de tip similar, care s-au desfăşurat în ajunul destrămării Uniunii Sovietice şi care continuă în spaţiul postsovietic, este reprezentată prin fapte şi documetne interesante, este plină de tot felul de cheltuieli şi mituri, depăşirea şi spulberarea cărora se dovedeşte a fi o sarcină destul de complicată pentru specialişti [7].

Găgăuzii şi bulgarii au conlocuit cu moldovenii în pace şi bună înţelegere pe parcursul a două sute de ani. Însă o dată cu năzuinţele Republicii Moldova de a se afirma ca stat independent, precum şi cu tentativele insistente de a ieşi de sub controlul metropolei sovietice, centrul fostului imperiu a manifestat nemulţumire, reacţionînd la evenimentele ce aveau loc în republică şi contribuind la crearea unor situaţii generatoare de probleme şi conflicte interne [8].

Reconstrucţia instituţională social-politică a dus la distrugerea vechiului sistem sovietic al politicii naţionale şi a actualizat căutarea noului, în esenţă, conţinut şi a noii forme a modelelor de soluţionare a problemei [9]. Însă alegerea eficace a abordărilor teoretice şi a practicilor politice rămîne încă a fi o problemă pentru specialiştii autohtoni. Analiza specificului spaţiului politic al Republicii Moldova ne permite să formulăm o remarcă destul de importantă, după părerea noastră. Esenţa acesteia constă în aceea că în pofida existenţei diferenţelor, între regiuni există şi multe similarităţi, care pot şi care trebuie să devină fundametul dezvoltării politice pozitive în dimensiunile republicii.

Vom analiza în continuare proiectele concurente ale autonomiilor care se discutau în raioanele sudice ale Republicii Moldova la sfîrşitul anilor ’80. Pe parcursul campaniei din primăvară-vară 1989, în care şi-a găsit manifestare mişcarea populară “Gagauz Halcî”, particularităţile tehnologic intuitive ale autonomiei găgăuze dobîndeau forma particularităţilor şi parametrilor ei virtuali. În discursul mitingo-ziarist a trei raioane din sudul Moldovei se dezbăteau cîteva proiecte diferite de autonomizare. Cu toate acestea, concurau în mod mai mult

sau mai puţin serios trei modele de autonomizare: Găgăuză, Găgăuzo-Bulgară, Bugeacă.

Un interes aparte îl trezeşte ideea propusă de filologul A.Mitcov privind crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Basarabene în baza raioanelor din sudul Republicii Moldova şi regiunii Odessa, cu populaţia găgăuză şi bulgară ce locuieşte în mod compact în aceste regiuni. Acest proiect amintea într-o oarecare măsură de deja cunoscutul model, discutat în cercurile partinice în anii 1957-1958 în legătură cu scrisoarea docentului de la Universitatea de Stat din Cazani, I.I.Meşeriuc, adresată lui N.S.Hruşciov şi N.A.Bulganin, în care el propunea crearea Republicii Bulgaro-Găgăuze în limitele aceloraşi hotare teritoriale. Principalul iniţiator al creării autonomiei sub forma "autonomiei găgăuze" a devenit mişcarea "Gagauz Halcî" (oraşul Comrat), argumentînd propunerea sa, mai întîi de toate, prin aceea că poporul găgăuz nu are nicăieri în lume unitatea sa naţională [10].

În raionul Ceadîr-Lunga predomina ideea înaintată de mişcarea social-politică găgăuză "Birlic" privind autonomia găgăuzo-bulgară datorită caracterului comun al destinelor, patriei, vecinătăţii şi cooperării multiseculare a găgăuzilor şi bulgarilor. Însă, nivelul consolidării efortutilot adepţilor acestei idei a fost mai mic decît cel din Comrat, adică a adepţilor autonomiei pur găgăuze. Cu această ocazie a fost expus chiar şi un reproş la adresa specialiştilor recunoscuţi în domeniul problemei naţionale bulgare, care nu au participat la elaborarea ideii unei autonomii bulgare sau cel puţin bulgaro-găgăuze. Însă, reprezentanţii populaţiei bulgare din Ceadîr-Lunga şi raionul Taraclia şi-au exprimat îngrijorarea faţă de faptul că denumirea "RASS Găgăuză" poate să submine drepturile şi libertăţile bulgarilor, mai ales dacă în presupusa autonomie găgăuză limba de stat va fi declarată limba găgăuză.

Ideologii mişcării "Gagauz Halcî", ca răspuns la acest fapt, au garantat că în presupusa autonomie găgăuză limba de stat va fi declarată fie limba rusă, pe care populaţia bulgară o cunoştea mai pe larg şi la un nivel mai fluent decît găgăuzii, fie toate cele patru limbi în mod simultan: rusa, bulgara, găgăuza şi moldovenească. Mai mult, preocupările părţii bulgare a populaţiei din sudul Republicii Moldova privind denumirea autonomiei nu pot fi considerate drept fiind lipsite de motive, dacă luăm în cosideraţie că atitudinea poporului faţă cultura şi limba naţională în orice stat este predeterminată nu numai de denumire, ci şi de legislaţia în vigoare în acest stat, de nivelul socio-economic al acestuia.

La 12 noiembrie 1989 în oraşul Comrat s-a desfăşurat Congresul Extraordinar al poporului găguz, unde a fost prezentat raportul despre rezultatele activităţii Comisiei de învăţămînt a autonomiei poporului găgăuz, convocată pe lîngă Sovietul Suprem al RSSM. Aici au fost analizate cursul şi rezultatele discuţiilor privind forma, existenţa şi conţinutul învăţămîntului autonom. Ideea examinării aspectelor istorice, etnologice şi lingvistice ca fundament conceptual de creare a

autonomiei găgăuzilor au înaintat-o fondatorii activi ai acestei concepţii, S.S.Curoglo şi M.V.Marunevici. ”Găgăuzii, menţiona S.S.Curoglo, - prin trăsăturile dezvoltării lor etnice şi istorice, sunt un popor de sinestătător de origine turanică. Limba acestuia aparţine grupului oguz sudico-vestic al limbilor turce”. „Atunci cînd poporul găgăuz vorbeşte despre propria autonomie, explică la rîndul său M.V.Marunevici, se doreşte înţeles următorul lucru: aici nu este nimic naţionalist, ci doar dorinţa de a supravieţui şi de a prieteni la egal cu toate popoarele, cu vecinii în acţiunea noastră comună şi grandioasă” [11].

Reacţia negativă a Chişinăului la lucrările Congresului Extraordinar al poporului găgăuz a urmat în mod prompt. Drept răspuns la aceasta reprezentanţii mişcării “Gagauz Halcî” au organizat a doua şedinţă a Congresului Extraordinar al poporului găgăuz, unde a fost creat şi aprobat Comitetul Temporar pentru formarea Republicii Autonome. În pofida slăbiciunii metodico-conceptuale, mişcarea politică a poporului găgăuz, mai degrabă haotică decît organizată în mod concentrat, mai degrabă dezbinată de către contradicţiile interne decît consolidată, şi-a manifestat caracterul şi înfăţişarea sa, precum şi independenţa sa faţă de structurile şi instituţiile statale şi politice, în acel moment cînd viaţa politică şi culturală evolua în direcţia pluralismului, iar cea economică – de la economia planificată la cea de piaţă.

Mişcările social-politice nu şi-au limitat activitatea doar la cerinţe etnoculturale, ci urmau exemplul elitelor politice ale fostelor republici ale URSS, începînd să înainteze din numele „tuturor popoarelor” nişte cerinţe politice destul de dure, legate în mod nemijlocit de renaşeterea etnicităţii [12].

Autorităţile de la Chişinău în rîndul său au înaintat ideea creării unei autonomii naţional-culturale în Găgăuzia pe parcursul reformei administrativ-teritoriale (de creat unor regiuni administrative mai mari în aşezările teritoriale compacte ale minorităţilor etnice), precum şi a unor zone economice libere în aceste regiuni ale ţării. Conducătorii regiunii găgăuze n-au considerat aceste oferte drept avantajoase şi au insistat asupra ideii unei autonomii politice şi a unei construcţii federale a RSSM.

Astfel, în Comrat se derulau Congresele Extraordinare ale poporului găgăuz. Reformatorii moldoveni, cu părere de rău, n-au luat în consideraţie dispoziţiile politice, sociale şi psihologice ale tuturor segmentelor populaţiei şi, în primul rînd, ale populaţiei Găgăuziei. Însă, este evident faptul că dispoziţia transnistrenilor şi găgăuzilor se forma în mare măsură sub influenţa elitelor din Rusia. Acestea nu putea să-şi permită pierderea influenţei în Republica Moldova, intenţionînd să-şi continuie exercitarea controlului în regiune [13].

La mitingul din Chişinău, din 22 octombrie 1990, care a strîns mii de oameni a fost anunţată înscrierea în detaşamentele voluntare şi a fost numită ziua începerii campaniei „dreptăţii” faţă de mişcările politice de la sudul Republicii Moldova. Elementele societăţii civile se afirmau, cu părere de rău, nu în cabine-

te, nu în auditorii şi nu destul în minţile acelor persoane care se apropiau la urnele electorale, ci anume pe baricade. A fost nevoie de cîteva zile de o tensiune deosebită ca liderii mişcării găgăuze şi conducerea Republicii Moldova să poată să ajungă la un acord privind necesitatea luării unei decizii reciproc avantajoase, a aşa-numitei „varianta zero".

La 25 octombrie 1990 la Sesiunea Extraordinară a Sovietului Suprem al RSSM, pentru a neutraliza activitatea liderilor regiunali, au fost anulate mandatele de deputat ale liderilor găgăuzi S.Topal, M.Chendighelean, a liderului transnistrean I.N.Smirnov şi a activiştilor „Interdvijenie" A.M.Bolşacov, V.N.Iacovlev, A.C.Belitcenco, A.M.Safonov. Prin Hotărîrea Sovietului Suprem nr.325-XII din 26 octombrie 1990 s-a decretat starea excepţională şi au fost introduse forme speciale de administrare. În consecinţă, forţele regionale au opus rezistenţă, fapt ce a condus la apariţia unei situaţii tensionate în raioanele de sud ale Republicii Moldova. Pentru a face presiuni asupra „separatiştilor", autorităţile oficiale de la Chişinău au întreprins un marş al voluntarilor în apropierea imediată a zonei. Parlamentul a adoptat decizia de a introduce starea de urgenţă în zonă şi de creat o formă „specială" de adminstrare a raioanelor Vulcăneşti, Ceadîr-Lunga, Comrat şi a trei sate din raionul Basarabeasca. A fost stopată de asemenea activitatea Sovietelor, au fost interzise demonstraţiile, manifestările, adunările şi grevele [14].

În luna mai 1991 agrarienii, participanţii mişcării "Unitatea-Edinstvo" şi alţi deputaţi l-au destituit din funcţie pe iniţiatorul „voluntariatului" prim-ministrul M. Druc şi totodată şansele de obţinere a acordului civil în Republica Moldova au crescut. Însă în luna august situaţia s-a schimbat.

După declararea independenţei la 27 august 1991 autorităţile din Chişinău au încercat de a regla relaţiile cu opoziţia şi liderii elitelor regionale prin arestări. În Tiraspol şi în Comrat s-au desfăşurat mitinguri în susţinerea arestaţilor. Acţiunile violente ale autorităţilor au contribuit la derularea paşilor de mai departe a elitelor regionale pe calea autodeterminării [15].

Odată cu adoptarea Constituţiei, a Legii „Privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri)" (1994), a Legii „Cu privire la drepturile persoanelor ce aparţin minorităţilor naţionale şi la statutul juridic al organizaţiilor lor" (2001), cu aprobarea Concepţiei politicii naţionale de stat (2003), tendinţele etnocratice se pare că s-au redus semnificativ. Aceasta ne vorbeşte despre toleranţă şi respect faţă de limbile, culturile, confesiile şi credinţele tuturor comunităţilor etnice care locuiesc pe teritoriul Republicii Moldova, ceea ce reprezintă o condiţie importantă a suveranităţii politice şi a păcii civile în ţara noastră.

Astfel, în opinia noastră, cauzele conflictelor politice din sudul Republicii Moldova sunt:

1. Reconstrucţia instituţională social-politică a determinat destrămarea politicii naţionale a vechiului sistem sovietic şi a actualizat căutarea unui nou conţinut de soluţionare a problemei;
2. Importanţa strategică la nivel regional a Republicii Moldova pentru marele puteri, cărora le era avantajos conflictul din regiunea respectivă pentru menţinerea şi stabilirea propriei influenţe în regiune;
3. Politica extremistă, greşită promovată de către Frontul Popular, care a dus la aceea că liderii regionali au reuşit să convingă populaţia din regiunile respective despre dorinţa populaţiei moldoveneşti de a se uni cu România;
4. Lipsa unor persoane suficient competente la guvernare în Chişinău, fapt ce a condus la un şir de măsuri greşite care şi au agravat contradicţiile ce au izbucnit în societatea moldovenească la sfîrşitul anilor '80 – începutul anilor '90.

Conflictul a creat o barieră psihologică evidentă în calea unei înţelegeri reciproce şi interacţiunile sociale din sistemul politic instabil, pe lîngă fluctuaţiile interne intensive, se disting printr-un nivel înalt de conflictogenitate. Oricare din contradicţiile specifice în mod obiectiv acestui sistem, poate să se transforme în conflict.

În concluzie, dorim să remarcăm faptul că din perspectiva dezvoltării Republicii Moldova este important a considera binevenite toate căile de obţinere a stabilităţii atît în evoluţia identităţii etniilor, cît şi în afirmarea unităţii comunităţii moldoveneşti multinaţionale. Astfel de căi trebuie să fie: asigurarea unei apărări constituţionale stricte a drepturilor fiecărui grup etnic în dezvoltarea liberă a limbii naţionale; crearea unor posibilităţi şi condiţii reale pentru dezvoltarea culturii tuturor grupurilor etnice care există în ţară; realizarea de către stat a unei politici orientate spre egalitatea în drepturi şi dezvoltarea reciprocă a culturilor naţionale ale tuturor etniilor care locuiesc pe teritoriul său.

Bibliografie

1. Мошняга В., Илащук Д., Спиней Ф., Завтур А. Конфликт в Молдове: опыт этнополитологического анализа. / Молд. ГУ – Кишинев, 1992.
2. Верт Н. История советского государства 1900-1991. - Москва, 1994.
3. Мукомель В., Паин Э., Попов А. Союз распался – межнациональные конфликты остались. // «Независимая газета», 1992, 10 января.
4. Dezvoltarea regională: Republica Moldova vis-à-vis de Uniunea Europeană, extras 16.04.2007, www.ipp.md/public/biblioteca/57/ro/St~Roscovan~fin.doc
5. Джонсон Д.М. О программе разрешения межнациональных конфликтов. // Кентавр, март-апрель 1992, с.83.
6. Зиду Д. Размышления у парадного подъезда. // «Независимая Молдова», 1993, 6 февраля.

7. Губогло М.Н. Этнополитическое взросление: полувековой опыт гагаузов. Доклад на международной конференции «10 лет АТО Гагаузии, как формы самоопределения гагаузского народа, и единство народа Республики Молдова», 22 декабря 2004. // «Вести Гагаузии», 200, 28 января;
8. Hotărîre a Parlamentului Republicii Moldova Nr.245 din 7.06.2001 "Cu privire la raportul Centrului pentru Drepturile Omului privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2000 şi la informaţia Comisiei pentru drepturile omului şi minorităţile naţionale a Parlamentului". // Monitorul Oficial Nr.068 din 29.06.2001.
9. Перепелица Г. Конфлікти в посткомуністичній Эвропі. – Киев, 2003.
10. Андрущак В. «Защитники» Конституции. // Конституционное развитие Республики Молдова на современном этапе. / Под ред. Г.Костаки. – Кишинев, 2004.
11. Съезд гагаузского народа. // «Ленинское слово», 1989, 21 ноября.
12. Киркэ С.И. Гагаузская автономия: эйфория и реальность. // «Факел», 13 января 1990;
13. Пашалы П.М. Формирование национально-территориальной автономии гагаузского народа. // Этническая мобилизация и межэтническая интеграция. / Сост. и отв. редактор М.Н.Губогло. – Москва, 1999.
14. Пасечник А. Чрезвычайное положение. // «Правда», 1990, 27 октября.
15. Solomon C. Aspecte ale vieţii politice în Republica Moldova (1989-2002). – Chişinău, USM, 2002.
16. Бабилунга Н. Этнополитическая ситуация в Молдавии в конце 80-х годов и её изменения. // Феномен Приднестровья. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2000.
17. Митков Е. Буджакская или Бессарабская? // «Знамя», 1989, 25 апреля.

Prezentat la redactie
la 20 martie 2014

Recenzent – ***Bucataru Igor***, doctor în științe politice, conferențiar

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТРАНЗИТА НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Сергей ВОНСОВИЧ
Украина, Киев, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко философский факультет, кафедра политологии
Кандидат политических наук, доцент

The problems of political transit in the post-soviet space are analyzed. The emphasis is laid on the specifics of the appearance of hybrid regimes in some post-Soviet polities. It is stated that the vast majority of political institutions formed on the samples of Western democracies, are characterized by the inability of making decisions, and generating strategic courses of the development of society and controlling power resources. It is accentuated that the emergence of electoral politics in the form of "political machines" as a tool of mass mobilization and political control instead of party control nullify all the efforts to create a "civic participation". Instead, the exchange of resources between the main factors of the political process is implemented into practice at the national and regional levels. It is noted that the real conflict between groups of interests enables authorities to hide their own incompetence and allows strengthening their position in solving the main problem of the transition period - providing initial capital accumulation.

Сегодня парадигма транзита остается одним из источников конкретных методологических приемов к исследованию макрополитических трансформаций. В то же время, глобальные тенденции политического развития диктуют новые требования к объяснительным схемам и научному инструментарию транзитологии. Становится очевидным, что представления о продолжающейся “третьей волне демократизации” (С.Хантингтон) и грядущем “конце истории” (Ф.Фукуяма) исчерпали себя. Теперь в отношении мировой политики все чаще используют метафору соревнования “либерального” и “авторитарного” политических проектов. Кроме того, отмечается ухудшение качества уже существующих демократий.

В этих условиях резко возрастает актуальность исследований в рамках теории демократических переходов, предполагающей изучение факторов и механизмов динамики демократического развития. Острота проблемы политического транзита особенно очевидна на примере постсоциалистических стран Центрально- и Юго-Восточной Европы и некоторых постсоветских политий, которые в силу целого ряда причин в исторически короткие сроки были вынуждены осуществлять коренные преобразования во всех сферах общества.

Проблематика транзита к демократии была поставлена западными исследователями уже в 80-е годы XX столетия в связи с возникновением так называемой третьей волны демократии (Л.Даймонд, А.Валенцуэла, Г.О'Доннел, Р.Ригс, Ф.Шмиттер). Сущности политического процесса, функционированию политических систем в условиях транзита посвящены работы таких исследователей западной демократии, как А.Бентли, Г.Алмонд, Д.Истон, Т.Парсонс, Г.Лассуэл, Л.Козер, Д.Трумэн. Переход к демократии, причины, условия и предпосылки такого перехода, а также проблема устойчивого функционирования демократического общества исследовались Р.Далем, Т.Карозерсом, Д.Ростоу, Ф. фон Хайеком и другими. Вопросы политического управления процессами консолидации демократии, роли политической элиты в демократизации были рассмотрены в работах Ч.Линдблома, Г.Саймона, Р.Хантера, Д.Хигли. Многообразие вариантов перехода от бюрократически-авторитарных систем к демократическим рассмотрели в своих трудах Э.Арато и Д.Коэн. Попытка рассмотрения консолидированной демократии как особого политического режима, возникающего при определенных условиях, принадлежит таким авторам, как Х.Линц, А.Степан.

В последние годы значительный интерес к этой проблематике наблюдается среди отечественных исследователей, среди которых необходимо выделить работы В.Бабкина, О.Бабкиной, В.Горбатенко, А.Демьянчука, Г.Зеленько, В.Котигоренко, А.Колодий, В.Кременя, А.Мироненко, Н.Михальченко, М.Разумного Ф.Рудича, С.Рымаренко, Н.Сазонова, М.Шаповаленко, Ю.Шемшученко, А.Фисуна, В.Якушика и других. В тоже время представляется необходимым изучение проблематики процессов политического транзита в политиях постсоветского пространства в контексте эволюции парадигмы транзита.

Следует отметить, что на постсоветском пространстве отчетливо просматривается тенденция, при которой на выходе из транзита образуются не устойчивые демократии, а режимы гибридного типа с преобладанием элементов автократических устройств. В этих странах консолидация демократии либо не начиналась, либо была сорвана, либо начались процессы открытой / латентной редемократизации.

Как показывает теория и практика, в демократии имплицитно содержатся парадоксы, которые вызывают определенные угрозы для устойчивости самой демократии. Это ставит под сомнение успешность демократического развития в условиях слабости соответствующих институтов. Следует учесть, что "демократия предполагает конкуренцию. Конкуренция предполагает легитимность. Легитимность предполагает эффективное представительство. Но эффективность может быть принесена в жертву конкуренции. Избранные лидеры могут прибегать к непопулярной политике, неза-

висимо от того, насколько мудрой или необходимой она может быть” [1, p.113].

Начальные стадии демократических транзитов посткоммунистического типа свидетельствуют о том, что инсталляции демократических институтов и процедур могут происходить и без соответствующих структурных предпосылок. По мнению американского исследователя Х.Линца, ни одна из теорий демократии не может распространяться ни на Восточную Европу, ни на страны бывшего Советского Союза [2, p.156].

Известно, что общими чертами моделей демократических транзитов являются известность целей развития, о которых заявляют политические акторы: демократия, экономический рост и социальная защита. Основными средствами достижения перечисленных выше целей являются заимствование или создание существующих базовых институтов “образцовых” обществ: конкурентной демократии, рыночного хозяйства, правового и социального государства. В то же время существуют определенные различия в темпе идущих процессов, в расстановках элит и населения, в консенсусе элит. Для решения новых проблем (экологической нагрузки, изменения структур занятости, социальной интеграции и т.д.) существует только путь проб и ошибок, реформ и инноваций. Поэтому совершенно не случайно польский ученый и политический деятель Л. Бальцерович, анализируя проблемы посткоммунистических транзитов в Центральной и Восточной Европе, выделяет пять типов транзита к стабильному демократическому государству:

1) классический транзит (утверждение демократии в развитых капиталистических странах между 1860 и 1920 гг.);

2) неоклассический транзит (демократизация капиталистических стран после Второй мировой войны (Западная Германия, Италия и Япония в 40-е гг., Испания и Португалия и некоторые страны Латинской Америк в 70-е гг., Южная Корея и Тайвань в 80-е. гг. XX в.);

3) рыночно ориентированные реформы в некоторых восточных странах после Второй мировой войны (Южная Корея и Тайвань в начале 60-х гг., Чили в 70-е гг., Турция и Мексика в 80-е гг., Аргентина в 90-е гг. XX в.);

4) азиатский посткоммунистический транзит (Китай в конце 70-х гг. и Вьетнам в конце 80-х гг. XX в.);

5) восточноевропейский посткоммунистический транзит в 80-90-е годы XX в. (Восточная Европа и страны бывшего СССР) [3, p.154].

При этом каждая из этих моделей может соединять в себе: а) революцию и эволюцию, как это было в Великобритании; б) соглашение национальных элит о начале демократических преобразований на фоне присутствия иностранных войск на своей территории.

Однако, постсоветский период продемонстрировал, что политический транзит в каждой из республик имеет свой вектор развития и свою конфигу-

рацию. Следовательно, независимые государства по степени развития институтов демократии становятся все менее друг на друга похожими, порождая при этом собственную проблематику прохождения транзита.

В этом немаловажную роль сыграли структурные факторы, в том числе и наличие традиций демократии в истории страны. При отсутствии опыта инсталлирования институтов демократии, их жизнеспособность всегда стоит под вопросом. В этой связи можно предположить, что факт существования для Украины УНР (Украинской Народной Республики) был слишком непродолжительным и скорее важен для легитимации независимого статуса Украины в конце XX в., нежели как необходимый опыт для обеспечения устойчивости демократических институтов.

Формальные институты демократии в национальных контекстах начинают выполнять не только классические (имманентные), но и совершенно иные (явные и латентные) функции. Это формирует иные системы отношений и новые типы политических режимов. На "стезе к свободе" уже заявили о себе новые типы режимов, получившие в научной литературе не совсем благозвучные названия: делегативная демократия, нелиберальная демократия, авторитарная демократия и т.д.

В этой связи следует учитывать следующее. Взаимодействие либерализации и демократизации, с точки зрения Л.Морлино, может создать следующие промежуточные результаты:

1) ограниченная демократия, которая предполагает существование некоторых политических сил, поставленных вне легального политического поля:

2) институциональный гибрид, что означает сосуществование открытости авторитарной системы с неизменившимися властными элитами и основными институтами;

3) либерализация или процесс постепенной передачи прав и полномочий прежней политической элитой некоторым оппозиционным группам;

4) демократизация, являющаяся результатом либерализации (например, признания основных политических и гражданских прав) [4, p.54].

Несмотря на различный контекст, комбинации структурных и процедурных факторов, алгоритм демократических трансформаций примерно одинаков, только результаты могут быть разными. По своему содержанию демократизация складывается из следующих чередующихся процессов либерализации и демократизации:

1) упадок недемократической системы – кризис авторитаризма – либерализация;

2) формирование нового правительства – демократизация;

3) легализация процесса трансформации и введение компонентов демократической системы – демократизация;

4) консолидация демократической системы – конституционное обеспечение реформ и переход власти к новым политическим акторам [4, p.11].

Взаимодействие либерализации и демократизации может стимулировать появление самых неожиданных политических режимов. Отметим, что либерализация и демократизация могут осуществляться и независимо друг от друга, или же не сопровождать друг друга [5, p.233].

Поэтому могут сформироваться новые конфигурации соотношения политических сил, принципы отношений между властью и обществом, форматы борьбы за власть как между элитами, так и внутри самых элит. Следствием этого может быть появление новых политических режимов. Такие режимы в западной транзитологии получили название "гибридных", "делегативной демократии", электоральной демократии и т.д. Отметим, что использование подобного термина отражает сюжет первоначальной парадигмы транзитологии: все общества рано или поздно придут к известной и понятной (естественно, в первую очередь, западному миру) форме правления. Следовательно, модели общественного устройства и все, что не укладывается в ее параметры, является досадной девиацией демократического развития. Поэтому совершенно корректным может быть использование термина "новые демократии", который отражает, во-первых, своеобразие появившихся режимов с институтами минималистской демократии; во-вторых, сохраняет нормативность в оценивании эффективности их функционирования, и, в-третьих, снимает негативный оттенок при анализе.

В качестве основы нижеприведенных типов политических режимов демократического транзита можно взять характер взаимодействия либерализации и демократизации.

Как свидетельствуют политические реалии, без гарантированной свободы индивидов и социальных групп, которые они должны получить в процессе либерализации, демократизация может приобрести совершенно формальный характер и трансформироваться в режим "народной демократии" (popular democracy). В свою очередь, без соответствующей ответственности элит перед народом либерализация может превратиться в нечто манипулируемое и удобное для избранного меньшинства (к примеру, правительства). В то же время редко либерализация и демократизация происходят одновременно.

Авторитарные режимы нередко начинают процесс либерализации в надежде на то, что "презентованые" индивидам и социальным группам некоторые свободы для деятельности, упростят положение правящего меньшинства. Правящая элита может вздохнуть с облегчением, так как снята угроза ее существованию, она свободна от необходимости отчитываться перед своими избирателями. Последние же не будут настаивать на прямых и справедливых выборах. Такая система отношений общества и власти получила в научной литературе название "опекаемая демократия" или "либерализированный ав-

торитаризм" (dictablandas) ("управляемая" демократия). Однако, когда демократизация начинается без существенных изменений в состоянии либеральных свобод и ценностей, тогда дает о себе знать режим "лимитированной демократии" (limited democracy).

- В зависимости от интенсивности либерализации и демократизации, эти процессы могут образовывать следующие конфигурации режимов:

- автократия, если процессы либерализации и демократизации идут медленно или вообще находятся на нулевой точке;

- плебисцитарная демократия, если уровень либерализации низкий, но начался процесс демократизации (подобный режим может появиться в результате военного переворота, когда с помощью инклюзии населения в электоральный процесс мобилизуют его с целью получения политической поддержки нового правительства);

- народная демократия, при которой либерализация имеет такой же уровень, как и в режиме плебисцитарной демократии, но уровень инклюзивности населения значительно возрастает через появление множества политических партий;

- либерализированная демократия (диктабланда) – либерализация происходит без демократизации;

- лимитированная политическая демократия (демокрадура) – имеет примерно тот же уровень либерализации, но более высокий уровень демократизации, может быть установлена в результате смены режима либерализированной автократии через заключение пакта между основными политическими акторами, поражения в войне, революции снизу, и более высока вероятность трансформации в режим полиархии, "социалистической демократии", социальной демократии и т.д. через опять же заключение пакта, но у этого режима также высока вероятность трансформации в режим народной демократии [6, p.13].

На основании вышесказанного, можно сделать следующие выводы:

1. Либерализация есть средство измерения любых процессов трансформации недемократического режима.

2. Демократизация, будучи индикатором изменений, предполагает институционализацию участия граждан в политическом процессе с помощью выборов, образования политических партий и регулярной смены правительства с помощью выборов. Без демократизации невозможна ни конституциализация изменений, ни институционализация гарантий обеспечения политических и гражданских прав и свобод.

В рамках политической демократии (как политическое участие граждан в публичных институтах власти) эти два процесса, безусловно, важны. Либерализация предполагает снятие ограничений партийной конкуренции и электорального выбора – запрещение деятельности оппозиционных пар-

тий или идеологий, снятие различных барьеров для получения информации, ограничение появления на конкурентном поле приемлемых кандидатов, выделение определенных избирательных округов, лимитирование средств партийного финансирования. Демократизация имеет отношение к созданию второго уровня консультативных и принимающих решение механизмов, которые основываются на ответственности избранных представителей независимо от их богатства с помощью установления автономных различных негосударственных агентств, корпоративных ассамблей, консоциативных устройств. Демократия базируется на определенных ценностях и нормах, но их внедрение нуждается в демократизации, то есть в установлении в практической политике демократических норм и процедур, которые кажутся по своему внешнему эффекту микроскопическими. Но из этих микродействий и микрополитик складываются различные уровни демократии, формируется демократический этос [7, p.417].

3. Либерализация может происходить без демократизации. Фундаментальные свободы могут быть гарантированы индивидам и группам в обмен на их пассивность во время предвыборных кампаний, или в обмен на молчание и нетребовательность по отношению к правящим элитам. В то же время углубление либерализации требует дальнейшей демократизации, но это может спровоцировать возврат авторитарного режима.

4. В любом случае политическая демократия нуждается в либерализации, и вместе с демократизацией они образуют "двойное течение" (double stream), которое может иметь как раздельные, так и пересекающиеся потоки изменений.

5. Либерализация всегда более явственна, ибо она означает декомпрессию (открытие), снятие жестких запретов на деятельность политической оппозиции и начало распада политических структур авторитарного режима. Однако декомпрессия авторитарного режима вовсе не гарантирует перехода на следующий уровень режимного изменения – демократизации и демократический транзит может так и не выйти за рамки первой своей фазы. Либерализация может заставить мобилизоваться правящую элиту, преодолеть свои внутренние конфликты, организовать создание управляемых политических партий и организаций и распространение дозированной "альтернативной" информации, что увеличивает вероятность укрепления существующего авторитарного режима.

6. В процессе либерализации и демократизации режима всегда сохраняются опасности: то ли представители правящей элиты могут прервать их, то ли сама демократизация активизирует самонейтрализующиеся энергии (по выражению К. Манхейма) в среде оппозиции, массовом политическом участии и т.д. И хотя подобные угрозы характерны для любого переходного периода, для демократического транзита это особенно опасно.

Это связано с тем, что при отсутствии традиции участия, слабости политической оппозиции "демократизация на своем первом этапе не создает равенства и единомыслия, а усиливает групповые различия... Демократиический процесс, лежащий в основе самоопределения, объединяет, прежде всего, людей, находящихся в сходных ситуациях, и пробуждает национальное самосознание раньше, чем групповое самосознание расширится до глобальных масштабов" [8, с.101].

К.Манхейм полагает, что "демократию, как правило, разрушают не антидемократические силы; она терпит крах в результате действия бесчисленных факторов самонейтрализации, развивающихся в рамках демократической системы. Помимо этих органических, структурных опасностей можно упомянуть и фактор, носящий поверхностный, внешний характер – дисфункцию отдельных демократических институтов" [8, с.169].

Поэтому демократические общества нуждаются в определенных нейтрализующих механизмах, включая использование недемократических и антидемократических возможностей. Однако эти механизмы не должны вноситься в демократическое общество извне; их сущность – в добровольном отказе масс от использования этой энергии в полном объеме. Между тем этот отказ возможен, во-первых, при наличии сдерживающих механизмов выброса отрицательной энергии, и, во-вторых – при наличии деятельности демократических институтов. Немаловажное значение имеет лабильность этих политических институтов в отношении функционирования социальных и экономических институтов, что приводит к росту значения демократического этоса. Это и натолкнуло Ф.Шмиттера и Г.О'Доннела при анализе проблемы институционализации политических изменений к двум фазам (либерализации и демократизации) добавить третью фазу. Такой фазой есть ресоциализация, на которой и происходит освоение гражданами демократических ценностей и правил игры, постепенное их включение в новую политическую систему [6, p.10].

Довольно сложной остается проблема функций государства во время демократических переходов. Это обусловлено тем, что сравнительно с предыдущим этапом государство переживает процессы фрагментации и ослабления. При важности политических факторов транзита становится и противоречивой роль государства в этих процессах. Если руководствоваться именно функциями государства в условиях демократических транзитов, то необходимо более детально рассмотреть принцип верховенства права и попытки его практического воплощения в посткоммунистических обществах. С позиций неоинституционального подхода верховенство права будет означать преобладание формальных институтов, то есть готовность акторов политического режима следовать универсальным нормам и правилам. Отсутствие же верховенства права означает доминирование неформальных институтов, которые основываются на партикуляристских нормах и правилах (клиентелизм и коррупция). Оп-

позицией принципу rule of law выступает принцип arbitray rule, при котором формальные институты являются лишь фасадом неформальных, или же их функции сведены к минимуму.

По мнению Т.Парсонса «эффективная государственная монополия на применение силы является одним из главных критериев интегрированнности высокодифференцированного общества. Более того, только правительство наделено правом действовать в контексте целедостижения от имени всего социетального коллектива. Всякая другая организация, претендующая на это, ipso facto совершает революционный акт» [9, с.34].

Подчеркнём, что верховенство права может быть установлено с помощью “пакта” политических акторов на основе негативного консенсуса. В истории имеется значительное количество примеров негативного консенсуса, становящегося главной пружиной смены политических режимов, свержения правительств и политических революций. В частности, смещение Якова II Вильгельмом Оранским во время Славной революции (1688–1689 гг.) в Англии стало возможным благодаря соглашению между враждующими групппировками тори и вигов, заключившими соглашение о действиях против Короны. Заключенный негативный консенсус заложил основы для успешной борьбы с произволом короны. Но главным недостатком негативного консенсуса является отсутствие стимулов для его участников по соблюдению правил игры. Так, Беловежские соглашения 1991 г. между главами трех государств были основаны на негативном консенсусе и фактически упразднили все формальные институты СССР. Создавшаяся новая ситуация требовала доброй воли для поиска основ для конструктивного консенсуса, однако неготовность к конструктивному диалогу привела к спаду сотрудничества по всем позициям между соседними государствами, сделав призрачными перспективы долгосрочного сотрудничества. Во внутриполитических процессах негативный консенсус – довольно распространенное средство. Примерами негативного консенсуса богата и политическая история Украины. Но для конструктивной реализации политического проекта все же необходимо соглашение о принципах государственного устройства, основных системных принципах развития общества, которое возможно только на основании консенсуса различного уровня: относительно прошлого, будущего и, наконец, процедурного или относительно правил игры политических акторов.

Следующим средством утверждения формальных институтов является ослабление ресурсных возможностей по использованию репрессивных методов одного из участников политической конкуренции, что принуждает создавать формализованные правила и прибегать к формальным институтам. Постоянное использование именно формальных институтов заставляет и других участников конкуренции прибегать к их использованию. В итоге устанавливаются правила игры, по которым и протекает сама игра,

и, наконец, достигается “обусловленный институциональный компромисс” [10, с.55].

Таким образом, перевод конфликта (который может развиваться в рамках формальных институтов) на поле массовой политики через механизмы конкурентных выборов и сменяемости власти делает процесс демократизации устойчивым и непрерывным. И этот результат определяется в основном соотношением сил и ресурсным потенциалом конкурентов.

Результаты трансформации политических режимов в постсоветском пространстве в сторону установления политической конкуренции являются лишь промежуточными. Конкурентная электоральная политика способствует успешной инсталляции формальных институтов лишь в том случае, если конкуренция имеет неустранимый характер как на уровне примерного равенства ресурсов конкурентов, так и на уровне структурных оснований конфликта. Примером этого являются уже проявившиеся особенности предвыборной президентской кампании, особенностью которой стали взаимные призывы кандидатов вести прозрачную и честную конкуренцию. Политические акторы привыкли действовать произвольно, нарушая правила игры, и поэтому подобные призывы представляются лишь частью очередной предвыборной агитации. Кроме того, интрига вокруг реформы политической системы не дает оснований считать, что формальные институты стали “единственно признанной игрой” в нашей стране, что лишний раз подтверждает тезис – демократия не рождается по умолчанию, а является результатом продолжительных усилий со стороны элит и всего народа.

В этой связи целесообразно само понятие “политический режим” трактовать функционально – не как форму правления, а как совокупность определенных соглашений между акторами, а также акторов и институтов (вместе с ресурсами), играющих по неким неустановленным правилам, но имеющим определенные характеристики. С этой точки зрения идеальная демократия есть конкуренция акторов в рамках формальных институтов, а новые демократии есть режимы с их административными рынками и являются неконкурентными из-за преобладания неформальных институтов и постепенного замещения ими институтов формальных [11, с.130].

Таким образом, подавляющее большинство политических учреждений, образованных по образцам западных демократических режимов, отличается невозможностью принимать решения, вырабатывать стратегические курсы развития общества и контролировать властные ресурсы. В то же время возникновение электоральных политик в виде “политических машин” как инструментов массовой мобилизации и политического контроля вместо партийного контроля сводят на нет все старания создать “гражданское участие”. Вместо этого воплощается в жизнь обмен ресурсами между главными акторами политического процесса на национальном и региональном уровнях. Более того,

реальный конфликт между группами интересов дает возможность власти скрывать собственную недееспособность, разрешал и разрешает укреплять свои позиции, решать главную проблему переходного периода – обеспечивать накопление первоначального капитала.

Анализ трансформаций в посткоммунистических обществах на территории бывшего Советского Союза дает совершенно иные представления о демократических транзитах. Хотя рядом западных ученых и предлагалось изучать «генерирующие гипотезы», а также переходы в определенных странах как отклоняющиеся случаи, в то же время это не принесло существенных успехов в изучении демократических трансформаций.

Новые страны демократии в условиях системной трансформации образуют зону политической и социальной нестабильности (или, по терминологии мир-системного анализа, «зоны политической турбулентности»). Это состояние нестабильности усугубляется еще и тем, что некоторые государства, помимо системных трансформаций общества, еще открывают «поруганную идентичность» (примером последнего является Украина). Поиск идентичности и соответственно определенной цивилизационной ниши значительно усиливает неопределенность результатов демократических преобразований и последствий демократических транзитов. Хотя Запад и продолжает экспансию собственных политических и экономических ценностей, однако давно уже стала очевидной несостоятельность тезиса о западной цивилизации как цивилизации универсальной и обязательной для подражания. Столь продолжительное доминирование этого тезиса было следствием некорректного смешивания процессов модернизации и вестернизации, что, по словам С.Хантингтона, являлось «частицей западного высокомерия».

Степень полученных свобод имеет целую систему индикаторов, которые позволяют замерить их распространенность и укорененность. Поскольку наиболее интенсивно те или иные изменения происходят на институциональном уровне, то и исследовать мы будем именно институциональные аспекты данной проблемы. Но институциональная сфера также многослойна, потому основная линия конфликтов и противоречий находится на стыке формальных и неформальных институтов, институционализации неопределенностей демократических процессов, соотношении нормативной, структурной и процедурной сторон демократии и демократизации. Опыт суверенного и независимого существования украинского государства показывает, что, несмотря на постоянные декларации политических элит о приверженности идеям демократии и либерализма в странах постсоветского блока, установившиеся режимы не могут считаться демократическими в нормативном отношении. Введение же институтов минималистской демократии не гарантирует ее дальнейшего развития в сторону либеральной демократии, а политические режимы, возникаю-

щие в комбинации с этими институтами, вовсе не похожи на все предшествующие.

В расколотом обществе, приступившем к демократизации до того, как подведена историческая черта под прошлым и обеспечено согласие политического класса относительно того, каким быть будущему, прошлое прорастает в настоящем сразу в двух ипостасях: в виде остатков прежнего режима, приспосабливающегося к демократическим процедурам, и в виде режима нового, внедряющего эти процедуры, но лишь в той мере и в том объеме, которые позволяют ему сохранить существенные особенности своего антагониста-предшественника. Находясь в непримиримом противостоянии, эти две ипостаси одновременно друг друга дополняют: каждая из них требует своей противоположности и оправдывает свое существование существованием другой.

Это все в совокупности формирует следующие особенности демократиизации постсоветского типа:

1) необходимость одновременного решения задач политической демократизации и маркетизации экономики;

2) необходимость структурной модернизации экономики и создание внутреннего рынка в рамках границ новых государств;

3) распад прежних имперских структур государства и отсутствие эффективного государственного аппарата;

4) аморфность или отсутствие даже эмбрионального гражданского общества;

5) этнонационалистическая реакция на коммунистический коллапс;

6) формирование собственного национального аппарата государственного управления;

7) формирование современного национального государства и соответствующей внутренней и международной легитимности.

Концептуальное использование системного, синергетического, сравнительного, исторического и парадигмального подходов к изучению политического развития переходных обществ постсоветского типа позволяют выявить основные тенденции формирования новых демократических режимов в условиях глобализации.

Литература:

1. Diamond L. Promoting democracy in the 1990s: actors, instruments and issues. // Hadenius A. (ed.) Democracy’s Victory and Crisis. - New York, 1997, p.311-370.
2. Linz J. The Breakdown of Democratic Regimes: crisis, Breakdown and Re-equilibration. An Introduction / J. Linz, A. Stepan. - London: The Johns Hopkins University Press, 1978, 130 p.

3. Balcerowicz L. Socialism, capitalism, transformation. - Budapest, London, New York: Central European University Press, 1995, 377 p.
4. Morlino L. Democratic Establishments: a Dimensional Analysis. // Comparing New Democracies. Transition and Consolidation in Mediterranean and Southern Europe / E.Baloyra. - London, 1987, p.53-78.
5. Stepan A. Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation. - New York; Oxford: Oxford University Press, 1989, 404 p.
6. O'Donnell G. Delegative Democracy. // The Global Resurgence of Democracy. - London, 1996, p.3-17.
7. Linz J. Some thoughts on the victory and future of democracy. // Hadenius A. (ed.) Democracy's Victory and Crisis. - New York, 1997, p.404-426.
8. Манхейм К. Избранное: социология культуры. пер. с англ. Л.Ф.Вольфсон, А.В.Дранова. - Москва; Санкт-Петербург: Унив. кн., 2000, 501 с.
9. Парсонс Т. Система современных обществ. пер. с англ. Л.А.Седова. – Москва: Аспект Пресс, 1998, 270 с.
10. Dawisha K. Democratization and political participation: research concepts and methodologies. // Dawisha K., Parrott B. (eds). The Consolidation of Democracy in East-Central Europe. - Cambridge, 1997, p.41-65.
11. Schopflin G. Culture and Identity in Post-Communist Europe. // White St., Batt J., Lewis P. (eds). Developments in East European Politics. - London, 1993, p.123-167.

Prezentat la redacție
la 12 februarie 2014

Recenzent – ***Victor SACA***, doctor habilitat în științe politice, profesor

REALITĂȚI ȘI TENDINȚE DE DEZVOLTARE ȘI CONSOLIDARE A DEMOCRAŢIEI ŞI SOCIETĂȚII CIVILE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Pantelimon VARZARI
Republica Moldova, Chişinău, Uniersitatea de Studii Politice și Economice Europene "Constantin Stere", Catedra Ştiinţe Politice şi Relații Internaționale.
Doctor habilitat în științe politice, conferențiar.

Victor SACA
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Catedra Științe Politice
Doctor habilitat în științe politice, profesor.

The present article examines the most representative contemporary interpretations of the phenomenon of democracy and civil society, a fact which is elucidated through the rule of law and parties management practice, through direct and indirect relationships between the third sector and state power. Analytical emphases are placed on the general and particular aspects of the subject investigated, especially on some specific issues faced by the Republic of Moldova. Among the latter, we may note in particular the political crisis and the democratic deficit, variables which ultimately causes a dysfunctional civil society which creates conditions for such a society.

The paper analyses the causes of inefficiency of democratization process and the underdevelopment of the "third" sector of society. Such causes are rooted in objective factors, and in the subjective alike, which is well reconfirmed by the practice of relations between the political and civil sectors from the Republic of Moldova. It is significant that the national research field is focused on the activity of state's democratic institutions and civil society organizations in the current complex and contradictory conditions of making the best use of the European option, European Association and Euro-integration of the Republic of Moldova.

Întroducere

Schimbările politice care au urmat odată cu dezintegrarea Uniunii Sovietice și cu prăbușirea comunismului în țările Europei Centrale și de Est au marcat o perioadă pe cît de necesară și importantă, pe atît de complexă și contradictorie, chiar unică pe traiectoria câmpului sociopolitic al celui de „al treilea val al democratizării" în apariția și evoluția fenomenului democrației și a societății civile. Desigur, ambele variabile, luate în parte si ca întreg, și-au demonstrat capacitățile reale de manifestare în mod treptat, parțial (și nicidecum ca rezultat auto-

mat al colapsului comunismului), odată cu acumularea necesarului de sens și de rol în asimilarea și valorificarea obiectivelor postcomunismului. Or, în cazul țărilor din fosta Uniune Sovietică și din Balcani acest proces se regăsește în multiple disonanțe, dezacorduri, abateri de la firesc, în situații paradoxale, cînd adesea demersurile de realizare a proiectelor democratice duceau și duc la efecte inverse, la implozia statului, la conflicte puternice de natură socială, politică, teritorială, mai curînd producătoare de dezintegrare decît de edificare a staului democratic. Atare argument se referă pe deplin și la Republica Moldova, unde devenirea procesului democratic, ca factor general, dar de primă rezonanță a tranziției, merge mână-n mână cu devenirea societății civile. Ambele procese evoluează divergent, prin mișcări turbulente, reculuri valorice, fapt ce demonstrează o cale spinoasă în conștientizarea, asimilarea și implementarea ABC-ului democratic, dar și a celui civic.

În contextul raționamentelor enunțate venim cu unele sugestii în materie de elucidare a principalelor abordări contemporane asupra fenomenului de democrație și a celui de societate civilă, a interconexiunii dintre democrație și societatea civilă prin prisma statului de drept și fenomenului partidist, a naturii raporturilor dintre sectorul asociativ și puterea de stat. Totodată, ne propunem să examinăm unele probleme specifice cu care se confruntă Republica Moldova, precum ar fi criza politică și deficitul democratic, care în fond determină o societate civilă disfuncțională. Vom atenționa, de asemenea, asupra cauzelor ineficienței procesului de democratizare și subdezvoltării sectorului „trei” al societății, care constă atît în factori de natură obiectivă, cît și, mai ales, în cei de natură subiectivă. În cadrul studiului, dimensiunea națională de funcționare a instituțiilor democratice ale statului și organizațiilor societății civile este conjugată cu eforturile, fie și controversate, ale statului Republica Moldova și ale societății civile moldovenești de valorificare a opțiunii de euro-asociere și de euro-integrare, proces foarte complicat la capitolul conștientizării, evaluării, luării de atitudine, și, bineînțeles, participării pentru diverși actori și agenți sociali și politici din societate.

Societatea civilă – factor determinant al democratizării societății în schimbare

Perceperea democrației ca fenomen special și echivalarea acestuia cu democratizarea ca proces transformă democrația într-un obiectiv pe termen lung pentru orice societate. De aceea, este important a sesiza cum definim democrația, ce reprezintă ea ca factor în sine, dar și relaționată cu alți factori ai societății. E bine cunoscut faptul, că mai mulți autori, la care ne aliniem cu opinia, consideră democrația o formă de guvernămînt, un regim politic și un mod de viață, care privită *largo sensu* necesită a fi examinată în toată amploarea, în toate variiațiile ei. Adică, meditînd asupra democrației trebuie să pornim de la faptul, că ea este

un produs relativ și nu absolut al timpului, dat odată pentru totdeauna, ea aflîndu-se în continuă dezvoltare și chiar transformare, concomitent fiind însoțită de efecte benefice, dar și adverse, de incertitudini și tentații regresive.

După cum demonstrează experiența istorico-politică și realitatea social-politică actuală a statelor occidentale, democrația contemporană posedă mai multe avantaje, însă presupune și dezavantaje, confruntîndu-se cu unele obstacole (absenta experienţei democratice, supravieţuirea liderilor totalitari care tind să devină „oponenţi neclintiţi ai democratizării", „slăbiciunea adoptării reale a valorilor democratice" etc.) [1, p.313] și provocări (gradul de reprezentare politică, birocratismul excesiv în procesul guvernării, tehnocratismul nerelevant în luarea deciziilor, oligarhismul abundent în structurile puterii ș.a.) [2, p.123]. Astfel spus, în condițiile extinderii globalizării lumii contemporane, interconexiunii statelor în fața noilor provocări, expansiunii societății tehnologico-informaționale, multiplicării funcţiilor de conducere a statului în contextul noilor relații stat – economie și a altor procese, democrația se ciocnește cu un șir de dificultăți, amenințări, riscuri și vulnerabilități.

Fenomenul democrației, ca și termenul *democrație*, a fost reflectat, cu diverse conotații, de către teoreticienii clasici ai elitelor (V.Pareto, G.Mosca și R.Michels) [3, p.27-31], de unii savanți notorii (cum ar fi, de exemplu, F.Hayek), dar și de unii politicieni de marcă (T.Masaryk, W.Churchill ș.a.) ai secolului XX [4, p.98].

Reliefarea în context istoric a diversității de opinii denotă că în teoria politică pot fi identificate mai multe luări de poziție în abordarea democrației ca fenomen și a democratizării ca proces, dezbateri care au apărut pe fundalul interpretării diferite a democrației, înțeleasă ca teorie, concept sau ideologie, precum și ca practică de aplicare. Dacă în secolul al XIX-lea atenţia teoreticienilor fenomenului democrației (A. de Tocqueville, spre exemplu [5, p.208-211]) s-a îndreptat spre garantarea libertăţilor şi drepturilor fundamentale ale cetăţenilor, astfel încît acest curent de gîndire a fost concentrat asupra aspectelor juridico-formale ale democraţiei, atunci autorii contemporani ai teoriei politice scot în evidenţă diverse probleme ale permanenţei democraţiei ca sistem politic. De pildă, G.Hermet, vorbind despre matricele democrației pluraliste, scoate în evidență anumite paradoxuri ale democrației [6]. La rîndul lor, D.Fisichella și R.Dahrendorf sesizează noi provocări ale democrației de la sfîrșitul anilor '80 ai secolului XX, ultimul menționînd, de altfel, și ideea că „anul 1989 reprezintă începutul istoriei, şi nu sfîrşitul ei" (în sensul extinderii democrației și a democratizării în spațiul postcomunist din Europa Centrală și de Sud-Est) [7, p.236]. Alți autori de referință (G.A.Almond, S.Verba, L.W.Pye, Al.Ball, H.Arendt, A.Lijphart, R.Dahl etc.) abordează procesul de funcționare a democraţiei în dependență de deținerea de către membrii societăţii a unei culturi (politice) democratice

puternică, „care să ofere suportul emoțional și cognitiv adecvat pentru adeziunea la procedurile democratice" [8, p.70]. În absenţa acesteia, opinează aceștia, democraţia nu poate supravieţui, instituţiile democratice nefiind suficiente. Aceasta deoarece crizele sistemice cu care se confruntă, mai devreme sau mai tîrziu, orice sistem democratic (şi orice sistem politic în general) vor putea fi depăşite numai prin existenţa unei culturi democratice solide, care să asigure sprijinul populaţiei pentru procedurile democratice chiar şi atunci cînd se află în situaţii limită. În lipsa unui asemenea sprijin autoritarismul poate reveni (cazul unor societăți din spațiul postsovietic).

În unul din cele mai citate studii politologice din ultimele două decenii – *Making Democracy Work* de R.Putnam – se afirmă ideea că angajamentul civic poate să se definească ca o variabilă independentă a performanței instituționale, adică funcționarea unei democrații viabile este direct legată de o societate civilă viguroasă [9, p.15-39, 50-51, 77-88]. În general, rolul societăţii civile ar trebui să fie acelaşi în orice societate, inclusiv în societăţile postcomuniste. Însă, realitatea demonstrează că existenţa unei societăţi civile depinde de nivelul de dezvoltare democratică (economică, politică, socială) al fiecărei societăţi. Din această cauză există diferenţe semnificative între rolurile asumate de către organizaţiile societale într-o societate în tranziţie şi cele jucate într-o societate democratică cu tradiţii democratice îndelungate.

Abordarea societății civile din perspectiva teoriei democratizării rezidă, în principal, în faptul că nici democrația ca formă de organizare politică nu poate funcționa fără o societate civilă puternică alcătuită din cetățeni activi, nici sectorul asociativ nu poate să se dezvolte fără o democrație funcțională în care cetățenii ar participa la procesul decizional. Această interconexiune dintre o democrație participativă și o societate civilă activă exprimă, de fapt, valoarea socială a democrației ca atare și funcționalitatea societății civile într-o țară sau alta. În caz contrar, aceasta din urmă se va confrunta cu anumite provocări la adresa democrației (birocratică, tehnocratică, oligarhică, instituțională), cu unele paradoxuri ale procesului democratic (contradicții interne ale mecanismului democratic), îndeosebi paradoxuri la nivel de mentalitate și comportament [10, p.198-202], cu diverse blocaje survenite în actul guvernării și deci cu mai multe dileme sociale, iar societatea va fi marcată de multiple clivaje (sociale, politice, ideologice, valorice, culturale, economice, etnolingvistice, religioase) [3, p.78-79, 111-115], așa încît democrația unei țări nu va putea să creeze noi premise și condiții de dezvoltare a individului și societății luată în ansamblu. Unele din aceste probleme, fiind cunoscute într-un fel sau altul țărilor occidentale, au devenit, pare-se, cronice pentru ţările din spațiul postsovietic și asta pentru că tranziţia democratică, stabilizarea şi consolidarea sistemului politic nu s-a încheiat și inerent apar tot mai multe probleme de dezlegare și soluționare.

Invocarea „societăţii civile ca placă turnantă a democraţiei" [11, p.98] a devenit populară în interiorul cercurilor intelectuale, astfel încît conceptul de societate civilă a suferit numeroase implicări şi transformări teoretico-metodologice începînd cu Hegel, primul teoretician important al conceptului de societate civilă, ajungîndu-se astăzi la apariţia ideii de „societate civilă globală", care descrie relaţiile sociale transnaţionale şi multiplicarea legăturilor dintre actorii nonstatali dincolo de graniţele naţionale, precum şi urmărirea unei justiţii globale [12, p.27-28]. Actualmente, conceptul de societate civilă se află în centrul dezbaterilor globale despre condiţiile necesare democratizării şi consolidării democraţiilor în țările lumii contemporane.

Abordarea societăţii civile din perspectiva teoriei democratizării este indisolubil legată de fenomenul statului de drept, fără de care ea, sectorul „trei" al societății, nu poate exista şi reprezintă diversitatea relaţiilor dintre indivizi liberi şi egali în faţa legii, neintermediate de către stat, în condiţii de piaţă şi a cadrului normativ juridic democratic. Într-un stat de drept, societatea civilă este sfera care ţine de interesele private şi individuale. Ea se formează preponderent din partea de jos, în mod spontan, ca rezultat al emancipării indivizilor şi al transformării lor din subiecţi supuşi ai statului în cetăţeni liberi şi proprietari, cu sentimentul demnităţii personale, pregătiţi să-şi asume responsabilităţi economice şi politice. Afirmaţia că existenţa societăţii civile este legată numai de statul de drept face parte din abordările restrînse ale societăţii civile. *Largo sensu,* societatea civilă include toate structurile societăţii care nu sunt acoperite, în mod direct, de către instituţiile statale. Ea s-a format şi s-a transformat evolutiv în procesul natural-istoric, autonomă de domeniul statal.

Deşi nu există o definiţie unanim acceptată şi recunoscută a societăţii civile într-un stat de drept, nu putem să nu fim de acord cu J.Linz şi A.Stepan, care afirmă că „prin societate civilă ne referim la acea arenă în care grupuri autoorganizate, mişcări şi indivizi relativ autonomi faţă de stat încearcă să articuleze valori, să creeze asociaţii şi să-şi promoveze interesele" [13, p.33], şi cu L.Diamond, care, la rîndul lui, susţine că „societatea civilă este înţeleasă drept spaţiu al vieţii sociale organizate în mod voluntar, din proprie iniţiativă, autosustenabilă (în sens larg), autonomă faţă de stat şi reglementată de un set de reguli acceptate" [14, p.13]. Ea include, așadar, activitatea socială şi organizaţiile societale care, direct sau indirect, sprijină, promovează sau militează pentru democraţie şi democratizare [11, p.98].

De asemenea, abordarea societății civile din perspectiva teoriei democratizării poate fi elucidată și în legătură cu fenomenul partidist. Această relaționare rezultă din faptul că pentru consolidarea unei democraţii o importanţă deosebită o are cooperarea dintre societatea civilă şi partidele politice, pentru că acestea din urmă reprezintă, ca și alte organizații ale societății civile, anumite grupuri de interese. La fel ca şi societatea civilă, partidele politice sunt un produs al moder-

nităţii. Există mai mute terorii despre geneza partidelor politice, nici una din ele neavînd un caracter exhaustiv, însă cel mai adecvat şi complet explică fenomenul apariţiei partidelor politice teoria clivajelor formulată de S.M.Lipset și S.Rokkan [15] şi dezvoltată de D.Seiler [16]. În conformitate cu paradigma clivajelor, partidele politice au fost rezultatul a trei revoluţii succesive amplasate pe două axe conflictuale (funcţională şi teritorial-culturală): naţională, industrială şi internaţională. Fiecare dintre aceste revoluţii produce cîte două clivaje (pe fiecare axă) a unor grupuri sociale. În cele din urmă, coagularea grupurilor conflictuale prin instituţionalizare a dus la apariţia partidelor politice.

Partidele politice multă vreme au fost privite drept verigă intermediară clasică a democraţiei liberale dintre cetăţeni şi stat. Nivelarea straturilor sociale în secolul al XX-lea şi dezvoltarea societăţii civile a făcut posibilă o relaţie alternativă cu statul, evitînd partidele politice. Însă chiar şi în condiţiile creşterii proeminenţei societăţii civile, partidele politice rămîn instrumente importante, poate cele mai esenţiale, în funcţionalitatea procesului democratic. Sistemele politice instituţionalizate sporesc caracterul guvernabil şi legitimitatea prin accesibilitatea, reprezentativitatea şi eficienţa procesului democratic. Sistemele de partide slabe şi fragmentate sunt o problemă pentru multe dintre democraţiile celui deal „treilea val”, inclusiv în țările aflate în tranziție democratică, precum este și Republica Moldova. Şi, dimpotrivă, consolidarea democraţiei a fost facilitată de emergenţa unor partide politice eficiente, cum ar fi cazurile Europei de Sud, în special, al Greciei.

Chiar şi în cazul existenţei unui sistem viabil şi competitiv de partide politice, acest sistem nu poate să reflecte şi să reprezinte interesele tuturor indivizilor. Partidele politice contemporane şi-au pierdut capacitatea de a agrega prin programe, platforme electorale şi ideologii interesele întregii societăţi. În democraţiile occidentale stabile au avut loc schimbări în natura şi rolul partidelor. Cetăţenii de astăzi sunt mai puţin predispuşi să se identifice cu simboluri şi ideologii partizane ale unor anumite partide politice, întrucît acestea apără un set mult mai variat de interese particulare și/sau colective, comune.

În statele în care democraţia nu este consolidată, de regulă, sistemele de partide sunt slab instituţionalizate, lor le lipsesc identităţile programatice clare şi organizaţiile autonome, obștești. Alte probleme ale partidelor politice din societăţile aflate în tranziţie spre democraţie sunt lipsa legăturilor puternice cu grupurile sociale şi a bazelor durabile pentru suport electoral. Partidele politice din societăţile neconsolidate democratic pot prolifera în număr mare, dar pot şi dispărea la nivel naţional, neavînd o viaţă îndelungată (este și cazul Republicii Moldova). În statele aflate în tranziție postcomunistă, societăţile civile au suferit destul sub regimurile autoritare şi totalitare şi din această cauză ele sunt lipsite de iniţiative sociale, iar uneori chiar „complexate” faţă de partidele politice. În astfel de societăţi, partidele politice pot deveni hegemonice în relaţia cu societa-

tea civilă, însă acest fapt nu înseamnă că ele nu pot fi concurate de diferite grupuri de interese și/sau de presiune, de mişcări sociale etc.

Influența sistemului de partide asupra consolidării democraţiei creşte odată cu crearea unor condiţii şi structuri ale societății civile ce facilitează procesul democratizării. O societate civilă activă şi participativă, alături de un sistem politic eficient, poate să contribuie doar pozitiv la consolidarea democraţiei. În special, este importantă colaborarea dintre partidele politice şi societatea civilă în statele unde există o discrepanţă între partidele politice şi categoriile sociale, adică, cu alte cuvinte, partidele politice sunt slab reprezentate social. În acest tip de state, anume societăţii civile îi revine rolul să asigure legătura dintre partide şi societate, fiind un liant social. Punînd presiune asupra partidelor politice, societatea civilă poate contribui la sistematizarea şi instituţionalizarea sistemelor de partide, contribuind astfel la consolidarea democratică a societăţii tranzitorii [17, p.74-75].

Între democraţie şi societatea civilă există nu numai o legătură indispensabilă, dar şi o diferenţă semnificativă. Spre deosebire de democraţie, societatea civilă nu poate fi instaurată. Ea se constituie treptat, pe măsura dezvoltării economice şi politice, ajungerii la prosperitate, afirmare culturală şi de identitate a populaţiei, în condiţiile capacităţii societăţii de a se autoorganiza. În acest sens, R.Dahrendorf menționează că „societatea civilă nu apare într-o singură noapte sau în perioada de timp în care a fost elaborată o constituţie democratică sau au fost puse bazele unei economii de piaţă" [18, p.237]. Pentru ţările care se află în proces de democratizare şi nu doresc să se întoarcă înapoi la autoritarism, formarea unei societăţi civile este un imperativ, fără de care democraţia nu poate fi modernizată și consolidată.

Conceptul de consolidare democratică îşi are originile intelectuale în anii '90 ai secolului trecut, cînd paradigma democraţiei a necesitat o redefinire teoretică cauzată de mutaţiile democraţiilor celui de-al „treilea val". Teoria „valurile democratizării" (unii cercetători, cum ar fi J.Grugel, susțin că această teorie elaborată de S.Huntington conține nu numai puncte tari, dar și slabe [11, p.46-47], iar mai justificat ar fi conceptul de „tranziție democratică" [19, p.16] constă în faptul că democratizarea este un proces internaţional care decurge pe etape („valuri") în mai multe ţări concomitent [20]. Punctul de plecare a reconceptualizării democraţiei a constituit discuţiile despre rolul alegerilor în organizarea democratică, mai exact, dacă odată cu alegerile libere are loc instaurarea democraţiei. Însă unii cercetători, luînd act de practica politică a democrațiilor occidentale, afirmă că „alegerile regulate, libere şi corecte nu asigură prezenţa altor dimensiuni importante ale democraţiei" [21, p.18]. Demersul teoretic privind democraţia a dus la divizarea ei în democrații liberale şi democrații electorale.

Democraţiile liberale sunt caracterizate drept definiţii democratice maximaliste. Aceste democraţii sunt catalogate „libere” de către *Freedom House,* care în evaluarea democraţiei la scară globală pune accentul pe analiza asigurării drepturilor politice şi respectării libertăţilor civile. Anume democraţiile liberale începînd cu anii ’90 ai secolului XX sunt identificate drept democraţii consolidate (funcţionale), care trebuie să fie o ţintă politică vitală spre care trebuie să se îndrepte şi „noile” democraţii din spaţiul postsovietic. Deşi există şi critici ai teoriei „consolidării democratice”, cum ar fi G.O’Donnell [22, p.77], care subliniază importanţa acestui concept, ajungînd la următoarea concluzie generală: consolidarea democratică este un proces prin care regulile, instituţiile şi constrîngerile democraţiei ajung să devină „singurul joc acceptat” (*the only game in town*) [23, p.52-53].

Democraţiile electorale fac parte din abordarea teoretică minimalistă sau cea schumpeteriană (după J.Grugel) a democraţiei. Ele sunt catalogate drept stări „hibride” prin care trec unele regimuri, caracterizîndu-se prin alegeri multipartidiste şi competitive, precum şi prin unele caracteristici constituţionale democratice, însă nu şi prin respectarea deplina a drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului [24, p.27]. Anume astfel de democraţii sunt considerate neconsolidate (nefuncţionale). Gradul de democratizare a unei societăţi creşte odată cu trecerea unei democraţii neconsolidată la una consolidată, astfel această democraţie se transformă din una nefuncţională în una funcţională.

Rolul societăţii civile este unul esenţial şi crucial în trecerea de la democraţia neconsolidată la cea consolidată, deşi nu este neapărat absolut. Fără îndoială, o societate civilă instituţionalizată şi foarte „civică” măreşte şansele că o democraţie să se consolideze, sau, cu alte cuvinte, să crească în calitate prin aducerea indivizilor mai aproape de procesul politic, de procesul decizional, de guvernanți, pentru a-i ține „în șah”, a-i controla de potențialele abuzuri de putere. Dar, totodată, societatea civilă poate afecta funcţionalitatea ulterioară a democraţiei prin fragmentarea societăţii în mai multe societăţi civile, dar și societăți „non-civile”, în dependenţă de interesele diferitor comunităţi (etnice, lingvistice, culturale, religioase etc.), ceea ce diminuează din legitimitatea guvernelor democratice.

Așadar, în literatura de specialitate occidentală formarea și dezvoltarea societății civile în țările postsovietice se analizează, de regulă, în contextul transformărilor democratice. Ideea principală lansată de majoritatea autorilor constă într-aceea că nivelul de dezvoltare a societății civile a devenit pîrghia principală în evaluarea democrației din acest spațiu. De asemenea, este important de menționat că formarea societăţii civile în spaţiul postsovietic este abordată la „pachet”, în contextul întregului spaţiu şi nu pe ţări aparte. În Occident s-a creat o părere, practic unanim acceptată, că în statele ex-sovietice, spre deosebire de alte ţări din Europa Centrală şi de Sud-Est, înainte de regimul comunist nu au avut nici

un fel de tradiţii democratice care ar putea fi reîmprospătate şi, în consecinţă, „societatea civilă a trebuit să fie edificată pe loc gol” [25, p.123].

În acelaşi timp, în literatura ştiinţifică din spaţiul postsovietic, inclusiv din Republica Moldova, se studiază prioritar aspectele instituţionale ale funcționării societăţii civile, în general, şi ale ONG-urilor, în particular, rolul societăţii civile şi opiniei publice în sistemul relaţiilor de putere, structura sectorului „trei” al societăţii, importanţa socializării politice şi a tehnologiilor politice în perioada campaniilor electorale, locul şi semnificaţia forumurilor naţionale ale ONG-urilor în sporirea activităţii societăţii civile, precum şi alte probleme teoretice şi aplicative în contextul transformărilor democratice [26; 27; 28; 29; 30]. Acești și alți cercetători consideră, pe bună dreptate, că la începutul primului deceniu al secolului XXI țările postsovietice, pe măsura modernizării economice și politice, devin martore a unei creşteri cantitative, dar şi calitative, a maturizării ONG-urilor datorită instituţionalizării şi profesionalizării lor.

Modernizarea economică şi politică este o condiţie necesară pentru afirmarea societăţii civile, dar nu şi suficientă. Starea şi forţa de manifestare a societăţii civile depind de progresul cristalizării unor factori culturali şi psihosociali, între care autonomia persoanei, şi, deci, individualizarea raporturilor dintre oameni, emanciparea de cadrul comunitar, de credinţele tradiţionale pe care se fondează autoritatea acestuia şi formarea loialităţii tuturor membrilor unei societăţi care se constituie ca stat. În plus, societatea civilă, ca entitate activă şi autonomă, există doar în măsura în care dimensiunea sa obiectivă (prezenţa unui spaţiu al intereselor umane particulare) se întregeşte cu cea subiectivă, adică cu conştiinţa organizării diverselor structuri de interese, cu posibilităţi de acţiune în plan social-politic, economic, educativ, cultural şi umanitar.

Totuși, între cercetători există mai multe discrepanţe în identificarea esenţei societăţii civile şi conţinutului activităţii componentelor sale structurale, în determinarea compoziției și clasificarea organizațiilor sectorului „trei” al societății şi în alte probleme conceptuale. Astfel, în literatura științifică occidentală pot fi identificate patru abordări conceptuale principale care determină direcția de gîndire științifică în evaluarea stării societății civile în spațiul postsovietic: 1) societatea civilă în contextul transformărilor postcomuniste; 2) societatea civilă ca cel de-al „treilea” sector al societății care intermediază și/sau completează sectorul de stat și cel de piață; 3) transnaționalizarea societății civile și 4) forme deviante ale societății non-civile (uncivil) [31, p.6-24].

Evocînd doar prima abordare identificată, care este direct legată de subiectul nostru propriu-zis, celelalte abordări fiind examinate în alte lucrări ale noastre [32, p.141-142; 33, p.72-73], vom remarca că abordarea problemelor formării societății civile din perspectiva transformărilor democratice (politice, economice și sociale) postcomuniste este utilă din mai multe motive. În primul rînd, pentru că societățile din acest spațiu au fost incorporate în fostul regim totalitar

de tip sovietic în prima jumătate a secolului XX cu diferite forme de organizare politică nedemocratice. În al doilea rînd, dintr-un punct de vedere normativ, bazat pe teoria clasică a democrației, dezvoltarea și funcționarea eficientă a societății civile este piatra de temelie a procesului de democratizare a oricărei societăți. În al treilea rînd, în conformitate cu abordarea relevată, nivelul dezvoltării societăţilor civile din fostele republici sovietice pot fi evaluate reieşind din succesele / insuccesele în domeniile reprezentativității, participării civice şi a libertăţii opiniilor. În ţările ex-sovietice, grupurile civile /civice au jucat un rol mult mai mic decît se aştepta în reformarea politică a statului şi organizarea procesului democratic. „Revoluţiile cromate” din Georgia şi Ucraina şi „evenimentele din 6-7 aprilie 2009” din Republica Moldova pot fi catalogate mai degrabă un protest al populaţiei împotriva tendinţelor autoritare ale puterii politice din aceste ţări decît o participare activă a societăţii civile cu scopul de consolidare a democraţiei.

La drept vorbind, cele patru abordări conceptuale occidentale identificate referitoare la examinarea societăţii civile din spaţiul postsovietic, într-o măsură mai mare sau mai mică, pot fi utilizate / utile și în tratarea societății civile din Republica Moldova. Astfel, examinînd societăţile civile subdezvoltate din spaţiul postsovietic, autorii occidentali fac referinţă la următorii trei factori specifici din ţările ex-sovietice: moştenirea comunistă, experienţa dureroasă a democratizării din anii ’90 ai secolului XX şi regresele autoritare ale societăţilor postsovietice.

Moştenirea comunistă a cetăţenilor de a nu avea încredere în organizaţiile publice şi a evita de a face parte din acestea sunt aduse drept argumente ale societăţilor civile puţin dezvoltate din spaţiul postsovietic. Această explicaţie face parte din abordarea cultural-istorică a procesului de democratizare a ţărilor exsovietice, abordare care insistă asupra faptului că în societăţile postsovietice persistă caracteristica structural-culturală a indivizilor de a nu se alătura în grupuri şi reţele civile. Se considera că neimplicarea civică are un impact negativ asupra dezvoltării societăţii civile. De aceea, regimul comunist nu a permis existenţa şi activitatea societăţii civile, care era percepută de autoritățile politice ale statului sovietic atît ca o sursă de disfuncţionalităţi, cît şi ca o expresie a decadenţei capitaliste. Din aceste motive, „partidul-stat” a instituit un permanent şi minuţios control politic asupra oricărei organizaţii nepolitice, fie că era asociaţie (de locatari, sportivă etc.), sindicat, fundaţie sau uniune (a scriitorilor, a artiştilor plastici etc.). Cu toate acestea, o parte din autori nu sunt de acord cu afirmaţia că în societăţile postsovietice lipseau în totalmente tradiţiile civice de tipul activităţilor non-guvernamentale. Astfel, „atomizarea” şi funcţionalitatea dispersată şi fragmentată a societăţilor civile postsovietice este explicată prin moştenirea istorică de autoorganizare, mai corect zis, prin lipsa autoorganizării acestor societăţi.

Experienţa dureroasă (şi nereuşită) a democratizării din anii ’90 ai secolului trecut se aflǎ la baza altor explicaţii ale societăţilor civile postsovietice puţin dezvoltate. Experienţa negativă acumulată de populaţie în timpul democratizării haotice a dus la repugna ideii democratice în rîndul maselor, inclusiv a ideii de societate civilă. În plus, democratizarea şi pluralizarea simultană a societăţii în condiţii de criză şi haos i-a determinat pe mulţi cetăţeni să aprobe ideea unui stat puternic şi eficient de stil autoritar. Oamenii îşi exprimau dorinţa de avea un guvern „bun” şi puternic, dar nu şi neapărat democratic [34, p.21].

După experienţa nereuşită şi dureroasă a reformelor democratice, majoritatea societăţilor postsovietice de la sfîrşitul anilor ’90 cunosc regrese autoritare. Ele se caracterizează printr-o manifestare a tendinţelor autoritare la nivel de conducere şi lipsa iniţiativelor civile, explicată prin manipularea şi reprimarea lor sistematică. Organizarea sistemică a regimului politic instituţionalizează constrîngeri şi obstacole în crearea unei culturi civile / civice participative.

Principala modalitate de activizare a societăţii civile în spaţiul postsovietic se reduce tot mai mult la tentativă de integrare a ONG-urilor locale (din statele postsovietice) în reţeaua transnaţională a societăţii civile. Această modalitate de stimulare a activității societăţii civile este una relativ nouă în procesul de democratizare a unei societăţi şi se referă la ţările în care interacţiunea dintre stat şi societatea civilă este slab dezvoltată. Acţiunile comune ale actorilor internaţionali în alianţă şi în conlucrare cu ONG-urile locale din aceste ţări sunt tratate în conformitate cu aşa concepte precum „efectul bumerangului” [35, p.175] sau „modelul socializării pe spirală” [36, p.7]. ONG-urile sunt un mecanism transcultural de transmitere a ideilor prin care normele internaţionale pot fi incluse în contextul naţional al societăţilor vizate. Acest lucru este valabil şi pentru afirmaţiile care se referă la faptul că crearea reţelelor transnaţionale de ONG-uri contribuie la dezvoltarea societăţilor civile în ţările care sunt în proces de transformare democratică, astfel sprijinindu-se democratizarea lor.

Unii analişti fac referinţă la disfuncţiile apărute drept urmare a ajutorului extern şi crearea reţelelor de ONG-uri naționale finanţate din exterior [37, p.153]. Unul dintre argumentele principale constă în afirmaţia că donatorii externi şi alte organizaţii active din străinătate stabilesc, în mare măsură, organizarea, programul şi activitatea ONG-urilor locale, de multe ori fără a înţelege specificul naţional. Drept urmare, rezultatul dezvoltării societăţii civile, creată în conformitate cu proiectul occidental al celui de-al „treilea” sector, este departe de ceea la ce se aşteptau activiştii naţionali şi organizaţiile donatoare internaţionale. Acest fapt a fost observat și în Republica Moldova, atunci cînd constituirea societăți civile s-a încercat insistent și prin intermediul organizaţiilor societăţii civile din alte ţări, sau prin intermediul „societăţii civile transnaţionale”, așa încît o bună parte din ONG-urile naționale au devenit dependente de granturile străine [38; 39].

Un alt impediment în afirmarea societății civile îl constituia în ultimul deceniu al secolului XX percepţia societăţii civile de către majoritatea populaţiei Republicii Moldova ca ceva străin, venit din afara ţării, iar acest „ceva", fiind privit cu circumspecţie şi cu suspiciune, se cerea respins din start. Primele manifestări ale societăţii civile au fost cele de contestare a fostului regim sovietic. Ulterior, s-a încercat plăpînd de a pune în discuţie măsuri economice, politice, sociale, financiare pentru reformarea societăţii, pe care le-au adoptat noii guvernanţi de factură democratică instalaţi la putere după 1990. Reformele dureroase din anii '90 ai secolului XX erau percepute în mentalitatea unor segmente importante ale populaţiei ca o manifestare îndreptată împotriva statului, care astăzi nu mai este purtătorul şi protectorul de altădată al intereselor oamenilor.

În plus, procesul formării societăţii civile în spaţiul postsovietic a demarat şi a continuat într-o modalitate opusă celei parcurse în ţările cu tradiţii democratice. Astfel, în aceste ţări, mai întîi a apărut, s-a dezvoltat şi consolidat societatea civilă şi apoi, din aceasta, s-au format şi dezvoltat partidele politice. În Republica Moldova, formarea societăţii civile a avut un alt curs, diferit de cele din ţările cu o puternică tradiţie democratică, pentru că intenţia clasei politice a fost de a „crea" foarte rapid o societate civilă mulată şi aservită intereselor lor. Aceasta poate fi o posibilă explicaţie a lipsei de combativitate şi de consistenţă a marii majorităţi a acţiunilor diferitelor fundaţii, federaţii, ligi și a altor organizații ale societății civile. De asemenea, implicarea cetăţenilor în activitatea civică este relativ redusă cantitativ şi calitativ, fapt despre care vom relata mai jos.

La toate acestea, forţele politice aflate la guvernare în Republica Moldova au încercat să-şi creeze „propria" societate civilă, pentru că există din partea partidelor politice un interes de a menţine influenţa asupra modelelor de comportament, valorilor practicate, promovării anumitor interese politice. Acest comportament a limitat foarte mult acţiunile „civice" ale societăţii civile, care, în multe cazuri, a fost un apendice al politicului. Atît partidele aflate la putere, cît şi cele din opoziţie au dus o aprigă competiţie pentru legitimarea organizaţiilor societăţii civile „proprii" / „pentru ele însele". Frecvent, în campaniile electorale unele organizaţii ale societăţii civile, prin atitudinea adoptată şi acţiunile întreprinse de acestea, s-au situat fie pe poziţia partidelor din opoziţie, fie de partea celor aflate la putere în stat. În același timp, mai multe inițiative civice de bună calitate rămîn fără de nici un răspuns adecvat din partea partidelor aflate la putere. În acest mod, practic, ele şi-au depăşit rolul „natural" care îi revine societăţii civile.

Cele relatate mai sus demonstrează că o societate democratică viabilă se construiește în timp îndelungat. Un rol important pentru o democrație funcțională îl reprezintă instituțiile și mecanismele democratice, unul din acestea fiind societatea civilă. Aceasta, acționînd ca un mecanism reglator în societate, are un impact semnificativ asupra factorului decizional și constituie un exercițiu democ-

ratic fundamental. În acest context, rolul societății civile în statele postsovietice aflate în perioada prelungită de tranziție democratică, este destul de important. Actualmente, democrația în statele ex-comuniste se constituie într-un climat de criză economică şi socială continuă, care accentuează și mai mult dificultățile în constituirea și afirmarea sectorului asociativ. Datorită impactului unor mari inegalităţi, care apar în cadrul societăților de tip tranzitoriu, democrația din aceste țări capătă o formă instituţionalizată particulară, punînd accentul pe delegare mai mult decît pe reprezentare sau participare. Pentru stabilizarea democraţiei în Republica Moldova şi trecerea ei la o democraţie consolidată şi, drept urmare, continuarea şi aprofundarea procesului de democratizare a societăţii, ea are nevoie de o societate civilă activă şi participativă, mai aproape de actul guvernării, de procesul decizional.

Societatea civilă și raporturile sale cu statul

În Republica Moldova, noţiunea de societate civilă a apărut în prima jumătate a anilor ’90 ai secolului XX în discursurile intelectuale ale cercetătorilor și în retorica politicienilor, scopul cărora era perceperea şi înţelegerea logică a transformărilor democratice de la sfîrşitul anilor ’80 – începutul anilor ’90, precum și identificarea unor modalități de conlucrare dintre putere și societate. Conceptul de societate civilă rămîne şi astăzi unul dintre cele mai uzitate în încercările de a explica succesele şi insuccesele procesului de democratizare, de instituționalizare și afirmare deplină a sectorului asociativ.

Cea mai importantă funcţie democratică pe care trebuie să o îndeplinească societatea civilă este implicarea ei în relaţii cu statul, ca forţă a schimbării. O societate civilă puternică ajută la stabilirea unei democraţii calitative. Societatea civilă reprezintă un mijloc de supraveghere şi control asupra statului, precum şi un instrument prin care acesta este presat să adopte reforme mai profunde și mai consistente. O societate civilă slabă implică, respectiv, și o democraţie superficială (de vitrină, formală, imitativă), cu o participare nerelevantă a populaţiei în procesul politic, vocea societăţii fiind puţin auzită de către stat.

Pentru a examina care sunt raporturile societății civile cu statul și care sunt mecanismele instituţionale de interacțiune dintre puterea politică și sectorul asociativ, este necesar, mai întîi, să elucidăm pe scurt evoluția societății civile în Republica Moldova. În acest sens, poate apărea o întrebare retorică: statul Republica Moldova şi societatea civilă au avut oare scenarii asemănătoare de evoluţie în cei peste două decenii de independenţă? Răspunsul ar fi unul afirmativ, pentru că autorităţile publice au încercat încă din anii ’90 ai secolului trecut să ghideze prin diverse modalităţi activitatea societăţii civile conform anumitor viziuni, propriilor interese şi chiar ambiţiilor unor forţe politice (cazul PCRM în anii 2001-2009), fapt ce s-a răsfrînt negativ asupra funcţionalităţii sectorului asociativ [40, p.78].

În dezvoltarea sa, societatea civilă din Republica Moldova a parcurs mai multe etape. Doi dintre cei mai notorii şi cunoscuţi activişti ai societăţii civile – I.Boţan şi S.Ostaf – evidenţiază următoarele etape ale evoluţiei societăţii civile. Spre exemplu, I.Boţan propune următoarea etapizare a dezvoltării societăţii civile [41]: 1) etapa romantică (1987–1994) este specifică prin faptul că statul s-a retras din spaţiul public, iar acesta a fost „umplut” de societatea civilă. Se constituie partidele politice care au rolul de a menţine societatea fragmentată; 2) etapa pragmatică (1995–1999), fiindu-i caracteristică transformarea proprietăţii publice în proprietăţi private. Etapa poate fi caracterizată ca fiind favorabilă ONG-urilor, care încep să se autoorganizeze pe anumite segmente (ecologie, drepturile omului, mass-media, domeniul social etc.), să se specializeze şi să înveţe lecţii; 3) etapa confruntării (2000–2003), care se caracterizează prin venirea la conducere a PCRM, dornici să reia spaţiul public, dar acest lucru nu a fost posibil datorită suportului internaţional oferit ONG-urilor; 4) etapa consensului (2004–2006). Organismele internaţionale au impus cooperarea statului cu ONG-urile pentru a putea primi finanţarea; 5) etapa incertitudinii (2007–2009), caracterizată prin revenirea PCRM la vechile tactici şi practici care au stopat parteneriatul cu ONG-urile, făcînd presiuni asupra acestora.

Un indicator evident al constituirii societăţii civile rezidă în structurarea indivizilor în funcţie de interese ce transcend apartenenţa naturală la grupuri de rudenie, vîrstă, generaţii, religie, etnie pentru a da naştere asociaţiilor cu caracter voluntar. În Republica Moldova, deocamdată, se învaţă normele şi regulile care generează asemenea atitudini şi comportamente care pun accentul pe constituirea de grupuri pe anumite criterii, altele decît cele tradiţionale. Interesul personal și cel de grup începe să primeze în constituirea unor grupuri umane.

La rîndul său, S.Ostaf clasifică etapele evoluţiei societăţii civile în felul următor [42]: 1) anii 1991–1993. La această etapă societatea civilă nu era practic existentă. În ţară erau prezente doar organizaţii mari republicane, acestea fiind subordonate autorităţilor publice; 2) anii 1996–1998. Odată cu adoptarea *Legii cu privire la asociațiile obşteşti* (1996) se produce o creştere cantitativă a ONG-urilor, în special sporesc organizaţiile la nivel naţional; 3) anii 2001–2003. Datorită asistenţei tehnice din exterior şi a mai multor programe ale *Fondului de Investiţii Sociale din Moldova*, care a stimulat activismul civic la nivel local şi comunitar, în Republica Moldova s-a înregistrat o creştere a organizaţiilor locale şi comunitare; 4) anii 2008 – pînă în prezent.

În pofida mai multor dificultăţi obiective şi subiective, societatea civilă în toți anii de independență a Republicii Moldova a jucat un rol important pentru a domoli unele interese exagerate şi inadecvate exprimate de forţele politice, atunci cînd guvernarea a încercat să dea o anumită direcţie de dezvoltare a ţării şi a aprobat mai multe politici publice nepopulare. În toţi aceşti ani, societatea civilă prin *think-thank*-urile sale (centre de analiză politică) a încercat să tempereze şi

să explice lipsa de raţionamente a unor sau altor politici pentru societate. Astfel, societatea civilă, constituindu-se într-un actor social, poate deveni o forţă majoră și în societatea noastră, cu care puterea politică trebuie să dialogheze și să conlucreze.

Experiența istorico-politică a societăților contemporane arată că pot funcționa trei formule contradictorii în relația dintre societatea civilă și stat. Prima formulă – societatea civilă este suprimată de către stat şi, ca urmare, există un regim totalitar. A doua formulă – există un echilibru instabil între societatea civilă şi stat, iar în acest caz suntem martorii unor regimuri autoritare de diferite grade de rigiditate. A treia – statul realizează voința societăţii civile și funcționează în cadrul legii ca un stat de drept. Acest lucru dă naştere unui regim democratic, în cadrul căruia au loc negocieri şi dispute și se desfăşoară „acțiunea comunicativă" [30, p.42]. Pare-se, statele postsovietice se potrivesc într-un fel sau altul acestor modele de interacţiune dintre puterea de stat şi societatea civilă.

Modernizarea democratică a unui șir de ţări din spațiul comunitar de la sfîrşitul secolului XX – începutul secolului XXI demonstrează cu prisosință faptul că strategiile şi tehnologiile afirmării și consolidării unei societăți civile sunt departe de modelele unificate, iar progresul social nu este garantat pentru fiecare ţară. Firește, pot fi evidențiate și alte formule de interacțiune dintre fenomenele sociale analizate, formule destul de eficiente în cadrul UE [28, p.16-18; 43, p.193-208]. Au dreptate autorii care consideră că sistemul cel mai semnificativ de modele ale relației stat – societate civilă pot fi construite pe baza tipului de regim politic în sensul larg al conţinutului acestui concept, acesta fiind înțeles ca modul concret de organizare, instituționalizare și funcționare a sistemului politic și de exercitare a puterii politice în cadrul unei comunități umane sau a întregului sistem social global. Pe baza acestui criteriu pot fi deosebite următoarele modele de interacţiune dintre societatea civilă şi stat: fuziunea sferei de stat şi a celei publice, confruntarea şi/sau existența stării de conflict între structurile puterii și sectorul asociativ, separarea statului de societatea civilă, precum și interacţiunea armonioasă dintre aceste două identități.

Dialectica relaţiei societate civilă – stat poate fi dezvăluită și prin analiza lor funcţională, avîndu-se în vedere identificarea domeniilor de cooperare dintre instituţiile de stat şi cele publice, adică a sferelor de implementare a deciziilor luate în comun. În acest context, dialogul dintre puterea de stat și sectorul „trei" al societății decurge, de regulă, sub forma interacțiunii politice în cadrul participării politice, care cuprinde mai multe subsisteme de relaționare dintre acești doi actori: instituțional, comunicațional, funcțional, normativ, valoric, ideologic ș.a.

Precum am observat în subcompartimentul anterior, pot fi identificate două abordări (neopuse) în analiza fenomenului de societate civilă: fie din perspectiva teoriei democratizării (utilizată, de regulă, de cercetătorii occidentali, dar lua-

tă în calcul și de cei din țările ex-comuniste), fie din perspectiva instituționalizării și funcționării organizațiilor societății civile (luată ca bază de cercetătorii din spațiul postsovietic). În această ordine de idei, vom arăta că în Republica Moldova, ca şi în alte state ex-sovietice, au fost adoptate acte legislative corespunzătoare care reglementează activitatea instituţiilor şi organizaţiilor societăţii civile (de către Parlamentul țării – în 1996, de către așa-numitul Soviet Suprem al autoproclamatei Republici Moldoveneşti Nistrene – în anul 2000 şi de către Adunarea Populară a Găgăuziei (Gagauz-Yeri) – în 2001). În acest sens, se poate urmări un tablou dispersat al compoziţiei cantitative şi calitative a sectorului asociativ. Astfel, în ultimul timp, numărul ONG-urilor și a altor asociații obștești a crescut constant de la mai puţin de 50 în 1993, la circa 3000 în 2002 și până la peste 8000 în prezent, cu diferite domenii de activitate, dintre care doar circa o treime dintre acestea sunt active. Republica Moldova are aproximativ 1,9 de organizații ale societății civile raportat la 1000 de locuitori, ceea ce reprezintă un anumit progres comparativ cu Ucraina (1,2) şi Federaţia Rusă (1,6). Însă acest număr este excesiv de mic în comparaţie cu alte ţări din regiune, inclusiv România (2,9), Macedonia (5,6), Ungaria (6,6), Croaţia (9,6) [44].

În ceea ce privește regiunea de est a țării, este de remarcat că aici sunt înregistrate peste 1000 de organizații ale așa-numitei societăți civile transnistrene, lucrative fiind considerate doar 100, care funcționează sub patronajul securității și miliției locale. Totodată, în Unitatea teritorial-administrativă Găgăuzia (Gagauz-Yeri) sunt înregistrate mai mult de 300 de ONG-uri și doar circa 20 din acestea sunt considerate funcționale [45; 46; 47]. Creşterea cantitativa n-a atras după sine şi o evoluţie calitativă, cel puțin, în aceeaşi proporţie. Astfel, numărul acestora din localităţile rurale este foarte mic, cele mai importante rămînînd concentrate în capitala ţării.

În același timp, o bună parte din ONG-uri se află încă în stadiul de formare, iar altele nu au devenit deocamdată autonome şi economic independente. Așa cum s-a menționat mai sus, majoritatea lor, care desfăşoară activităţi cu un semnificativ impact social, au fost create şi sunt sprijinite numai de donatorii externi. O parte din ONG-uri obţin fonduri în cadrul unor proiecte, dar direcţionează banii spre alte activităţi. ONG-uri de succes în Republica Moldova sunt puţine şi acelea sunt reprezentanţe internaţionale. Desigur, lipsa condiţiilor adecvate de funcţionare şi dezvoltare a organizațiilor societății civile și existența carențelor în funcționalitatea mecanismului fiscal și de impozitare reduc finanţările acestora doar la suporturi sporadice din interiorul ţării şi un suport considerabil din partea finanţatorilor externi. De aceea, diversificarea fondurilor în activitatea sectorului asociativ, modificarea legislației naționale la capitolul sectorul asociativ sunt doar unele din subiectele de importanţă majoră pentru reputaţia şi încrederea ONG-urilor din țara noastră. Doar 4% dintre moldoveni donează

bani pentru ONG-uri, iar în România persoanele fizice au posibilitatea de a redirecționa 2% din impozitul pe venit către organizațiile societății civile [48].

Cercetătorul american M.M.Howard a efectuat un studiu al particularităţilor societăţii civile nedezvoltate din ţările postcomuniste [25]. Principalul rezultat al acestui studiu – constatarea faptului de o non-participare în masă a cetățenilor în instituții și organizații ale societății civile în întreaga Europa postcomunistă, fenomen asociat, în principal, cu opţiunile personale ale cetăţenilor care au dreptul de alegere după căderea regimurilor comuniste. Unitatea de măsură a cercetării date este cetățeanul, pentru că, luînd în calcul motivele și interesele personale ale oamenilor, poți înţelege şi explica comportamentul colectiv al unei sau altei țări în această parte a Europei. Avînd în vedere starea bunăstării populației și noile instituţii politice în formare, autorul atrage o atenție deosebită asupra factorului uman, deschizînd astfel calea pentru o mai bună înţelegere a activismului civic în diferite ţări printr-o analiză comparativă.

Luat în ansamblu, sectorul asociativ din Republica Moldova a parcurs un drum lung de formare şi s-a dezvoltat într-o oarecare măsură. Totuşi, evoluţia ONG-urilor din Republica Moldova a fost una mai mult cantitativă şi nu calitativă, foarte multe dintre ele fiind inactive. Multe dintre acestea sunt limitate în activitățile lor, fiind formate doar din cîteva persoane, care văd o oportunitate în obţinerea de granturi şi implementarea unor proiecte obținute prin concurs. În buna funcționare a sectorului asociativ mai putem scoate în evidenţă următoarele probleme: handicapuri şi deficienţe la nivelul de organizare, lipsa unei viziuni strategice de activitate, lipsa unei baze de susţinători care ar fi temelia acestor organizaţii, dependenţa de fondurile financiare externe, slaba conlucrare între ele şi lipsa cooperării ONG-iste civice.

Desigur, pot fi invocate și alte cauze ale subdezvoltării și/sau nematurității societății civile din Republica Moldova, în afară de cele indicate, avînd în vedere criza politică prelungită, deficitul democratic profund și alți factori de natură obiectivă, cît și, îndeosebi, de natură subiectivă care au perturbat funcționarea firească a sectorului asociativ. Relevînd, spre exemplu, impactul crizei politice prelungite asupra disfuncționalității sectorului „trei” al societății Republicii Moldova, este de subliniat că criza politică (de guvernare) și drept urmare a ei – criza constituțională (de nealegere a șefului statului) a derutat și degradat într-un fel activitatea normală a organizațiilor societății civile, iar sărăcia, şomajul, mituirea, criminalitatea, deznădejdea, incertitudinea, nesiguranţa în ziua de mîine şi alte flageluri sociale continuă să penetreze viața socială și astăzi. Seria de confruntări politice interminabile între liderii Alianţei de guvernare democratică după 2009 adîncește și mai mult criza generală în țara noastră, lăsînd în umbră nerezolvarea multor altor probleme de interes public pentru societate, afectează și derutează populația țării în contextul promovării unor reforme democratice viabile (respectarea drepturilor omului, problema justiției și a corupției, forma-

rea statului de drept etc.) și creării unui mod de viață decent. Dacă criză economico-socială profundă afectează în mod semnificativ nivelul bunăstării cetățenilor, atunci criza politică perturbează relațiile firești dintre putere și societate, dintre societatea politică și societatea civilă. În plus, afirmarea societăţii civile este un proces de lungă durată şi foarte complicat, pentru că dezvoltarea sa are loc în condiţii de lipsă acută de încredere a populației în instituţiile statului, de o apatie social pronunţată şi o pasivitate politică a unei părți din populație. Prin urmare, pentru formarea unor instituții și organizații sociale și civice dezvoltate, sunt necesare prezența unor condiții politice (democraţia), juridice (statul de drept) şi economice (economia de piaţă) adecvate.

Datele Barometrului de Opinie Publică (BOP), realizat de Centrul de Investigații Sociologice și Marketing „CBS-AXA" în perioada 6-15 noiembrie 2013, confirmă supozițiile noastre. Astfel, nivelul încrederii în instituţiile statului a scăzut simțitor, ajungînd astăzi la doar 16,0% încredere pentru guvern, 16,2% – pentru preşedinte şi 14,3% – pentru parlament, iar încrederea în partidele politice a scăzut pînă la 14,2%. Totodată, s-a diminuat puțin și interesul populaţiei pentru politică – de la 29% în iulie 2009 la 27,8% în noiembrie 2013 [49, p.40-41]. Rezultatele diferitor cercetări sociologice demonstrează elocvent că lipsa încrederii în sectorul public şi în instituţiile democratice ale statului prezintă o provocare majoră pentru guvernarea din Republica Moldova, sfidare determinată de incoerența în promovarea reformelor democratice și impactul crizelor permanente, care, înglobînd o multitudine de probleme nerezolvate, blochează realizarea funcțiilor specifice sectorului asociativ.

În sensul reliefat de idei, vom sublinia că, conform rezultatelor BOP, circa 82,1% din cei chestionați sunt de părere că Republica Moldova nu este guvernată conform voinţei poporului. Părerile sunt împărţite şi la capitolul guvernare: doar 27,7% din respondenţi apreciază pozitiv activitatea Coaliției Pro-Europene de Guvernare din prezent comparativ cu activitatea PCRM cînd era la guvernare, în timp ce 40,5% se pronunţă negativ. Cel mai „curios" este faptul că majoritatea populaţiei (69,4%) consideră că direcţia în care merg lucrurile în Republica Moldova este o direcţie greşită. Ponderea persoanelor ce țin de această părere a crescut cu 10,4% faţă de studiul din martie 2009, atingînd cel mai înalt nivel al nemulţumirii înregistrat vreodată în măsurările în cadrul Barometrului (începînd cu anul 1998) [49, p.8, 54, 58, 94]. Populația contestă nu valorile democrației propriu-zise, ci democrația formală, de vitrină, modul de realizare concretă a valorilor inerente unei democrații lucrative. Prin urmare, deşi aceste atitudini pot afecta însuşi proiectul democratic prin lipsa de susținere cetățenească, nesupunerea civică este o formă naturală de protest şi contestare publică, inerentă democrației contemporane.

Desigur, pot apărea mai multe întrebări referitoare la faptul dacă coalițiile de guvernare și, respectiv, elitele puterii au dat un răspuns adecvat la aşteptările

sociale, pentru că electoratul a mizat pe responsabilitatea guvernanților de a rezolva probleme stringente și, mai întîi de toate, de a crea un nivel de trai decent. Răspunsul ar fi unul negativ, deoarece autorităţile publice au încercat să gestioneze prin diverse modalităţi activitatea structurilor puterii de stat în conformitate cu viziunile și interesele înguste, fapt care continuă să aibă un impact negativ asupra realizării proceselor de reforme structurale și de transformare democratică a țării.

Poate apărea legitima întrebare: care sunt modelele cele mai utile pentru Republica Moldova în vederea reformării democratice a țării și a modernizării societății conform standardelor europene? Politologii, analiștii politici și alți experți în materie susţin că nu există modele „ideale" de reformă care ar putea fi transplantate direct în țara noastră, ci doar anumite elemente. Probabil, conceptul de reformă, susțin mai mulți politologi și analiști politici, trebuie să-i aparţină Republicii Moldova, clasei politice guvernante, pentru ca aceasta să reușească implementarea lui în practică. În acelaşi timp, se cer examinate doar modelele comparabile, analizîndu-se și „practicile pozitive" din orice țară.

Refacerea și modernizarea societății pe făgaşul unei democrații viabile, formarea și dezvoltarea unei societăți civile viguroase pe tot parcursul independenței țării noastre se întîlnesc iminent cu o serie de dificultăți de ordin obiectiv, precum și de ordin subiectiv greu de rezolvat, numite de noi *dificultăți aporetice*. Este vorba nu numai de criza multidimensională a societății din ultimii ani (politică, constituțională, economică, financiară, a educației, identitară, valorică, a sănătății sau socială), dar și de absența tradițiilor democratice și a unei culturi politice democratice (participative, neconflictuale, nesegmentate și consensuale), a tergiversării reformelor democratice (pe plan economic, social, politic etc.), iar de aici – a guvernării ineficiente, a polarizării societății, a lipsei așa-numitei „clase de mijloc", care în ţările cu tradiţii democratice este constituită dintr-o parte semnificativă a cetăţenilor şi care asigură, de fapt, stabilitatea politică şi modernizarea democratică a societății.

Vom adăuga în același context și alte dificultăți aporetice, precum sunt provocările la adresa statului, clivajele sociale și politice, blocajele politice și decizionale, birocrația extinsă și disfuncțională etc. Însă situația descrisă mai sus explică, de altfel, incidența destul de mare a manifestărilor care caracterizează o altă dificultate aporetică – deficitul democratic (apatie politică, absenteism, neîncredere în clasa politică, individualism exacerbat, intoleranță față de altă opinie, rata scăzută a participării civice etc.). Aceste și alte manifestări ale fenomenului elucidat au efecte nefaste asupra coeziunii sociale şi pun sub semnul întrebării însăşi legitimitatea proiectului democratic lansat de prima generaţie a elitei politice naționale la începutul anilor '90 ai secolului trecut. Suntem de părere că fără susţinerea civică adecvată, fără participarea activă a cetățenilor în activitatea instituţiilor politice şi un minimum de încredere în clasa politică guvernarea

democratică, însăşi democraţia ca regim politic nu este eficientă, fapt ce alimentează ideea despre o criză a democraţiei în Republica Moldova, sau, cu alte cuvinte, despre o „democratizare instabilă şi contestată în Rusia şi în celelalte teritorii ale fostei Uniuni Sovietice, unde deteritorializarea statului şi agravarea sărăciei, aceasta din urmă mai ales în Rusia, subminează şansele adîncirii democratizării pe termen scurt" [11, p.210].

Deficitul democratic poate fi întîlnit și în spațiul european. Democrația în unele țări ale UE suferă de deficiențe de reprezentare, reprezentativitate, responsabilitate și susținere. Printre particularitățile ce sporesc deficitul democratic se numără responsabilitatea redusă a liderilor politici, participarea scăzută la vot în cadrul alegerilor naționale și europene, absența unor intermediari democratici puternici, precum partidele politice, societatea civilă, caracterul inaccesibil și obscur al procedurilor decizionale din UE ș.a. (slăbiciunea Parlamentului European și altor structuri politice comunitare) [50, p. 87-88].

În cazul Republicii Moldova se pot remarca două percepţii asupra fenomenului de deficit democratic: prima situată la nivelul local și regional (în UTA Găgăuzia și în raioanele de est ale țării), iar cea de-a doua se poate evidenția la nivel național-statal, amîndouă fiind puse în lumină prin apatie și alienare politică, prin intermediul slabei reprezentări a voinței cetățeanului în cadrul instituțiilor locale, regionale și naționale. În cazul celui de-al doilea nivel, național, conform unor estimări, doar 3–4% dintre tineri fac parte din componența organizaţiilor obşteşti, iar rata absenteismului electoral a depăşit 25%. Agravarea deficitului democratic este datorată, în special, aproprierii democrației ca bun de consum, fără o susținere civică adecvată. Reducerea progresivă a ratei de participare la alegeri sau la dezbaterile civice, apatia şi neîncrederea în forța democrației ca liant social sunt definitorii pentru disfuncționalitatea societății civile.

Funcționalitatea societății civile poate fi privită din două perspective: în primul rînd, negativ, prin limitarea razei de acţiune a statului care este facilitat de controlul societăţii civile asupra factorului decizional, iar în al doilea rînd, pozitiv, sectorul asociativ avînd mai multe centre independente de autoorganizare în societate, astfel încît cetățenii pot să-şi rezolve problemele. Deci, societatea civilă are la bază participarea cetăţenilor la viaţa publică, la identificarea soluţiilor pentru rezolvarea unor probleme, la luarea deciziilor şi la implementarea politicilor de dezvoltare locală. „Dezvoltarea socială, specifică unii autori, este facilitată dacă oamenii participă la luarea deciziilor, iar mobilizarea cetăţenilor determină nu numai îmbunătăţirea condiţiilor sociale, dar şi fortifică legăturile umane şi comunitare. Participarea creează un sens al comunităţii care dă valoare existenţei umane şi creşte integrarea socială" [51, p.39].

În ultimul deceniu comunitatea ONG-urilor din Republica Moldova a reuşit să găsească anumite forme de autoorganizare şi să lanseze un şir de proiecte relativ bine coordonate: 1) forumurile sectoriale ale ONG-urilor ecologiste, de ti-

neret, mass-media, domeniul egalității de gen etc., care identifică organizaţiile performante din sectoarele respective întru realizarea unor proiecte de interes comun; 2) forumurile regionale ale ONG-urilor, care, de asemenea, identifică cele mai active şi performante ONG-uri din raioane și regiuni (regiunea de est și UTA Găgăuzia) pentru coordonarea activităților la nivel raional și cel regional; 3) forumurile ONG-urilor desfăşurate la nivel naţional (în anul 2013 acest cadru a ajuns la cea de-a șaptea ediţie, prima desfăşurându-se în 1997), în activitatea cărora participă reprezentanții celor trei sectoare ale societății; 4) forumurile ONG-urilor desfășurate la nivel internaţional (cea de-a doua ediţie a fost organizată în anul 2011) și forumurile societății civile ale Parteneriatului Estic, care se bazează pe realizările Politicii Europene de Vecinătate [3, p.172-175].

Practic, sectorul asociativ din Republica Moldova a încercat să-şi rezolve problemele sale și ale comunităților pe care le reprezintă doar cu forțele proprii, apelînd, pe cît era posibil, la factorii decizionali naționali sau locali în materie de modificare a legislației și a actelor normative în vigoare, de finanțare a anumitor proiecte inițiate, de acordare a altor resurse necesare pentru activitatea ONG-urilor, organizațiilor obștești și a altor componente ale sectorului „trei” al societății. Iată de ce sporirea activității ONG-urilor în soluţionarea unor probleme de interes comunitar depinde foarte mult de gradul de autoorganizare a acestora.

Relaţiile dintre stat și societatea civilă nu se limitează doar la nivelul de autoorganizare a sectorului asociativ, astăzi obținînd noi dimensiuni de manifestare. Este vorba de instituirea unor mecanisme instituționale noi de interacţiune între aceste două componente ale societății. Gradul de conştientizare de către factorul decizional a raporturilor complexe dintre aceşti actori-cheie ai proceselor sociale şi politice înseamnă găsirea noilor oportunități în fortificarea transformărilor democratice, modernizarea sistemului politic şi, deci, consolidarea democraţiei participative în Republica Moldova. În contextul celor menționate, Alianța de guvernare democratică a încercat, după 2009, să instituționalizeze cîteva mecanisme de interacțiune dintre puterea politică și societatea civilă, menite să consolideze și să eficientizeze cooperarea dintre părți. Cele mai semnificative modalități ale mecanismului de interacțiune dintre autoritățile publice și organizațiile societății civile în procesul decizional din Republica Moldova sunt: 1) *Consiliul Național pentru Participare* de pe lîngă Guvernul Republicii Moldova (reinstituționalizat la 19 ianuarie 2010); 2) *Consiliul Comun de Parteneriat* de pe lîngă Guvernul Republicii Moldova (instituționalizat la 6 aprilie 2011) și 3) *Comitetul Naţional pentru Reformă* (nu a fost instituționalizat oficial).

La fel, vom menționa și faptul că aceste raporturi dintre stat și sectorul asociativ în țara noastră au început deja să se instituţionalizate nu numai la nivel de Guvern, Parlament și sector asociativ, dar și dintre Comisia Electorală Centrală, Primăria mun. Chişinău şi sectorul ONG-ist. În vederea întreţinerii unui dialog

permanent al puterii cu societatea, la 29 decembrie 2005, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat *Concepţia privind cooperarea dintre Parlament şi societatea civilă*, ONG-urile obținînd posibilitatea legală de a lua parte la procesul legislativ prin mai multe modalităţi: consilii de experţi, consultare permanentă, întruniri *ad-hoc*, audieri publice, conferinţe anuale etc. Drept urmare, la 11 decembrie 2008 este adoptată și *Strategia dezvoltării societății civile în anii 2009–2011*. Vom adăuga, de asemenea, că scopul principal al adoptării de către Legislativ la 28 septembrie 2012 a *Strategiei de dezvoltare a societăţii civile pentru perioada 2012–2015* constă în crearea unui cadru favorabil pentru dezvoltarea unei societăţi civile active, capabile să contribuie progresiv la dezvoltarea democratică a țării. Unul dintre elementele noi ale Strategiei vizează mecanismele instituţionale pentru colaborarea dintre autoritățile publice şi organizațiile societății civile, prin crearea structurii guvernamentale responsabilă de cooperarea cu societatea civilă – *Unitatea Responsabilă de Cooperare cu Societatea Civilă,* care întruneşte reprezentanţi din partea Executivului şi ai societăţii civile.

În baza adoptării acestor și altor acte legislative, anual se desfășoară audieri publice, treninguri, conferințe și alte forme de colaborare reciprocă. Astfel, se încearcă să se faciliteze comunicarea şi participarea părţilor interesate la identificarea şi realizarea priorităţilor strategice de dezvoltare a ţării şi crearea cadrului şi capacităţilor instituţionale de asigurare a implicării plenare a tuturor actorilor în procesul de luare a deciziilor. De obicei, în activitatea diferitelor comitete şi comisii consultative de pe lîngă guvern, ministere şi structurile lor dintr-o ţară sau alta participă reprezentanţi atît ai grupurilor de interes şi ai altor segmente ale societăţii civile, cît şi reprezentanţii cointeresaţi ai guvernului şi ministerelor respective. Precum se ştie, sistemul reprezentării funcţionale a devenit în ţările occidentale un canal sigur de legătură dinte stat şi societatea civilă, asigurînd astfel nu numai coordonarea intereselor particulare (private) şi de stat, dar şi implementarea în viaţa socială a deciziilor adoptate de către structurile de putere. Primele tentative a unei astfel de practici se întreprind și în Republica Moldova.

Însă interacțiunea dintre puterea politică și societatea civilă prin intermediul mecanismelor instituționalizate descrise are un caracter nesistemic, iar randamentul colaborării dintre părți rămîne deocamdată minimal. Pe de o parte, a existat o intenţie declarativă reciprocă de a conlucra; pe de altă parte, sub aspect de conţinut, progresul în sens de colaborare şi înţelegere reciprocă este deocamdată insuficient. De aceea, construirea unui sistem politic viabil cu orientare democratică obligă atît societatea civilă, cît și sistemul instituțional la un dialog real și consistent, la diversificarea parteneriatului dintre putere și societate la toate nivelurile, pe baza cărora să se asigure buna funcționare a regimului democratic, probleme dezbătute de mai mulți autori [3, p.172].

Deşi mecanismele instituționale de colaborare dintre stat şi societatea civilă par a fi cuprinzătoare, la moment, însă acestea nu pot realiza pe deplin obiectivele trasate. Ele doar parțial îndeplinesc obiectivul sporirii eficienţei democraţiei reprezentative şi deci al participării ONG-urilor în procesul decizional. Acest lucru se datorează faptului că organizațiile societăţii civile, implicate în cooperarea cu autorităţile publice, participă, de obicei, la nivel cu drept consultativ. Dacă reprezentanţii societăţii civile susţin că societatea va fi cu adevărat democratică atunci cînd ei vor avea posibilitatea în mod real de a prelua o anumită responsabilitate încredinţată sferei guvernamentale, reprezentanții acesteia din urmă sunt prea reticenți în acceptarea acestei idei. Cu toate acestea, funcționarea unui astfel de mecanism ar putea duce la procesul de socializare în luarea deciziilor (*decision-making*) şi în elaborarea și implementarea politicilor publice (*policy-making*), astfel încît impactul sectorului ONG-ist din Republica Moldova asupra factorului decizional ar fi mai relevant pentru întreaga societate.

Groso modo, între democraţie şi societatea civilă există raporturi de compatibilitate şi interdependenţă. Pe de o parte, compatibilitatea este probată prin aceea că democraţia creează şi dezvoltă climatul legal, organizaţional şi psihosocial adecvat înfiinţării şi activităţii organizaţiilor societăţii civile, care au legătură cu apărarea şi promovarea valorilor democratice. Pe de altă parte, existenţa şi activitatea continuă a societăţii civile dă un nou avînt democraţiei, prin punerea în practică a noi forme de participare activă a cetăţenilor la dezbaterea şi soluţionarea problemelor cu care se confruntă comunitatea locală şi ţara lor. Interdependenţa democraţiei şi societăţii civile este relevată de obiectivele şi valorile comune pe care le împărtăşesc şi promovează, prin metode şi procedee relativ diferite, ambele în folosul cetăţeanului, ca fiinţă umană concretă şi reală. O democraţie puternică îşi permite să dezvolte o societate civilă la fel de activă şi omniprezentă în viaţa societăţii respective. Probabil, aceasta este şi explicaţia pentru absenţa societăţii civile într-un stat dictatorial [43, p.122-123]. Prin urmare, aceste raporturi se manifestă prin faptul că democrația și societatea civilă îmbrățișează aceleași obiective și valori, dar le promovează prin metode și mijloace relativ diferite. Totodată, funcționarea acestor două identități depind reciproc una de cealaltă, pentru că democrația asigură cadrul legal al activității firești a sectorului „trei” al societății, iar acesta din urmă creează condiții propice pentru dezvoltarea în continuare a democrației.

Desigur, în condițiile actuale ale Republicii Moldova este important a ține cont de faptul că între fenomenul democrației și cel al societății civile nu există deocamdată o stare de reciprocitate. Corelațiile între ele sunt determinate de multiple paradoxuri, care vin din ambele părți, dar și din țesătura lor comună. Sunt necesare soluții complexe, de natură socială, economică, culturală și, desigur, politică de depășire a acestor contradicții. În opinia noastră, succesul de mai departe al transformările democratice depinde în special de raționalizarea

structurilor societății civile, acumularea de noi cunoştinţe şi deprinderi în domeniul civil, de optimizarea organizațiilor și grupurilor de bază ale cetățenilor. Dar poate că rolul cheie în asigurarea unor condiții prielnice pentru o democrație veritabilă ține de realizarea măsurilor de perfecționare a colaborării între stat și societatea civilă, de profilare a unui parteneriat real [52].

Bibliografie

1. Huntington S.P. Ciocnirea civilizaţiilor și refacerea ordinii mondiale. – Bucureşti: Editura Antet, 2002.
2. Fisichella D. Știința politică. Probleme, concepte, teorii. - Iași: Polirom, 2007.
3. Varzari P. Elita politică și birocrația în contextul realizării reformelor democratice (cazul Republicii Moldova). - Chișinău: Pontos, 2013.
4. Varzari P. Democrația și birocrația: problema corelației. // Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2009, nr.2.
5. Varzari P. Istoria gîndirii politice. - Chișinău: Pontos, 2011.
6. Hermet G., Trindade H. (eds). The Paradoxes of Democracy. [on-line] http://www.theindianbooks.com/books.php?id=19538 (vizitat 19.06.2012).
7. Dahrendorf R. Noile provocări ale democraţiei. // Symposion. Revistă de Științe Socio-Umane. - Iași, 2004, Tom.II, nr.1(3).
8. Dahl R.A. Dezvoltare şi cultură democratică. // Cum se consolidează democrația / Coord. L.Diamond, M.F.Plattner, Yun-han Chu, Hung-mao Tien. - Iaşi: Polirom, 2004.
9. Putnam R.D., Leonardi R., Nanatti R.Y. Cum funcţionează democraţia? Tradiţii civice ale Italiei moderne. - Iaşi: Polirom, 2001.
10. Saca V. Fenomenul transformări democratice între mentalitate și comportament (cazul Republicii Moldova). // MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Nr.1(LII), 2011.
11. Grugel J. Democratizarea. O introducere critică. - Iași: Polirom, 2008.
12. Paverman I. Societatea civilă globală, expresia ultimă a unui paradox funcțional. // Sfera Politicii. Revistă de Științe Politice. - București, 2010, nr.2 (144).
13. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
14. Diamond L. Rethinking Civil Society, Toward Democratic Consolidation. // Journal of Democracy, 1994, nr.3.
15. Lipset S.M., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. - New York: Free Press, 1967.
16. Seiler D.-L. Les partis politiques en Europe. - Paris: PUF, 1982.

17. Varzari P., Tăbârță I. Societatea civilă – factor al democratizării. // Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2010, nr.1.
18. Dahrendorf R. Conflictul social modern. Eseu despre politica libertăţii. – Bucureşti: Editura Humanitas, 1996.
19. Pridham G., Vanhanen T. (eds). Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives. - London: Routledge, 1994.
20. Huntington S. Al treilea val al democrației. // Revista Română de Ştiinţe Politice. - București, 2002, vol.2. nr.1.
21. Diamond L. În căutarea consolidării. // Cum se consolidează democrația / Coord. L.Diamond, M.F.Plattner, Yun-han Chu, Hung-mao Tien. - Iași: Polirom, 2004.
22. O'Donnell G. Iluzii despre consolidarea democraţiei. // Cum se consolidează democraţia / Coord. L.Diamond, Chu Yun-han, M. Plattner, Tien Hung-mao. - Iaşi: Polirom, 2004.
23. Linz J.J., Stepan A. Drumul spre o democraţie consolidată. // Cum se consolidează democraţia / Coord. L.Diamond, Chu Yun-han, M.Plattner, Tien Hung-mao. - Iaşi: Polirom, 2004.
24. Diamond L. Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes. // Journal of Democracy, 2002, nr.4.
25. Howard M. The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
26. Аникин В. Гражданское общество в Республике Молдова: состояние, проблемы, перспективы. - Кишинэу: Парагон, 2001.
27. Marin C. Societatea civilă: între mit politic şi pledoarie socială. - Chişinău: Epigraf, 2002.
28. Cenușa D. Consolidarea societăţii civile din Republica Moldova. – Chişinău: Bons Offices, 2007.
29. Баранов Н.А. Трансформации современной демократии: Учеб. Пособие. - Санкт-Петербург: Балт. гос. техн. ун-т, 2006.
30. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы. - Київ: Наукова думка, 2009.
31. Шмидт Д. Какое гражданское общество существует в России? // Pro et Contra, 2006, nr.1.
32. Varzari P., Tăbârță I. Relaţia stat – societate civilă în contextul transformărilor democratice durabile a Republicii Moldova. // Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinii (Culegere de articole științifice). - Chișinău: S.n. (Tipogr. „Print-Caro" SRL), 2011.
33. Варзарь П. Теоретичні основи концепцій розбудови громадянського суспільства у пострадянських країнах. // Політичний менеджмент. Спеціальний вип. - Київ, 2010.

34. Levada Y. Homo Sovieticus Ten Years On. În: Russia on Russia: The Fate of Homo Sovieticus / E.Skidelsky, Y.Senokosov (eds). - Moscow: Moscow School of Political Studies, Centre for Post-Collectivist Studies, 2000.
35. Keck M., Sikkink K. Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics. - Ithaca; New York: Cornell University Press, 1998.
36. The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change / T.Risse, S.Ropp, T.Sikkink (eds). - Cambridge: University Press, 1999.
37. Henderson S. Selling Civil Society: Western Aid and the Non-Governmental Organization Sector in Russia. // Comparative Political Studies, 2002, nr.2.
38. O parte din ONG-urile din Moldova sunt „mâncătoare de granturi”, opinii. [on-line] http://www.info-prim.md/?x=&y=37662 (vizitat 05.04.2011).
39. Societatea civilă, ca şi guvernul, este dependentă de granturile internaţionale, experţi. [on-line] http://www.info-prim.md/?x=&y=43725 (vizitat 11.01.2012).
40. Varzari P., Tăbârță I. Evoluţia statului Republica Moldova prin prisma funcţionalităţii elitei politice şi a societăţii civile. // Revista de Filozofie, Sociologie şi Ştiinţe Politice, 2011, nr.1.
41. Boţan I. Asociaţia pentru Democraţie Participativă din Republica Moldova identifică cinci etape prin care au trecut ONG-urile din Republica Moldova. [on-line] http://www.fondromania.org/library/minuta%20ziua%201.doc (vizitat 13.01.2011).
42. Ostaf S. În Republica Moldova există o altă opinie, diferită de cea a autorităţilor publice / Interviu. [on-line] http://www.civic.md/interviuri/10177-in-republica-moldova-exist-o-alt-opinie-diferit-de-cea-a-autoritilor-publice-interviu-info-prim-neo-cu-sergiu-ostaf-directorul-centrului-de-resurse-al-ong-urilor-pentru-drepturile-omului-din-ciclul-19-ani-de-independen-.html (vizitat 28.08.2010).
43. Mureșan M., Duțu P. Societatea civilă – actor nonstatal major. - București: Editura Univers. Naționale de Apărare „Carol I”, 2006.
44. Legea nr.205 din 28.09.2012 pentru aprobarea Strategiei de dezvoltare a societăţii civile pentru perioada 2012–2015 şi a Planului de acţiuni pentru implementarea Strategiei. [on-line] http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=346217 (vizitat 04.01.2013).
45. Starea societăţii civile din regiunea transnistreană. [on-line] http://www.civic.md/interviuri/-starea-societatii-civile-din-regiunea-transnistreana. html (vizitat 27.12.2010).
46. Вискалов А. Как строится „гражданское общество” в Молдове. [on-line]

http://www.moldova.ru/index.php?tabName=themes&owner=40&id=2717 (vizitat 07.02.2010).
47. Гражданское общество Гагаузии. Действовать врозь или объединяться? [on-line] http://www.tiras.ru/evrazija/10627-grazhdanskoe-obshhestvo-gagauzii.html (vizitat 07.02.2010).
48. Românii dau Bisericii 2% din impozit. [on-line] 2(vizitat 09.06.2011).
49. Barometrul de Opinie Publică. Republica Moldova – noiembrie 2013 / Institutul de Politici Publice. - Chişinău: IPP, 2013.
50. Bache I., George St. Politica în Uniunea Europeană. - Chişinău: Epigraf SRL, 2009.
51. Frigioiu N. Introducere în științele politice. - București: Editura Economică, 2008.
52. Saca V., Efremov V. Dimensiuni generale şi particulare ale transformărilor democratice din Republica Moldova. // MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Nr.1(LVI), 2012.

Prezentat la redacție
la 19 mai 2014

Recenzent – ***Ion SANDU***, doctor în istorie, profesor

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ: СПОСОБЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И ПРАКТИКИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕГИТИМАЦИИ

Константин Ф. ЗАВЕРШИНСКИЙ
Российская Федерация, Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, факультет политологии, кафедра теории и философии политики
Доктор политических наук, профессор

В статье рассматриваются методологические возможности осмысления политической памяти посредством исследования символических структур политических коммуникаций. Автор утверждает, что структуры политических ожиданий политической памяти выполняют функцию символического конструирования политических коммуникаций. Анализ темпоральной структуры политических ожиданий особенно значим для понимания процесса проектирования «политики памяти».

Ключевые слова: Политическая память, политические ожидания, политическая легитимация, политика памяти.

The article discusses a methodological opportunities for conceptuallization of political memory through correlation with symbolic structure of political communication. The author argues that a structure of political expectations of political memory carries out function of symbolic designing of political communication. The analysis of temporal structure of political expectations is especially important for understanding designing of "Politics of Memory".

Key words: political memory, political expectations, political legitimating, politics of memory.

Исследования «социальной», «культурной», «исторической» и «политической памяти» достаточно широко представлены в дискурсе социологии, исторической и политической науки двух последних десятилетий. Этот дискурс опирается на достаточно долгую традицию осмысления «памяти» как важнейшего модуса человеческого существования в политической философии и философии культуры, социологии и социальной психологии. Коммуникативный, культурный потенциал эволюции современных политических институтов в значительной мере зависит от влияния возникающих в интеллектуальных сообществах и социальных группах смысловых схем, когнитивных моделей, изучения характера их влияния на содер-

жание и направленность институционализации и социальных коммуникаций в целом.

Содержательная разработка и практика использования категориального аппарата, связанного с анализом влияния прошлого исторического опыта на настоящее, способов осмысления политической казуальности и их трансформация в идеологические дискурсы и институциональные практики всегда составляли важное звено в описании, обосновании и прогнозировании эволюции модернизирующихся обществ. В свое время К.Маркс в «18 брюмера Луи Бонапарта» акцентировал внимание на роли процедур воскрешения «мертвых», «духов прошлого» и заимствования их «одежд», символов в «воображении» для решения практических задач настоящего, преодоления неопределенности и создания «поэзии» будущего, ее нового языка. Не менее значимую роль сыграли и концептуализации М.Вебера о роли, влиянии на «настоящее» многообразных исторических практик легитимации социального порядка в экономической и политической эволюции обществ. «Описания» структур политической памяти необходимы для исследования и социального конструирования коммуникаций, когда ситуация распознается как повторение другой ситуации, без чего невозможна пролонгация коммуникативного процесса.

Концептуализация феномена «политическая память» связана не только с классическими эпистемологическими проблемами измерений культурных феноменов и степени их влияния на политический процесс. Новый импульс подобного рода исследованиям придали политические и идеологические трансформации постсоветского пространства, сфокусировавшие эту проблематику на изучение символических практик и процесса политической легитимации современных форм социальной памяти: «политики памяти», «политики идентичности», «политизации истории» и «исторической политики». Поиски идеологических оснований для «общей памяти» и апелляция к жертвам, принесенным на «алтарь отечества» реальными и мифическими «прародителями нации» стали общим местом в политической риторике постсоциалистических элит. Перманентные и трагические по своим последствиям попытки «расставания» с прошлым, столь характерные для социокультурной динамики второй половины XX столетия, породили весьма вариативный в своих смысловых векторах «дискурс памяти», эпистемологическое многообразие научных способов его наблюдения и проявления в политических практиках. Процесс оформления «политической памяти» при подобном способе исследования предстает как многообразие «символических политик», «политик идентичности» в условиях конфликтного и чреватого вспышками политического насилия перехода авторитарных обществ к демократии.

Научная актуальность обращения к проблеме политической памяти, темпоральных измерений символической политики обусловлена также тем, что коммуникативная действительность современного мира существенно изменилась и не укладывается более в традиционные способы описания символического конструирования и политической легитимации. Отчасти это является следствием умножения гибридных идентичностей, которые возникают, с одной стороны, под влиянием новых символических кодов и сетевых структур глобализирующегося общества, а с другой – в результате сопротивления их социокультурному влиянию на национальном и локальном уровне. Это актуализирует проблему описания темпоральной динамики новых социальных «мобильностей» и их символических репрезентаций, которые зависят от «фактора времени», особенностей «различных режимов времени», что делает время «центральным звеном рассуждений» в рамках формирующейся «преобразованной» междисциплинарной социологии [32, с.154-157]. Характерно, что признанный теоретик глобализации М.Кастельс, обосновывая свою социальную онтологию вслед за К.Леви-Стросом, акцентировал, что становление «общества сетевых структур» (network society) ведет к доминированию «социальной морфологии над социальным действием». Симптоматично, что задачу культуры М.Кастельс видит в консолидации общих смыслов через кристаллизацию практик в пространственно-временных конфигурациях [14, с.5-24].

Вместе с тем, существующие научные концептуализации феномена «политическая память» и расширение предметного пространства «исследований памяти», политических практик ее социального конструирования сохраняют семантическую и методологическую размытость. Периодически возникающий интерес к использованию понятия «социальная память» в современных междисциплинарных исследованиях и публичном дискурсе порождает высокую вариативность содержания сопутствующих ему концептов («политическая память» и «политика памяти») в современной социологии, историической и политической науке. Понятие «социальная память» может использоваться как метафора при характеристике культурно-исторических факторов социальных взаимодействий, либо связываться со специфическим методом изучения «социальных рамок» подобных интеракций или претендовать на новый категориальный инструментарий исследования современных коммуникативных практик в социологической и исторической теории.

Можно согласиться с Т.А. ван Дейком, что хотя общая структура социальной памяти до сих пор пока не известна, исследование социально-политической памяти возможно как изучение процесса конструирования на основе «знаний, позиций, идеологий и норм, когнитивных моделей» [9, с.208, 215]. Когнитивные процессы и репрезентации, как отмечает нидер-

ландский ученый, определяются относительно абстрактной ментальной структурой, которую он называет «мемор» и описывает как «кратковременную» и «долговременную память». Долговременную память он в свою очередь разделяет на эпизодическую и семантическую (социальную) [9, с.197-200]. Информация в социальной памяти организована на основе ментальных репрезентаций (ментальных структур). Субъекты в результате динамики подобных структур порождают модели событий и действий (событийные модели), определяющие содержание значений дискурсов и обеспечивающих связь и синхронизацию кратковременной памяти (личностной) и социальной. Вместе с тем, подобные теоретические суждения нуждаются в уточнении, поскольку, как замечает сам нидерландский исследователь, при трактовке структур социальной памяти он отталкивается от категориального аппарата психологии, характеризуя модели действий как субъективно-оценочные репрезентации («субъективные характеристики политического познания»), детерминируемые культурной средой как основой коммуникаций и интеракций в обществе. Это ведет, на наш взгляд, к теоретической редукции, поскольку структуры социальной памяти и политической памяти описываются как зависимые переменные от пространственных измерений или субъективно-переживаемого опыта реализации политических решений.

Показательна теоретико-методологическая ситуация в одном из интенсивно-развивающихся интеллектуальных полей исследования социальной памяти - «исторической памяти» как важнейшего измерения индивидуальной и коллективной социальной и политической памяти [28; 29, с.122-169; 30, с.392-471; 13]. Когнитивным основанием исследований исторической памяти, как правило, является различение исторического сознания и исторической памяти, дискурса исторической науки и дискурса памяти, идентичности. Показательна методологическая позиция известного французского исследователя «мест памяти» П.Нора. Он отмечает, что критический дискурс истории разрушает «историю-память», а интерес в современном обществе к «памяти» и «местам памяти» по своей сути есть своего рода «болезнь», сопровождающая «поиск истории»: «в сердце-истории работает деструктивный критицизм, направленный против спонтанной памяти. Память всегда подозрительна для истории, истинная миссия которой состоит в том, чтобы разрушить и вытеснить ее. История есть делегитимизация пережитого прошлого» [26, с.20-21].

В основе размышлений о природе «социальной памяти» известного американского представителя исторической эпистемологии А.Мегила лежит аналогичная, пусть и смягченная, методологическая схема - «история versus память». Эмпирический смысл памяти, как полагает он, заключается в обозначении и обсуждении опыта участия людей в исторических со-

бытиях: «Память - это образ прошлого, субъективно сконструированный в настоящем, поэтому... она… субъективна; она может также быть иррациональна, непоследовательна, обманчива и самодостаточна». Память «связана с ненадежностью сегодняшней идентичности, конструирующей эти воспоминания», ностальгия, сопутствующая ей «связана с ощущением удовлетворенности идентичностью настоящего, - порождающим эту ностальгию». «Между историей и памятью», - полагает Мегилл, - «остается граница, которую время от времени можно пересечь, но которую никто не может и не должен хотеть устранить» [24, с.124, 147-148].

Наиболее перспективным для историко-культурных исследований темпоральных структур символической политики и разработки теории политической памяти как своего рода теории «промежуточного уровня», по нашему мнению, являются методологические посылки, представленные в моделях социальной памяти немецких исследователей Я. и А.Ассман, а также близких им по научной интенции коллег. В этой эпистемологии социальная память не противопоставляется историческому сознанию, культуре и политики, так как рассматривается исходным антропологическим параметром культурных коммуникаций. Их подход является результатом междисциплинарного синтеза исследования социальной памяти в антропологически ориентированной истории, структурализме и теории социокультурных коммуникаций. Это позволяет связать общесоциологические посылки коммуникативного процесса с теорией дискурсивного анализа и исторической реконструкцией символических практик политического доминирования.

Не следуя строго всем общим теоретическим посылкам Я. и А.Ассман, остановимся на тех содержательных аспектах их работ, которые представляются нам наиболее значимыми для разработки методологического инструментария анализа темпоральных измерений политической памяти и дискурсивного анализа содержания символической политики. В трактовке Я.Ассмана социальная, культурная память – это комплекс обеспечивающего идентичность знания, смыслов объективированных в символических формах [5, с.16, 64, 71, 82]. В этой эпистемологии темпоральные рамки социальной памяти рассматриваются в качестве самодостаточного символического параметра культурных коммуникаций. Показательно в связи с этим его суждение, что «синтез времени и идентичности осуществляется посредством памяти» [8, с.109]. При этом он замечает, что понятие памяти – это не метафора, а метонимия, нацеливающая на выявление, артикуляцию связи идентичности и времени, где память выступает своего темпоральной структурой, предопределяющей специфику отношений идентичности и времени, символической взаимосвязи между «вспоминающим разумом и напоминающими объектами» [8, с.109-110]. Всякое «вспомина-

ние», как постоянно подчеркивает Я.Ассман в своих работах, это, прежде всего, акт семиотизации и символизации.

Подобную связь времени, идентичности и памяти, следуя теоретической интенции немецких исследователей можно описать в трех темпоральных измерениях: персональном, социальном и культурном, где, «культурная память» – разновидность идеального «института презентации», комплекс «мнемонических институтов» и специфических символических форм их объективации, что обеспечивает ее относительную «долговременность» [8, с.109-118; 6, с.97-108; 4]. Подобная объективация обеспечивается символической фиксацией «точек» во времени. Описывая динамику памяти с точки зрения качества ее структурированности как «накапливающую» (менее структурированная и спонтанная) и «функциональная» (обосновывающая настоящее на основе конкретного прошлого) А. и Я.Ассманы последнюю рассматривают в качестве основания для оформления политических идентичностей и символической политики. *Реализуя функции легитимации или делегитимации через поддержание динамичного баланса в воспоминаниях субъектов власти и подвластных, функциональная память порождает формы политической памяти, создавая особые идентичности (этнополитические, национальные) и символическую политику сохранения памяти.* Национальная память как историческая модификация политической памяти выступает наиболее эффективным способом поддержания и реконструкции семантически значимого прошлого в силу своей временной структуры, обеспечивающей большую «растяжимость во времени», играет ведущую роль в легитимации политических институтов и конструировании политической идентичности посредством символизации событий героического и жертвенного [7, с.210-226].

А.Ассман, отталкиваясь от теоретических интенций Я.Ассмана о культурной памяти как «мнемонического института», интерпретирует социальную память как культурный, смысловой горизонт, который выступает своего рода «пластичной властью», «фильтром», осуществляющим контроль за отбором того, какие социальные события являются «жизненно важными», а что подлежит забвению и вытеснению на периферию. Именно этот «горизонт» определяет появление и специфику социальных идентичностей, возникновение устойчивых взаимосвязей между персональной памятью и памятью группы [7, с.210-226; 3].

Опираясь на эти теоретические посылки, А.Ассман вводит понятие «временной режим культуры», обозначающий, как она отмечает, «темпоральную организацию и ориентацию, укорененные в культуре» как основу для возникновения когнитивных схем коллективных взаимодействий [3]. Специфику временного режима Нового времени, для которого характерно структурирование событий из «настоящего», она характеризует как «вре-

мя разрыва», «фиктивное новое начало», «творческое разрушение», «возникновение понятия «исторического»»», «ускорение», опираясь (что симптоматично) на семантический анализ, представленный в рамках немецкой школы «истории понятий Р.Козеллека. Идеи интеллектуального лидера этого научного направления о «темпоральных внутренних структурах понятий» [16, с.21-33], определяющих эволюцию семантического содержания текстов и специфику социальных ожиданий в обществе, весьма комплементарны, обозначенной А.Ассман стратегии изучения символических структур социальной памяти. Именно структуры социальной памяти, на наш взгляд, являются своего рода символическими границами, неким виртуальным «резервуаром» возникающих смыслов. Эти структуры определяют темпоральность социальных концептов, которые отражают ожидания людей, описывают разрушение / появление новых идентичностей и их институциональный дизайн, ориентируя участников коммуникаций на «настоящее», «прошлое», либо «будущее».

Обобщая и интерпретируя теоретическое наследие немецких исследователей мы «ослабляем» их методологические акценты при описании функционировании «культурной памяти» как «придания постоянства», «повторяемости» возникающих культурных стереотипов и идентичностей. Поскольку, на наш взгляд, это ограничивает возможности исследования современных форм социальной памяти, которые в своей динамике ближе к концептуализации культуры как исторической формы «мобильной памяти» соединяющей идентичности прошлого с идентичностями настоящего для предвосхищения будущих коммуникаций [20, с.195-209]. И, наоборот, усиливаем присущую их видению временной динамики памяти рефлексию о памяти как символическом «органе диахронии», осуществляющего «расширение во времени» посредством продуцирования различий. В трактовке специфики методологии «коммуникативных» стратегий исследования социальной памяти автор руководствуется интеллектуальными интенциями, представленными в концептуальных разработках Т.Парсонса, Ю.Хабермаса, Э.Гидденса, П.Бурдье, при приоритете понятийного инструментария Н.Лумана (из российских авторов – А.Ф.Филиппова) [20, с.195-209]. Для эволюции социальных систем, как полагает Н.Луман, принципиальное значение имеет «баланс» в восприятии участниками социальных интеракций «постоянства и изменений». В основе подобной «синхронизации» восприятий социальных акторов лежит семантическая процедура типизации повторяющихся событий, «исчисления времени», которое зависит «от более или менее типизированных, повторяющихся событий их системной истории». «Системная история, совместно переживаемая и вспоминаемая, - важная предпосылка взаимопонимания, и ее невозможно заменить объективно фиксированной мировой историей». Когда история приобретает зна-

чимость, она становится одновременно и более условной, одновременно памятью и забвением [21, с.131-168]. От коммуникативных возможностей подобного баланса событий прошлого и настоящего зависит эволюция или инволюция социальной системы современного общества [20, с.54].

Подобная концептуализация феномена «политическая память» выступает своего рода операционализацией общетеоретической установки на исследование культурных процессов, обозначенная в работах авторитетного представителя современной «культурсоциологии» (cultural sociology) Дж.Александра. Он подчеркнул, что в большинстве моделей традиционной социологии культуры культурные измерения не выступают независимыми переменными, а являются производной от более «жестких» переменных социальных структур. «Сильная программа» (strong program) исследований культурных феноменов должна опираться на когнитивный анализ символических структур сетей смыслов в отличии от «слабых программ», где описания ценностей, норм, идеологий чаще всего производны от институционального строя или редуцируются к частным социально-психологическим феноменам [1, с.11-26; 2, с.157-168]. Потребность в «сильной программе» теории политической памяти предполагает смену приоритетов в исследовательских стратегиях: переход от поиска объективных или субъективных оснований культурно-исторического процесса и описания идентичностей к пониманию его коммуникативной, символической природы.

Эту теоретическую посылку о связи легитимации социального порядка и «латентных образцов» культуры и значения это связи для функционирования политической подсистемы общества обосновал в свое время Т.Парсонс, который отметил, что в эволюции общества решающую роль играет культурная система, соотнесенность с которой придает значимость институциональному порядку общества. В процессе легитимации культурные образцы посредством наличия специальной системы символов позволяют обосновать идентичность. Политическая же легитимация, как «авторитетная интерпретация» нормативных предписаний, выполняет особую роль в системе легитимации всего общества [27, с.94-122]. В то же время концептуализация коммуникативной, смысловой взаимосвязи культуры, легитимации и власти в теории Т.Парсонса сохраняет признаки «слабой программы» исследования роли и места символических измерений социокультурной динамике. Более перспективным для «усиления» программы исследования представляется описание политической власти как символического посредника, легитимирующие схемы которого, основанные на «сравнении силы и насилия» [22, с.102], определяют специфику политической памяти и ее эволюционной формы - политической культуры, как уже отмечалось ранее.

Описать «структуры политической памяти» - значить выявить символические схемы («скрытые образцы») типизации, структурирования предметных, социальных и временных границ публичной власти, характерных для тех или иных сообществ. При этом политическое доверие и политическая легитимация как «интернационализация» символически оформленных структур политических ожиданий во властные коммуникации является ведущим звеном при оформлении структур политической памяти. Политическая память обеспечивает синхронизацию политических ожиданий, прежде всего, на основе темпорализации структурной взаимозависимости легитимности и насилия, ее символизации в событийных рядах из настоящего в прошлое и будущее. При этом, следуя интеллектуальным интенциям Т.А. ван Дейка, специфику «политики памяти», можно рассматривать как специфический вариант использования символической власти, соответственно, символической политики и следует связывать с активностью властных элит по управлению и контролю за доступом к публичному дискурсу других групп. Подобная власть реализуется на основе имеющегося у подобных групп символического капитала, используемого ими для социального конструирования и поддержания дискурсивных структур, что обеспечивает их политическое доминирование посредством контроля «над сознанием аудитории» [9, с.32]. Тем самым, исследование политической памяти и политики памяти призвано дать ответы на вопросы: кто и как осуществляет контроль над публичным дискурсом во всех его многообразных семиотических проявлениях, кого и как исключают из процесса публичных репрезентаций на различных уровнях социальных взаимодействий [10, с.14].

В основе базовых событийных рядов (смысловых комплексов) политической памяти находятся события, так или иначе сопряженные с семантикой «виктимизации», ее преодоления или ожидания (войны, революции, репрессии, геноцид), а «символы» власти всегда напоминают о возможном насилии и принуждении. В связи с чем, обращение к трагическим событиям прошлого, являющих и примеры героического их преодоления никак не следует рассматривать в качестве неких рудиментов или «теней». Структуры политической памяти не сводятся к подобным символическим проекциям, но они являются для нее базовыми. Коды власти, схемы ее легитимации, как обоснованно полагает Н.Луман, соотносятся с практиками насилия, так как легитимация призвана ограждать от произвольности его использования. Насилие может быть представлено в качестве прошлого или будущего события, наступление которого можно избежать в современности, поскольку условия его применения известны. Иная сторона, что специфика структурирования и символизации подобных практик легитимации

зависят «от степени сложности политического механизма власти и доступности для членов общества» [22, с.102-151].

Обозначенные методологические посылки исследования смысловых структур политической памяти, по мнению автора статьи, открывают новые теоретические горизонты интерпретации специфики политики памяти как специфической символической политики и практики политической легитимации социального порядка на постсоветском пространстве. Существующие способы концептуализации «политики памяти» в постсоветских обществах, так или иначе, «обременены» методологическими апориями, характерными для описания природы социальной памяти и политической памяти в частности. Так, для части представителей исторического знания свойственно противопоставлять исследование «исторической политики» - изучению «политики прошлого» и «политики памяти». При этом если политика памяти и связанная с этим политизация истории рассматриваются как своего рода естественный атрибут социальной эволюции любых сложных обществ, то историческая политика, как сознательно проводимая посредством специфических государственных институтов («институтов национальной памяти») и законодательных актов при экспертном участии историков, политическая индоктринация есть относительно новое явление. Подобный феномен, как полагают исследователи «исторической политики» и практик создания «мемориальных законов», выступает способом самолегитимации «оппортунистических» постсоветских элит, порождающих «криминализацию» и «виктимизацию» исторического знания в более или менее плюралистических обществ, переживающих демократический транзит [25, с.6-23; 17].

В исследованиях социологической направленности политика памяти предстает как символические практики конструирования национальной идентичности («символов идентичности»). В роли политических символов могут рассматриваться наделенные властной семантикой объекты, которые обозначают, организуют действия в политическом пространстве, структурируя их в «горизонтальном» или «вертикальном» плане. Отмечается, что символы могут относиться к различным временным планам политических явлений и действий, «отсылая к прошлому, настоящему или будущему, началу или концу, перелому или возврату и, соответственно, характеризуя те или иные события в категориях созидания либо разрушения, хаоса либо порядка» [11, с.6-22].

Соглашаясь в целом с обоснованностью и эвристичностью подобных исследовательских стратегий политики памяти, следует отметить, что выводы, о том, что «отвержение» символов перемен и «востребованности символов возврата» являются главными источниками коммуникативных сбоев на пути институционализации демократических ценностей выглядят по-

верхностными и идеологизированными. Одни и те же ценностные и нормативные преференции, исторические факты в зависимости от темпорального режима могут приобретать различный эволюционный потенциал. Как уже отмечалось, в основе всех символических схем политической легитимации присутствует символизация «практик принуждения» и «героической жертвенности», но в зависимости от смысловых векторов темпоральности и дифференциации властных коммуникаций они могут приобретать «человеческий» и «нечеловеческий» характер. В этом отношении символизация опыта недавнего, социалистического прошлого, в настоящем само по себе ценностно нейтральна и может выступить как источник инноваций, так и коммуникативных деградаций в зависимости от темпорального горизонта планирования политического курса.

Операционализировать подобную методологическую установку, как представляется автору, позволяет теоретическая модель «волн памяти», предложенная российским политологом М.В.Ильиным, так или иначе отталкивающаяся от современных исследований специфики социального и политического времени [12, с.31-59]. В русле его теоретических интенций оформление политической памяти можно представить как формирование некой осмысленной череды действий, событий или состояний, где «волны памяти» - схемы ритмической организации, типизации политических событий и «примеров их фактической реализации», «сюжетов развития», «программ воспроизводства политических систем». Политика памяти – обоснование «прошлых», «настоящих» и «будущих» сюжетов политического курса, которые выступают своего рода ритмическими программами возможного и/или желаемого хода политических событий. При этом не все сюжеты содействуют темпоральному структурированию и соответствуют перспективным векторам эволюции политической действительности.

Показательна в этом отношении противоречивость практик политической памяти, характерных для ряда постсоветских государств. Одним из распространенных «сюжетов» политической легитимации структурирования политической памяти в новых государствах стала темпорализация символической политики «этнического геноцида». За подобным дискурсом политики памяти достаточно отчетливо прослеживается символическая политика деконструкции темпорального ряда политической памяти, основанного на типизации событий жертвенности участников «социалистической революции», «Отечественной войны», героизме «защитников и строителей социализма».

Этнизация «политического насилия, вынесенная за горизонт исторического времени и представленная как абсолютное мифическое или теологическое событие «становления нации», становится способом деконструкции структур политической памяти периода строительства социализма. В

основе подобных символических практик лежит процедура семантического отождествления насильственных событий «далекого» и «недавнего прошлого» (жертв этнических предков во имя «Родины», коммунистического и нацистского насилия, «ассимиляторской политики» «власти советов») для конструирования сюжетов будущего «вхождения» в пространство социальной памяти европейской «толерантности и согласия». Подобная символическая реконструкция политических ожиданий, на первый взгляд, может привести к оформлению структур национальной, европейской идентичности», как это прослеживается в некоторых странах. Вместе с тем, этнизация событий политической памяти при структуризации политических ожиданий в большинстве стран советского блока не привело к конституированию национальной памяти, а воспроизводит противоречия в сюжетах политического времени и поддерживает существующие политические расколы в идентичностях.

В неоднородных этнически политических пространствах подобная темпорализация этничности, пользуясь метафорой языка информатики, не порождает «интерфейса», состояния совместимости программ политической памяти. Стремление использовать темпоральное программирование региональной политической идентичности на основе типизации событий этнического насилия в качестве символического ресурса национальной идентификации становится препятствием для конституирования национальной политической памяти. Возникающая при этом символизация мифического обоснования враждебности в процессе политической легитимации всегда трансформируется в насильственные действия [15, с.81]. Вынесение за скобки событийного ряда политической памяти, как полагает автор статьи, «событий революции» (составляющих важное звено конституирования любой национальной памяти в силу «исключительности» символических образцов жертвенности), при отсутствии успешного конструирования события «новой революции», неизбежно сужает «оперативный репертуар исторических интерпретаций», «политических сюжетов» ритмической организации политического пространства [23, с.119]. Поэтому, следует иметь в виду, что без адекватной стратегии темпорализации политических событий всегда присутствует риск оформления вместо «социально ожидаемых длительностей» (П.Штомпка) сужения политических сценариев настоящего и, соответственно, горизонтов политического планирования. Это актуализирует теоретические суждения авторитетного исследователя символических измерений коммуникативного процесса Н.Лумана, который акцентировал внимание на том, что история может конституироваться только «во времени как особом измерении смысла» и не должна оставаться историей «фактической последовательности событий», где «настоящее постигается как результат прошлых и будущих действий» [18,

с.122]. Именно «смысловая история» обеспечивает «свободный доступ к смыслу прошлых и будущих событий» [18, с.122], открывая возможности для контроля за социальным конструированием политического времени посредством символической политики.

Таким образом, более продуктивным для социологического и политологического описания «политической памяти» и «политики памяти», является артикуляция дискурсивных структур политических ожиданий (темпоральных структур политических ожиданий) в обществе и их символических форм, где символическое является замещением «множества» политических событий, являясь их «архивированной» презентацией. Определяющую роль в подобном конструировании и структурировании политических событий (смысловых комплексов) играет символическое в конструировании «темпорального режима» политических коммуникаций, где «память политической системы», как динамическая взаимосвязь символических схем ретроспекций и проекций политических событий, является своего символическим ядром. Темпоральная составляющая «символической политики памяти» проявляется в семантических практиках создания, поддержания или разрушения подобных проекций и, следовательно, динамики политических идентичностей и дискурсов политического доминирования социальных элит. Обозначенных методологические возможности исследования темпоральных измерений символической политики оставляют множество незаполненных и непроясненных в теоретическом плане лакун, связанных: с концептуальной совместимостью теории политической памяти с теорией политической культуры и политической легитимации; основаниями типологизации темпоральных режимов политической памяти и характера их взаимосвязи; спецификой смыслового содержания базовых политических событий, наконец, с приоритетами в выборе стратегий дискурс-анализа при описании структур и объектов политической символизации. Отдельную проблему составляет исследование темпорального режима символической политики в условиях глобализирующегося мира, когда меняется характер воспроизводства «политического», а сетевые коммуникации ведут к дефрагментации национальной памяти.

Вместе с тем, подобная стратегия позволяет, с одной стороны, преодолеть нормативизм и аксиологизм свойственный более традиционным интерпретациям символических феноменов при описании их влияния на социальные процессы в современном обществе. С другой – преодолеть издержки осмысления временной составляющей символической политики как некой «зависимой» от пространственных и технологических параметров социальных коммуникаций, отчетливей выявить «независимость», относительную автономность временных структур в символической динамике. На основе артикуляции темпоральных «рамок» политической памяти мож-

но более коплексно использовать уже имеющиеся способы структурирования, классификации и содержательного анализа символических форм и практик символической политики.

Следует признать, что нынешние коммуникативные сбои в политическом процессе постсоветских государств в значительной степени предопределены семантической бедностью способов типизации политических событий недавнего прошлого, отсутствием структурированности событийных рядов политических ожиданий из «настоящего» в «прошлое» и «будущее», воспроизводством посредством радикальной и конъюнктурной идеологизации архаических схем политической легитимации. Это неизбежно порождает войну «политик памяти», непрекращающуюся два десятилетия как внутри коммуникативных пространств новых государств, так и между ними. Вместе с тем, перефразируя М.Кастельса, остается надеяться, что «не существует ничего такого, что не может быть изменено», будучи снабжено информацией, поддержано легитимностью и политической культурой, которая реконструируется из опыта солидарного существования в «прошлом» и возможном «будущем» из «настоящего.

Библиография

1. Alexander J.C. The meanings of social life: a cultural sociology. – New York: Oxford University Press, 2003.
2. Alexander J.C. Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology // Cultural Sociology/ - Los Angeles, London, 2008. Volume 2(2), p.157-168.
3. Ассман А. Трансформации нового режима времени. // НЛО. – Москва, 2012. №116. Режим доступа / http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4-pr.html (Дата посещения 21.03.2014).
4. Ассман А., Ассман Я. День вчерашний в дне сегодняшнем. Средства массовой информации и социальная память. // Уроки истории XX века. 24/12/2012 – Режим доступа / http://www.urokiistorii.ru/memory/research/51658 (Дата посещения 21.03.2014).
5. Assmann J. Communicative and Cultural Memory. // Erll A., Nünning A., Young S.B. (Eds.) Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. - Berlin / New York: Gmb&Co. KG, 2010.
6. Assmann A. Canon and Archive. // Erll A., Nünning A., Young S.B. (Eds.) Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Berlin / New York: Gmb&Co. KG, 2010.
7. Assmann A. Memory, Individual and Collective // Goodin R.E., Tilly Ch. (Eds.) The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis. - New York: Cambridge University Press, 2006.

8. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. / Пер. с нем. М.М.Сокольской. - Москва: Языки славянской культуры, 2004.
9. Дейк, ван, Т.А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. / Пер. с англ. - Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013.
10. Dijk, van, T.A. Discourse and power. - New York: Palgrave Macmillan, 2010.
11. Дубин Б. Символы возврата вместо символов перемен. // Pro et Contra (Двадцать лет без советской власти). Сентябрь-октябрь 2011. Том 15, №5 (53), с.6-22.
12. Ильин М.В. Волны памяти versus сюжеты развития. // Политические исследования. 2002. №4, с.31-59.
13. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени. / Под редакцией Л. П. Репиной. - Москва: Кругъ, 2006;
14. Castells M. Materials for an exploratory theory of network society. // British Journal of Sociology. London, 2000. Vol.51. No.1 (January/March), p.5-24.
15. Kaufman S.J. Symbolic Politics or Rational Choice? Testing Theories of Extreme Ethnic Violence. // International Security. - Spring 2006. Vol.30. No.4.
16. Козеллек Р. К вопросу о темпоральных структурах в историческом развитии понятий. // История понятий, история дискурса, история менталитета. / Сб. статей под ред. Х.Э.Бёдекера. Пер. с нем. - Москва: Новое литературное обозрение, 2010, с.21-33.
17. Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. - Москва: Новое литературное обозрение, 2011.
18. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. - Санкт-Петербург: Наука, 2007.
19. Луман Н. Введение в системную теорию. - Москва: Издательство «Логос», 2007;
20. Луман Н. Эволюция. - Москва: Издательство «Логос», 2005.
21. Луман Н. Мировое время и история систем. Об отношениях между временными горизонтами и социальными структурами общественных систем. // ЛОГОС. – Москва, 2004. №5 (44), с.131-168.
22. Луман Н. Власть. - Москва: Праксис, 2001.
23. Малинова О. Тема прошлого в риторике президентов России. // Pro et Contra (Политические системы постсоветских стран). Май-август 2011. №3-4 (52).
24. Мегилл А. Историческая эпистемология. - Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007.

25. Миллер А. Россия: власть и история. // Pro et Contra (Историческая политика). Май-август 2009. Том 13. №3-4 (46).
26. Нора П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти. // Франция-память. / П.Нора, М.Озуф, Ж. де Пюимеж, М.Винок. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Пб. ун-та, 1999.
27. Парсонс Т.Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. // THESIS. - Москва, 1993. Т.1. Вып.2, с.94-122.
28. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания. – Москва: ГУ ВШЭ, 2003;
29. Репина Л.П. Концепции социальной памяти в современной историографии. // Феномен прошлого. / Отв. редакторы И.М.Савельева, А.В.Полетаев. - Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005, с.122-169;
30. Савельева И.М. Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история: В 2 томах. Т.2. – Санкт-Петербург: Наука. 2006, с.392-471.
31. Филиппов А.Ф. Социология пространства. - Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2008.
32. Урри Д. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия. - Москва: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012.

Представлена в редакцию
19 марта 2013 года

Рецензент – ***Чезар МЫНЭСКУРТЭ***, доктор политических наук, доцент

COMPARTIMENTUL
RELAŢII INTERNAŢIONALE

POLISH EASTERN POLICY: EXPERIENCES, CHALLENGES, AND PROSPECTS

Piotr BAJOR
Poland, Krakow, Jagiellonian University in Krakow, Faculty of International and Political Studies
PhD (Political Science)

Revolution in Ukraine and the ongoing Ukrainian-Russian conflict have opened a new chapter in the history of international relations and have significantly changed geopolitical situation in Central and Eastern Europe as well as globally. One of important consequences of the ongoing conflict is a change in the balance of power and the character of international relations in Eastern Europe as well as a change in the implementation of foreign and security policies of individual countries. Thus, the objective of this study is to analyze the Eastern policy implemented by Poland and the consequences of the present crisis, with a special emphasis on the relations with Ukraine and Russia.

The Changes in Poland's Political System and their Influence on Foreign Policy

In 1989, both in Poland as well as in the other satellite states of the USSR, a process of systemic changes was initiated, accompanied by the removal of the then-current communistic regimes. As the result of these changes, power was taken over by democratic opposition. *In that year*, Tadeusz Mazowiecki became the Prime Minister of the democratic government, with Lech Wałęsa winning the first democratic presidential elections in 1990. It is also worth mentioning, that Krzysztof Skubiszewski was appointed to head the Foreign Affairs Department.

These changes initiated the process of reconstruction and transformation of political systems in Poland and across the whole region. As one of its elements, there were substantial changes to Poland's foreign policy. After 1945, Poland was situated in the area of influence of Soviet Union, and similar to other countries from the post-soviet alliance, it was entirely dependent on the realization of its foreign policy in the field of international politics [1, pp.77-89]. Thus, the mentioned changes enabled Poland to formulate an autonomous foreign policy independent from the dominion of USSR. It is worth to mention, that there was

a notation about a strategic alliance with the USSR in the communistic constitution of Poland, but it was effectively removed in December of 1989 [2].

Some issues of Polish foreign policy were raised by Tadeusz Mazowiecki in his exposition from September 12th 1989. The fact that the USSR still existed in that time needs to be taken into consideration, which is why the Prime Minister assured that democratic changes taking place in Poland did not pose a threat to any country and were not a challenge to international stabilization. He also remarked that relations between Poland and USRR need to be formed on the basis of equality and respect of sovereignty. He emphasized that this way of shaping mutual relations is the only path to bilateral reconciliation [3, pp.42-48].

In his address, he also observed that Poland was becoming more open to Europe and the world, and until that time, the development of relations was inhibited by irrational motives. From that moment on, Poland's motto for the realization of its foreign policy could be expressed as a "return to Europe". Its goal was to change the direction regarding foreign policy and to determine priorities – integration and membership in NATO and the European Union [4, pp.9-22]. When it comes to implementation of these changes in Poland, it is worth noting that there was a complete consensus of the majority of important political forces, including post-communist parties, who were advocating joining these international structures in an already democratic Poland.

It must be underlined that these foreign policy goals were attained when Poland became a member of both NATO and the EU in 1999 and 2004, respectively. Irrespective of the realization of these priorities, Poland had to reform its eastern policy. With the collapse of USSR in 1991, a significant change happened in the geopolitical situation in the region. As one of the results, three new states were formed behind the Polish eastern border – Ukraine, Belarus and Russia – and Poland needed to regulate relations with all of them in a new way.

Determinants of Eastern Policy

Relations between Poland on one side, and Ukraine and Belarus on the other side, were developing relatively in a proper way. In short period of time Poland signed bilateral political agreements concerning cooperation with both of these states: on May 18th 1992 with Ukraine [5] and on June 23rd 1992 with Belarus [6].

The treaties expressed the willingness to develop bilateral relations and extend cooperation between the countries practically in all aspects of bilateral relations. Poland's generally proper relations with Belarus changed fundamentally when Lukashenko had come to power. Lukashenko started to curtail civil rights and freedoms, independent mass media and destroy opposition. As a result of these actions the condition of democracy in Belarus deteriorated dramatically to evolve with time into an authoritarian regime [4, pp.225-230].

Poland repeatedly criticized Belarus's departure from democratic changes which met with negative reactions of the government in Minsk. Lukashenko, on the other hand, accused Poland of supporting the opposition in order to organize a revolution as in the case of the Rose Revolution in Georgia and the Orange Revolution in Ukraine. Therefore, any wide-scale cooperation with Belarus has been suspended and the Polish-Belarusian relations have been characterized in recent years by high tension, and there are no indications of any major changes in this respect in any foreseeable perspective [4, pp.230-239].

It should be emphasized that despite historical controversies accompanying Poland's relations with Ukraine, these relations were developing well and in late 1990s they were labeled a "strategic partnership". The most important historical issues which still influence the Polish-Ukrainian relations include mainly the events which took place during World War II - massacres of Poles in Volhynia and Operation Vistula, i.e. forced resettlement of the Ukrainian minority in post-war Poland [7, pp.83-90].

After the collapse of the USSR, the politicians of both countries have put a lot of effort in the forgiveness of mutual injustice and actual implementation of the process of reconciliation between the two nations. Special services have been rendered here by the former presidents of Poland and Ukraine: Aleksander Kwaśniewski and Leonid Kuchma. In 1997 both leaders signed the Declaration for Agreement and Reconciliation which was an important step towards the reconciliation between the two nations [8].

It should be noted, however, that at the current stage it is difficult to talk of actual Polish-Ukrainian reconciliation. The 70th anniversary of the massacres of Poles in Volhynia in 2013 stirred up huge political emotions and was exploited in political struggle by some of the politicians of both countries. Opinion polls in both countries also show that the vast majority of responders believe that a true reconciliation between Poles and Ukrainians has not been attained, yet [9].

Regardless of the difficult reconciliation process, the Polish-Ukrainian political relations have been developing properly and, as mentioned before, have formed a "strategic partnership". Although Ukraine expressed its concerns about the process of Poland's accession to NATO, however, unlike Russia, did not protest against the planned NATO's enlargement to the East [29, pp.154-155].

During Leonid Kuchma's second term of office Ukraine also decided to reformulate the priorities of its foreign policy and declared its will to join the NATO and the European Union. The decision was not a result of the strategic interests of the Ukrainian state but was a reaction to the political crisis in the Ukraine and Kuchma's isolation in the international arena [29, pp. 155-156]. Irrespective of the international criticism of Leonid Kuchma, he repeatedly received support from President Kwaśniewski. The Polish President was one of the few European leaders who continued the cooperation with Kuchma in spite

of charges that he introduced authoritarian regime in Ukraine, ordered the murder of journalist Heorhiy Gongadze and illicit sales of the Kolchuga system to Iraq which was banned by international embargo (these charges have not been confirmed to date).

Thanks to repeated Kwaśniewski's support for Kuchma, the Polish President gained his trust and mainly due to it he played an important role in solving the political crisis during the Orange Revolution in 2004. Kwaśniewski was the head of the international mediation mission between the opposition and the Ukrainian government at the time. After several rounds of talks both parties agreed for re-running runoff election which allowed for a peaceful solution to the crisis [7, pp.92-94].

In 2005 the decade of Polish-Ukrainian relations shaped by Kwaśniewski and Kuchma came to an end. The newly elected presidents of the countries were Lech Kaczyński and Victor Yushchenko respectively, the politicians who declared the will to continue close Polish-Ukrainian cooperation in the spirit of strategic partnership. Poland, as before, continuously declared the assistance for Ukraine in implementing necessary reforms in this country and its integration with the European Union and the North Atlantic Treaty Organization. Both leaders attempted to create alternative political and energy alliances in the post-Soviet region which many times resulted in firm reactions of the Russian authorities. Further cooperation in this respect was shattered by Yushchenko's defeat in the presidential election in 2010 and President Kaczyński's death in the Smolensk air crash [7, pp.92-98].

The assumption of power by President Yanukovych marked the beginning of a new stage in the bilateral relations of Poland and Ukraine. The new president declared his will to carry out reforms and closer relations with the European Union, so Poland assured of its support for Ukraine in its endeavors. Subsequent years of Yanukovych's term in office, however, led to the deterioration of the condition of democracy in Ukraine, which in turn led to the outbreak of revolution in this country, the course and consequences of which are presented later in this text.

Analyzing the issues of the Polish-Russian relations it should be stated that a number of problems influencing their shape followed from the collapse of the USSR. During the last years a number of them managed to be solved, yet the Smolensk air crash and the revolution in Ukraine have led again to the deterioration of bilateral relations which are not going to improve in the current circumstances.

Analyzing the determinants of bilateral cooperation after the collapse of the USSR it should be stressed that severe tension could be observed in bilateral Polish-Russian relations. The most important causes of the negative relations with Russia were: Polish demand for the Russian soldiers based in Poland to le-

ave the country immediately, the Katyń issue and the integration of Poland with NATO and Russia's attitude towards this affiliation [10, pp.90-107].

It is worth to mention that already in September 1990, secretary Skubiszewski had sent to Moscow two notes in order to initiate talks about Russian soldiers leaving the territory of Poland. Negotiations took 3 years and eventually in September 1993 the last soldier of Red Army left Polish territory. Regarding to the Katyń issue, this problem concerns murders committed by NKWD on Polish prisoners of war. For long years, USSR's propaganda tried to prove that this crime was committed by the Nazis, however, the historical facts remain uncontested. After the collapse of USSR, some Russian political forces were still trying to challenge these facts, while Russian authorities were making it difficult for Polish families and researchers to have access to archives regarding this matter [4, pp.165-170].

One of most important problems in mutual relations was integration of Poland with NATO and Russia's attitude towards it. After the collapse of the USSR, Russia was totally against the new Polish direction in international politics regarding joining NATO, and this matter led multiple times during 90's to an exacerbation in bilateral relations. In the opinion of Russian authorities, growing NATO presence in the East poses a breach of agreements from USSR-USA talks about reunification of Germany. As Moscow claimed, according to these talks they agreed to reunification of Germany and the German Democratic Republic joining NATO. In exchange for this, the USA and NATO allegedly assured Moscow, that NATO would not admit states under Soviet control. The integration process of NATO with Poland, Czech Republic, and Hungary initiated in the 90s was seen by Russia as violation of its zone of influence and a threat to its national security. This then led to substantial tension in Polish-Russian relations [11, p.42-47].

Eastern Partnership

Independently from Russian objections, the process of integration of Poland and NATO was continuing, and thanks to the support of the USA and Clinton's administration, Poland, Czech Republic and Hungary gained NATO membership in 1999. The next objective, joining EU, as already mentioned, was achieved successfully in 2004, when Poland joined the European Union together with 9 other countries.

This fact had enormous meaning in terms of creating the Eastern policy of Poland, both in a bilateral aspect, as well as regarding the European Union as a whole. Once in the EU, Poland campaigned for a special relationship with the EU's eastern neighbors, which would exceed the hitherto European Neighborhood Policy.

For this reason, Poland and Sweden decided to initiate a special kind of program within the EU, which would aim for a closer cooperation with countries from Eastern Europe and the Caucasus. Talks regarding this matter were started in 2008. During the EU summit in March 2008, it was announced by the Prime Minister Donald Tusk, that Poland would support the French proposal about creating the EU project Union for the Mediterranean, only if similar program would be realized regarding countries lying on the east side of the EU [12].

In the ensuing months, further negotiations were conducted, and on May 26th 2008 in Brussels, during the session of Council of the European Union, Radosław Sikorski, Polish Minister of Foreign and European Affairs, officially presented the proposal for the Eastern Partnership program [13]. As an argument to support this initiative, Poland pointed out the need for strengthening the EU's offer towards East European countries. What is also very significant is the fact that from the very beginning it was planned that the realization of the Eastern Partnership would be based on the European Neighborhood Policy and at the same time declaring that "it would exceed its form" [14].

Cooperation within the framework of the Eastern Partnership was supposed to be based on the realization of specific projects, and the engagement of particular states should be dependent on the level of their interest in cooperation. It was pointed out that multilateral cooperation within this program would be complementary with the existing regional initiatives such as Black Sea Synergy or Northern Dimension. Initially proposed areas of cooperation were divided into the following fields of operations:

- political and security (cooperation in the domain of development and strengthening of democracy, common values, rules of law, governmental administration, civil service, as well as foreign affairs and security),
- borders and cross-border movement (migrations, liberalization of visa policies, border infrastructure),
- economic and finance (economic cooperation in a general sense, implementing reforms defined within specific plans of operations, elimination of limitations in trade between the EU and particular countries, cooperation in the energy sector, development in tourism),
- environment (fight with climate change, development of modern eco-friendly technologies, spreading ecological awareness in societies),
- social (development of interpersonal connections and cooperation between international organizations, cooperation across borders, running of common scientific research and educational programs) [14].

It was planned, that the program would encompass the area of five countries – Armenia, Georgia, Ukraine, Moldavia, and Azerbaijan. As an option, Belarus could be included; however, in this case, the cooperation would be run on the expert and technical level and would be extended depending on the progress of

democratization. Although Russia was not included, it was said that some of the programs realized and financed within the Eastern Partnership could also apply to Russia. Eventually, the agreement was reached on May 7th 2009 after negotiations within the EU. The inaugural summit of the Eastern Partnership took place in Prague [15; 26, pp.99-101].

Minister of Foreign Affairs Radosław Sikorski emphasized that the project was not intended against Russia, however Russia was rather unwilling to accept this idea. On March 21st 2009, during the "Brussels Forum" conference, Lavrov actually claimed that the Eastern Partnership’s idea is to increase the EU area of influence. He pointed out allegations against Russia leading a policy of expanding the area of its influence, while the Eastern Partnership was meant to do exactly the same [16; 17].

Russia undertook actions aimed at blurring the idea of the Eastern Partnership within EU and exerted political and economic pressure on the countries to which it applied in order to persuade them out of closer cooperation with the EU. The best proof of that were the steps taken towards Armenia, Ukraine, Moldova and Georgia before the Eastern Partnership summit in Vilnius. The leaders of these countries expressed their will to strengthen their political and economic cooperation with the EU and declared their will to sign association agreements. Finally only Moldova and Georgia initialed their agreements during the summit in Vilnius on November 28-29, 2013 [18; 25]. Whereas Armenia, under Russia's pressure, two months before the summit declared that it had given up the EU association agreement and declared its will to join the Customs Union [19]. Ukraine, on the other hand, gave up signing the document just a few days before the summit and this decision caused an outbreak of mass social protests which turned into a revolution and led to a change of government in Kiev [20].

Revolution in Kiev and its Consequences

Analyzing the reasons for the outbreak of the Ukrainian Revolution, they can be in general divided into two categories: direct and indirect. The direct reasons include deteriorating condition of democracy after Yanukovych came to power in 2010. It was at that time that court trials meant to persecute opposition started as well as restrictions of civil rights and freedoms and independence of the media. These actions led to an outburst of great social discontent, deepened even further by the corruption and nepotism spreading in the country. However, the direct reason for the outbreak of the revolution in Ukraine was, as mentioned before, Yanukovych's withdrawal from signing an association agreement with the European Union before the Eastern Partnership summit in Vilnius. The result of this decision were mass protests which started in late November 2013 and in February 2014 led to the removal of Yanukovych from office.

During the protests the Polish authorities repeatedly emphasized the need for peaceful resolution of the crisis in Ukraine and appealed to both parties to refrain from the use of force. In late February 2014 the situation in Kiev exacerbated even further and several dozen people were killed, therefore Poland undertook to organize mediation mission between the government and the opposition. During a series of discussions in Kiev attended by the Ministers of Foreign Affairs of Poland Radosław Sikorski, Germany Frank Walter Steinmeier, France Laurent Fabius (who participated in negotiations but was absent when the document was signed) and the representative of Russia Vladimir Lukin, on February 21, 2014 the parties managed to negotiate an agreement which was supposed to put an end to the crisis. Based on the agreement Yanukovych agreed to an early presidential election and to the changes in the constitution *meant* to remove some of the president's powers [21].

Next, the Supreme Council of Ukraine (Parliament) passed the act on amendments to the constitution which, however, was not signed by President Yanukovych who had left Kiev. Therefore, the opposition took over the initiative and on February 22, 2014 it passed a special resolution on amendments to the constitution limiting the president's powers. In this situation the parliament decided to remove Victor Yanukovych from office. It was stated in the adopted resolution that Yanukovych abandoned his presidential duties in an unconstitutional way and, therefore through his decisions, led to his “self-removal” from office as the head of State. The document emphasized that the activities of Yanukovych led to mass violation of civil rights and freedoms, threat to the sovereignty and territorial integrity of the Ukrainian state [22]. The Parliament also determined the date of presidential elections to be May 25. Several days later the former opposition fractions in the parliament formed a government coalition named "European Choice" headed by one of the opposition leaders Arseniy Yatsenyuk as the Prime Minister.

These events led to a new opening in the history of the Ukrainian state; they also influenced the shape of Poland's Eastern policy as well as Poland's relations with Ukraine and Russia. Poland recognized Ukraine's new government and Polish leaders repeatedly expressed their support for Yatsenyuk's government [23]. Russia, on the other hand, claims that there had been an unconstitutional *coup d'etat* in Ukraine which resulted in overthrowing the country's legal president. The Russian authorities, including President Putin, accused Poland and Western countries of supporting extremists and of interfering with the internal affairs of the Ukrainian state [24].

The discrepancy in the assessment of the events in Ukraine between the Polish and Russian authorities has led to a dramatic deterioration of the Polish-Russian relations lately. These negative tendencies have deepened even further following Russia's annexation of Crimea in late Mach 2013. In this case Poland

explicitly supported Ukraine and the Polish government repeatedly emphasized the territorial integrity of the Ukrainian state. The Polish Ministry of Foreign Affairs issued a special statement on March 18, 2014 which stressed that Poland did not recognize the results of the referendum held in Crimea. It was stated in the document that the referendum was illegal and against international standards. It was also emphasized that Poland would conduct international activities aimed at regulating "this conflict with due regard for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine" [27].

Taking into account the above factors, it should be concluded that the Polish-Russian relations are not going to improve in the nearest future. Irrespective of the determinants related to the issue of Ukraine, it should also be remembered of Poland's activities aimed at the diversification of energy supplies and creating a new EU solidarity mechanism within the framework of the Energy Union. It should be also remembered that the Polish-Russian relations are to a great extent influenced by finally unexplained issues concerning the Katyń massacre investigation and the Smolensk air crash in 2010 in which Lech Kaczyński, the Polish President, was killed along with all the accompanying members of his delegation.

With regard to Poland's policy towards Ukraine, it should be stressed that the Polish authorities declare strong support for the new government in Kiev and assistance with necessary reforms. Poland also explicitly supports the Ukrainian government's struggle against separatists in the eastern regions of Ukraine and considers the "referendum" held there on May 12, 2014 to be illegal [28]. The Polish authorities declare consistently their support for the European aspirations of the new government and in the EU are in favor of joint and possibly extensive aid to Ukraine in respect of the necessary reforms in this country. The removal of President Yanukovych from power *was* also a new stage in the Polish-Ukrainian relations, however, it should be emphasized that their full development and further shape will depend on solving the problem of separatism in Eastern provinces and on stabilizing the country's internal situation.

Conclusions

To summarize, it needs to be said that Polish eastern policy has been shaped according to issues resulting from the collapse of USSR. In the past more than twenty years, these issues were mostly resolved and are what led to an expansion of bilateral cooperation. However, as the processes mentioned above show recently we have observed successive problems which could lead to inhibited cooperation and stagnation in relations with Russia and Belarus, and furthermore, all indications show that the present situation will not change any time soon.

It should also be stressed that following its accession to the EU, Poland has played a very prominent role in shaping the Eastern dimension of the European

Union in which an important role was played by the Polish-Swedish initiative of Eastern Partnership. The events in Ukraine will probably result in reshaping the program and the entire Eastern policy of the European Union, and Poland will undoubtedly play an important role in developing the new principles of this policy.

Literature:

1. Skrzypek A., Miejsce Polski w zagranicznej polityce ZSRR w latach 1944-1963. // Polska w podzielonym świecie po II wojnie światowej do 1989 r., pod red. M.Wojciechowskiego, - Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
2. Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. // Dziennik Ustaw, 1989, nr.75, poz.444.
3. Kuźniar R. Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej. - Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008.
4. Zięba R. Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie. - Warszawa, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010.
5. Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 r.. // Dziennik Ustaw, 1993, nr.125, poz.573.
6. Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r.. // Dziennik Ustaw, 1993, nr.118, poz.527.
7. Surmacz B. Ewolucja polityki zagranicznej Polski wobec Ukrainy. // Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar polityczny. red. H.Chałupczak, M.Pietraś, P.Tosiek. - Zamość 2010.
8. Wspólne oświadczenie Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu z dnia 21 maja 1997 roku, Materiały i Dokumenty BBN, http://www.bbn.gov.pl/pl/publikacje-i-dokumenty/nieokreslone/umowy-miedzynarodowe/393,dok.html
9. Pojednanie polsko-ukraińskie, Komunikat z badań. - Warszawa, Centrum Badania Opinii Społecznej, lipiec 2013.
10. Ananicz A. Polityka Polski wobec Rosji w latach 1991-1996. // Dynamika stosunków polsko-rosyjskich w latach 1991-1996, pod red. A.Ananicza. - Kraków, Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1997.
11. Asmus R. NATO: otwarcie drzwi. - Warszawa, Muza SA, 2002.
12. Pszczółkowska D. Szefowie dyplomacji UE zgadzają się na projekt Tuska. // „Gazeta Wyborcza", 27.08.2008.
13. Сівець М. Східне партнерство – час покаже. // „День", 29.05.2008.

14. Propozycja Polsko-Szwedzka. Partnerstwo Wschodnie, http://web.archive.org/web/20120806041745/http://www.msz.gov.pl/Propozycja,Polsko-Szwedzka,19890.html
15. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf
16. Pawlicki J. Wschodnie Partnerstwo Donalda Tuska. // „Gazeta Wyborcza", 21.05.2008.
17. Ławrow atakuje UE. // „Gazeta Wyborcza", 23.03.2009.
18. Mołdawia i Gruzja bliżej Europy. Zakończył się III Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie, http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/moldawia_i_gruzja_blizej_europy__zakonczyl_sie_iii_szczyt_partnerstwa_wschodniego_w_wilnie
19. Ananicz S. Armenia odwraca się od UE, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-09-04/armenia-odwraca-sie-od-ue
20. Konończuk W. Ukraina rezygnuje z podpisania umowy stowarzyszeniowej w Wilnie, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-11-27/ukraina-rezygnuje-z-podpisania-umowy-stowarzyszeniowej-w-wilnie
21. Olszański T.A. Koniec reżimu Janukowycza, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-26/koniec-rezimu-janukowycza
22. Постанова Верховної Ради України Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/757-18
23. Oświadczenie ws. ostatnich wydarzeń na Ukrainie, http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/dla_mediow/oswiadczenia/oswiadczenie_ws__ostatnich_wydarzen_na_ukrainie
24. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине, http://www.kremlin.ru/transcripts/20366
25. Манжола В., Шаповалова А. Восточное партнёрство. От нормативного к геополитическому проекту. // Восточное партнерство. Цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах охваченных программой, под редакцией П.Байора. – Краков, 2013.
26. Podbielski M. Ramy instytucjonalne oraz cele Partnerstwa Wschodniego. // Partnerstwo Wschodnie. Wymiary realnej integracji. Red. M.Zdanowicz, T.Dubowski, A.Piekutowska. - Warszawa, Aspra-JR, 2010.
27. Oświadczenie ws. przyłączenia Krymu i Sewastopola do Federacji Rosyjskiej,

http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/dla_mediow/oswiadczenia/oswiadczenie_ws__przylaczenia_krymu_i_sewastopola_do_federacji_rosyjskiej
28. Nielegalne referenda w regionach donieckim i ługańskim na Ukrainie, http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/dla_mediow/oswiadczenia/nielegalne_referenda_w_regionach_donieckim_i_luganskim_na_ukrainie
29. Bajor P. Problemy i perspektywy członkostwa Ukrainy w NATO. // Biuletyn Międzynarodowy. Tom 2. – Kraków, 2010.

Prezentat la redacție
la 19 mai 2014

Recenzent – ***Diana BENCHECI***, doctor în științe politice, conferențiar

REPUBLICA MOLDOVA – NATO, ÎNTRE POLITICA NEUTRALITĂŢII ŞI NECESITATEA COOPERĂRII

Vasile CROITORU
Republica Moldova, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relaţii Internaţionale, Ştiinţe Politice şi Administrative,
Catedra Politologie, doctorand

Policy of neutrality has played different roles in different historical periods and each time has been adapted to a particular security environment. Each declared neutral country has its reasons historical, geographical and geopolitical, to assume such a policy. Neutrality is founded on the sovereignty of states, any sovereign state has the right to remain neutral in a war between other states, at least if he is not bound by conventional engagement contrary. Neutrality creates special rights and duties that usually there in peace and come to an end with the war or the time when the neutral decides to go to war. Status neutrality protects equally neutral and belligerents, prohibiting both some and others to meet mutual direct or indirect acts of belligerence. Such status applies state entities, but not territories. Permanent neutrality may be conventional (arising from the provisions of conventions or treaties) or voluntary, but in this case, the neutral can become belligerent in his own will, while for conventional neutrality can not do this without the other States party to the treaty or convention.

Abordarea teoretică a neutralităţii

Politica de neutralitate a jucat diverse roluri în diferite perioade istorice şi de fiecare dată a fost adaptată unui anumit mediu de securitate. Fiecare ţară care se declară neutră are motivele ei istorice, geografice şi geopolitice, pentru a-şi asuma o astfel de politică. Pentru a descifra esenţa politicii de neutralitate, ca parte a politicii externe, pe dimensiunea securităţii militare, e necesară o explicare a conceptului de neutralitate.

Termenul de neutralitate provine din latina medievală, de la latinescul *neuter* (nici unul, nici celălalt) şi a fost definit ca situaţie a statelor care în timp de război nu iau parte la luptă, ci continuă să întreţină relaţii paşnice cu toate statele, inclusiv cu beligeranţii [1, p.311]. În sensul strict al cuvântului, neutralitatea este opţiunea unor state de a nu participa la război şi poate fi pusă în aplicare în momentul izbucnirii unui conflict armat. Neutralitatea este fondată pe suveranitatea statelor, orice stat suveran are dreptul de a rămâne neutru într-un război între alte state, cel puţin dacă el nu este legat printr-un angajament convenţional contrar. Deci, neutralitatea implică stricta egalitate de tratament faţă de toţi beligeranţii.

Dicţionarele de specialitate definesc neutralitatea ca fiind "poziţia de neamestec a unui stat şi menţinerea unor raporturi de pace cu părţile angajate în conflicte armate" [2, p.496]. Neutralitatea este cel mai bine definită de contrastul cu alianţele militare, care implică obligaţia apărării colective [3, p.225]. Neutralitatea creează drepturi şi îndatoriri speciale, care, de regulă, nu există în timp de pace şi care iau sfârşit odată cu încheierea războiului sau în momentul cînd statul neutru hotărăşte să intre în război, [4, p.267] ori izbucneşte un război între statul neutru şi unul din beligeranţi.

Neutralitatea este astfel legată strâns de starea de război, regulile care guvernează neutralitatea raportându-se direct la reglementările privind modul de ducere a războiului. Elementele ce caracterizează situaţia unui stat neutru sunt abţinerea şi imparţialitatea. Abţinerea se referă la obligaţia statului neutru de a nu acorda, direct sau indirect, nici un fel de ajutor în ducerea războiului vreunui stat beligerant, iar imparţialitatea constă în obligaţia statului neutru ca, în relaţiile sale de orice natură cu statele beligerante, să păstreze o strictă egalitate de tratament, pentru a nu crea o situaţie mai avantajoasă din punct de vedere politic sau militar vreuneia dintre părţi, actele de bunăvoinţă numai faţă de unul din beligeranţi fiind considerate acte de rea-voinţă faţă de celălalt.

Atitudinea de abţinere şi imparţialitate a statului neutru îl îndreptăţeşte, însă, pe acesta în a pretinde din partea statelor beligerante respectarea inviolabilităţii teritoriului său, precum şi a libertăţii relaţiilor sale comerciale cu toţi beligeranţii. Statul neutru este îndreptăţit să impună statelor beligerante respectarea statutului său internaţional, putând lua în acest scop orice măsură pe care o consideră necesară, inclusiv respingerea prin forţă armată proprie a oricăror atingeri aduse regimului său de neutralitate.

Deci, prin neutralitate se înțelege o conduită a unui stat față de două sau mai multe subiecte de drept internațional care sunt angajate într-un conflict, prin care statul respectiv se abține de a întreprinde acțiuni care ar prejudicia interesele uneia dintre părțile participante la conflict.

În evoluția istorică, conceptul de neutralitate în sens clasic, și-a extins semnificația prin elaborarea conceptului de neutralitate permanentă, ceea ce reprezintă statutul juridic al unui stat, în virtutea căruia este interzis neutrului să participe la un viitor conflict armat [5, p.44]. Este vorba de o neutralitate faţă de toate conflictele armate. Conform dreptului internaţional, neutralitatea permanentă este atribuită statului care se angajează să rămână neutru faţă de orice războaie care ar interveni şi să ducă o politică generală în acest sens. Instituirea neutralităţii permanente se face în baza unor acte interne ale statului care îşi asumă acest statut (constituţia statului, declaraţii politice sau acte legislative), urmate de acte internaţionale de recunoaştere şi garantare a statutului din partea altor state, în special a marilor puteri, exprimate individual sau colectiv.

Statutul de neutralitate permanentă implică unele obligaţii şi drepturi pentru statul permanent neutru, precum şi, corelativ, drepturi şi obligaţii pentru statele care au recunoscut sau garantat statutul respectiv în favoarea unui anumit stat.

După cum se observă, statutul de neutralitate protejează în egală măsură neutrii şi beligeranţii, interzicând atât unora, cât şi altora să îndeplinească mutual acte de beligeranţă directe sau indirecte. Un asemenea statut se aplică entităţilor statale, dar nu unor teritorii. Astfel, neutralitatea permanentă - implicând obligaţiile menţionate - se deosebeşte de neutralizare. Prin neutralizare se urmăreşte scoaterea teritoriului neutralizat din sfera acţiunilor militare, adică se demilitarizează. Dacă, nu se instituie, ori nu se prevede printr-un acord semnat de părți teritoriul demilitarizat, acesta poate deveni teatru de război. Pe teritoriul neutralizat nu se aplică interdicţia staţionării de trupe naţionale, dar în cazul demilitarizării, aceasta constituie una dintre condiţiile principale [6, p. 292].

Principalele obligaţii ale statelor care şi-au declarat statutul de neutralitate permanentă sunt:

- să nu participe la nici un conflict armat;
- să-şi păstreze starea de neutralitate în timp de război;
- să nu participe la niciun fel de alianţe politice sau militare ori să-şi asume obligaţii care au drept scop pregătirea războiului;
- să nu permită folosirea teritoriului lor pentru amplasarea de baze militare străine, rampe de lansare a rachetelor şi alte asemenea obiective militare;
- să nu deţină, să nu producă şi să nu experimenteze arme nucleare sau alte arme de distrugere în masă;
- să ducă o politică de colaborare paşnică şi să întreţină relaţii amicale cu celelalte state.

Neutralitatea permanentă nu este limitată în timp şi nu este legată de vreun anumit război. Un stat cu statut de neutralitate permanentă are dreptul de a menţine forţe armate, construcţii de apărare etc., iar, în caz de încălcare a neutralităţii sale, el este obligat să folosească forţa cu scop de autoapărare.

Conţinutul neutralităţii permanente a suferit modificări în decursul timpului. Astfel, când normele dreptului internaţional recunoşteau statelor dreptul de a duce război, neutralitatea permanentă s-a cristalizat ca o instituţie corespunzătoare exclusiv perioadei războiului. Însă din momentul când normele imperative ale dreptului internaţional au interzis statelor dreptul de a declanşa războiul de agresiune, fizionomia neutralității permanente s-a modificat prin apariția altor concepte. Așadar, în opoziţie cu neutralitatea permanentă se găseşte conceptul de neutralitate ocazională, care reprezintă statutul juridic al unui stat bazat pe neparticiparea sa la un conflict armat existent între alte state. De fapt, definiţia neutralităţii permanente indică, în fond, faptul că ea nu face decât să prevadă viitoarea neutralitate ocazională. Prin aceasta, cele două noţiuni se suprapun parţial, fără a se acoperi în întregime. Neutralitatea ocazională a apărut ca expresie a

voinţei unor state de a ocroti populaţia proprie de consecinţele confruntărilor armate, a căror frecvenţă era îngrijorătoare [2, p.137].

Neutralitatea permanentă poate fi convenţională (decurge din dispoziţiile unor convenţii ori tratate) sau voluntară, dar, în acest caz, statul neutru poate deveni beligerant prin propria-i voinţă, în timp ce în cazul neutralităţii convenţionale, nu poate face aceasta, fără acordul celorlalte state-părţi la tratat ori convenţie. În literatura de specialitate, mai pot fi întâlnite noţiunile de neutralitate perfectă, impefectă şi chiar recent a fost inclusă noţiunea de neutralitate activă, care defineşte rolul jucat de statele neutre în prevenirea declanşării conflictelor armate şi în lupta pentru salvgardarea păcii şi înţelegerilor mutuale. Astfel, pot fi atribuite mai multe sensuri noțiunii de neutralitate, și anume: neutralitate permanentă, neutralitate eventuală, neutralitate imparțială, neutralitate diferențiată, neutralitate pozitivă/activă [7, p.9].

După cum se observă, există mai multe accepțiuni cu privire la neutralitate. În general, neutralitatea e atribuită politicii externe pe dimensiunea militară. Pentru unele state neutralitatea poate deveni un element de bază al politicii externe, iar conţinutul neutralităţii permanente s-a extins de la situaţia de război şi la cea de pace.

Deci, circumstanţele care au declanşat apariţia neutralităţii, precum şi a regulilor care o caracterizează, s-au schimbat semnificativ, în special, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin faptul că:

- societatea internaţională s-a ramificat foarte mult şi a devenit mult mai complexă;
- diferenţierea efectuată de dreptul internaţional clasic între noţiunea de pace şi de război a dispărut;
- metodele juridice de prevenire a inamicului la începerea ostilităţilor şi cele de încheiere a acestora nu mai sunt cercetate sau au fost abandonate (de menţionat faptul că în nici unul din cele peste 150 de conflicte armate care au avut loc în perioada postbelică nu s-a utilizat practica avertismentului prealabil);
- dreptul internaţional contemporan interzice ameninţarea cu forţa şi recurgerea la forţă;
- starea de război, care genera punerea în aplicare a dreptului internaţional umanitar şi care formează o condiţie de aplicare a dreptului de neutralitate, nu mai este declarată.

Ca urmare a analizei succinte, se poate observa că neutralitatea a devenit astăzi un concept eminamente politic, valabil atât în timp de pace, când se pretinde că toate părţile aflate în conflict vor fi tratate de o manieră nediscriminatorie, cât şi în timp de război. Neutralitatea este pe cale să devină, o atitudine facultativă, pe care statele terţe şi-o rezervă pentru a o adopta în funcţie de împrejurări şi independent de calitatea formală a conflictului.

Dimensiunea istorică și juridică a neutralității

Neutralitatea este tot atât de veche ca şi războiul, iar originile acestei instituţii trebuie să fie căutate în cutumă. Dreptul neutralităţii este o urmare a dreptului războiului, având la origine mai curând înţelesul de a rămâne neutru, adică de sustragere sau scutire de efectele ori influenţele stării de război [8, p.107]. Încă din antichitate sunt atestate acorduri scrise între diferite state, în special între statele-cetăţi greceşti, care reglementau comportamentul polis-urilor neimplicate în război sau circulația pe mare a navelor ce aparţineau statelor neimplicate în război cu ale celor care aparţineau statelor beligerante.

Dar, neutralitatea continuă să se dezvolte în epoca feudalismului. Mai exact, termenul de neutralitatea, în sens de neparticipare la război, apare pentru prima dată în 1378. În 1408, el se întâlneşte într-un document oficial, decretul unui rege francez, care arată că şi el îşi păstrează neutralitatea în lupta dintre papa de la Roma şi papa de la Avignon. Tot în secolul al XV-lea încep să se încheie unele tratate de neutralitate, iar în 1478, oraşul Liège a încercat să adopte un statut de neutralitate care prefigura, în unele privinţe, neutralitatea permanentă. Până în secolul al XVI-lea, un singur element de principiu mai semnificativ este de semnalat, părţile beligerante nu mai forţau statele terţe să se situeze alături de una dintre ele. O importanţă deosebită în dezvoltarea regulilor neutralităţii în războiul pe mare o are şi elaborarea, în jurul anului 1494, a culegerii de reguli de la Barcelona asupra comerţului maritim şi drepturilor statelor neutre, cunoscută sub denumirea ”Consolato del Mare”.

Din secolul al XVI-lea încep să se pună bazele convenţionale ale neutralităţii, ca urmare a încheierii unor convenţii prin care se interzicea contractanţilor de a ajuta în vreun fel pe adversarii lor, într-un eventual război, pentru ca în secolul următor înţelegerile să cuprindă şi alte elemente ale neutralităţii, referitoare la regula pavilionului. În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, instituţia neutralităţii în timp de război nu dobândeşte o reglementare mai amplă. Aceasta rezultă şi din tratarea ei sumară de către Hugo Grotius în lucrarea ”De jure belli ac pacis” care stabileşte numai reguli generale, în sensul că neutrii nu trebuie să facă nimic spre a întări un beligerant care duce un război injust sau spre a împiedica acţiunile unui beligerant care duce un război just, în cazul în care există îndoială asupra caracterului just sau injust al războiului, neutrii să trateze la fel pe toţi beligeranţii.

Dacă în secolul al XVII-lea neutralitatea în timp de război nu echivala cu o atitudine imparţială faţă de beligeranţi, în secolul al XVIII-lea, teoria şi practica stabilesc că neutrii au obligaţia să rămână imparţiali, iar beligeranţii, să respecte teritoriile neutrilor [9, p.517]. Deci, în această perioadă, neutralităţii i se atribuie două idei: abţinerea şi imparţialitatea. Obligaţia de a se abţine conţinea interzicerea unui stat neutru de a acorda ajutor vreunui stat beligerant.

În secolul al XIX-lea este consacrată instituţia neutralităţii permanente, ca poziţie de neparticipare a unui stat la războaiele purtate de alte state. Elveţia este prima ţară căreia i se recunoaşte un asemenea statut în 1815, cu privire la recunoaşterea şi garantarea neutralităţii permanente şi a intangibilităţii.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea era deja acceptat că neutralitatea constituie un element esenţial al suveranităţii, în sensul că fiecare stat este liber să decidă poziţia sa faţă de un conflict armat declanşat, de a se implica sau a păstra o atitudine de neutralitate care să fie respectate de statele aflate în conflict.

Însă principalele instrumente juridice prin care se reglementează statutul de neutralitate și care constituie dreptul clasic în această materie sunt două convenții adoptate la Conferința de pace de la Haga din 1907 și anume: Convenția a V-a „privitoare la drepturile și datoriile puterilor și persoanelor neutre în caz de război pe uscat” și Convenția a XIII-a „privitoare la drepturile și datoriile puterilor neutre în caz de război maritim”. Acestea constituie dreptul clasic în materie de neutralitate.

În epoca contemporană interzicerea războiului de agresiune, precum şi principiul securității colective care stă la baza constituirii Organizației Națiunilor Unite (ONU), statele sunt obligate să participe la reprimarea agresiunii și să-și acorde ajutor reciproc, inclusiv cu folosirea forţei armate, atunci când unul dintre statele membre ale ONU este victima unei agresiuni. Noile realități ale problemelor de securitate internațională au determinat ca problema neutralității în timp de război să fie abordată într-un cadru mai complex, iar principiile de bază ale neutralităţii – imparţialitatea şi abţinerea – să intre, într-o anumită măsură, în contradicţie cu noile principii.

Cum pentru unele state, în special pentru cele mici, neutralitatea prezintă un interes deosebit, soluţia s-a găsit în neutralitatea diferenţiată. În cadrul acestui concept păstrându-se drepturile şi obligaţiile statului neutru faţă de statele angajate în conflict, acesta are dreptul şi obligaţia de a da ajutor victimei agresiunii sau statelor membre ale ONU ce iau parte la acţiunea armată hotărâtă de Consiliul de Securitate al ONU, pentru sancţionarea agresorului constatat ca atare, prin mijloace care nu implică participarea la ostilităţi, cum ar fi permiterea trecerii prin teritoriul său a trupelor statelor care iau parte la sancţiunea militară aplicată agresorului, dreptul de a furniza materiale necesare beligerantului care duce un război de apărare etc.

Asumarea acestor obligaţii nu exclude, însă, dreptul statului permanent neutru ca, în conformitate cu Carta ONU privind dreptul la autoapărare, să întreţină forţe armate, să ia orice alte măsuri necesare pentru protejarea teritoriului naţional împotriva unei agresiuni căreia i-ar putea fi victimă, să ceară ajutor şi să fie ajutat în cazul în care ar fi atacat de un alt stat.

Exemple de state neutre

De-a lungul timpului se cunosc doar câteva state care şi-au declarat statutul de neutralitate permanentă. Elveţia este cazul tipic de stat cu neutralitate permanentă. Lupta Elveţiei pentru recunoaşterea neutralităţii a durat mulţi ani. În viziunea unor istorici, începutul neutralităţii Elveţiei datează din 1515, când trupele elveţiene au fost înfrânte de francezi în bătălia de lângă Mariliano. Deşi după această dată ea nu a mai purtat războaie de cotropire, neutralitatea sa nu a devenit un fenomen permanent. Elveţia a început să urmeze o politică declarată de neutralitate în urma Tratatului de la Utrecht din 1713, dar abia în 1815 regimul juridic al neutralităţii sale permanente a fost stabilit şi garantat, prin declaraţiile statelor participante la Congresul de la Viena. Printr-un tratat din acelaşi an semnat de toate marile puteri ale epocii s-a fixat că neutralitatea şi inviolabilitatea Elveţiei este în interesul Europei, reconfirmîndu-se același lucru prin Tratatul de la Versailles în 1919, fiind respectată neutralitatea și în timpul celui de al doilea război mondial. Invocând statutul său de stat permanent neutru, Elveţia nu este membru al ONU. Deşi s-a pus această problemă în câteva rânduri, poporul elveţian a respins prin referendum intrarea ţarii în ONU, în special datorită sistemului de aplicare a unor sancţiuni militare considerat ca incompatibil cu statutul de neutralitate permanentă.

Belgia și-a adoptat o politică de neutralitate între anii 1831-1919. Neutralitatea Belgiei a fost încălcată de Germania în 1914 şi a încetat prin voinţa statului belgian şi în baza tratatelor de pace de după primul război mondial. În aceeași situație a fost și Luxemburgul, care și-a asumat neutralitatea între 1867-1919. Neutralitatea sa a încetat să mai fie garantată prin tratatul de la Versailles, dar a fost menţinută unilateral până în 1940, cînd teritoriul luxemburghez a fost invadat de către Germania nazistă**.** În prezent ambele state sunt parte ale Alianței Atlanticului de Nord (NATO).

Austria şi-a declarat statutul de neutralitate permanentă printr-o lege internă din 1954 care a intrat în vigoare în 1955, dar și după semnarea în același an a „Tratatului de stat" între Austria şi cele patru mari puteri (Anglia, Franţa, SUA şi URSS). Prin acest tratat Austria se angaja să nu adere la nici o alianţă, să nu permită nici unui stat străin să stabilească baze militare pe teritoriul său şi să-şi apere neutralitatea prin orice mijloace, iar cele patru state se angajau să-i respecte independenţa şi integritatea teritorială. Ulterior acest statut a fost recunoscut şi de alte state. Austria este membru deplin al ONU din anul 1955.

Mai pot fi aduse ca exemple un șir de state care și-au asumat neutralitatea, cum ar fi Malta, care şi-a declarat unilateral neutralitatea permanentă, iar statele europene au luat act de această declaraţie prin Actul final al Reuniunii de la Madrid din 1983 a Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa. În Asia de Sud-Est pot fi exemplificate Cambogia, neutralitatea căreia a fost stabilită printr-o lege constituţională în 1957, definită ca expresia unei politici internaţio-

nale. Conform principiului neutralităţii, Cambogia nu întreprindea nicio agresiune contra unei ţări străine, însă daca era victima unui atac, îşi rezerva dreptul de a se apăra, de a face apel la Naţiunile Unite a cărei membră este, sau la o mare putere cu care era în relaţii bune [10, p.148]. La fel și Laosul s-a declarat politica neutralitate permanentă în 1962, iar 12 state, între care marile puteri, s-au angajat să i-o respecte prin Declaraţia de la Geneva din același an, dar situaţia internaţională din zonă (în special izbucnirea războiului din Vietnam) a făcut ca aceasta să nu devină efectivă.

Un caz aparte îl reprezintă Turkmenistanul, stat nou apărut, ca urmare a dezmembrării fostei URSS. După ce s-a hotărât, printr-o lege internă, că va avea un statut de neutralitate permanentă, printr-o rezoluţie din 1995 Adunarea Generală a ONU a recunoscut acest statut şi a cerut statelor membre să-l respecte şi să-l sprijine.

În practica modernă, neutralitatea permanentă se stabileşte prin acte unilaterale ale statului în cauză, care pot fi recunoscute prin acte multilaterale, cum ar fi exemplele menționate. Totodată se vede că statul permanent neutru are dreptul la recunoaşterea şi garantarea entității sale şi dreptul de a participa pe deplin la viaţa internaţională ca orice alt stat. Neutralitatea îşi păstrează actualitatea, chiar în condiţiile participării unui stat neutru ca membru ONU, în cadrul sistemului de securitate prevăzut de Cartă şi în condiţiile stabilite de Consiliul de Securitate al ONU [6, p.292].

Politica de neutralitate este foarte flexibilă și poate fi adaptată la circumstanțe. În viziunea cercetătorului român Iuilian Chifu, există o deosebire între politica de neutralitate și legea neutralității. Prima cuprinde acțiuni voluntare în timp de pace a unui stat declarat neutru, pentru a-și asigura credibilitatea și eficacitatea propriei neutralităţi asumate. Legea neutralității (codificată ultima oară în 1907 în cadrul Convenției de la Haga) a fost implementată numai în caz de conflict armat. Ea interzice statului care s-a declarat neutru să invervină în orice conflict, în schimb îi oferă dreptul la integritate teritorială. Deoarece Legea neutralității nu a fost revizuită mai bine de 100 de ani, această noțiune este una depășită, mai ales după intrarea în vigoare a Cartei ONU [8, p.9].

Chiar dacă despre un comportament neutru al statelor se poate vorbi că ar exista din anctichitate, pînă în prezent nu s-a cristalizat o cutumă în privința legii neutralității, aceasta este definită, în mare parte, prin prisma practicii elvețiane, deoarece nu există alte state neutre rămase (în sensul direct). Politica neutralității în formula ”tradițional-izolaționistă” presupune ca statul să folosească armata doar având rol principal în apărarea națională și excluderea implicării în misiuni (acțiuni de cooperare, implicare) externe ale trupelor. Astfel de state, cum ar fi Suedia, Finlanda, Austria, Irlanda – se consideră că ar face parte din categoria celor nealiniate. Doar Elveția se încadrează în noțiunea de neutralitate, care, istoric, prin menținerea neutralității, a contribuit la stabilitatea acelei părți

de Europă și a servit la crearea și la menținerea unuia dintre elementele de bază ale identității elvețiene.

Pentru a răspunde amenințărilor în actualele riscuri de securitate (nonconvenționale), este util ca pentru statele cu politici de neutralitate să se adopte principiul unei politici externe și de securitate participativă. Realitățile mediului de securitate actual, indiferent de statul care s-a declarat neutru, indiferent de poziția sa geografică și geopolitică, indiferent de specificul intereselor naționale și geopolitice în plan extern, este necesar să promoveze o ”neutralitate activă” care presupune solidaritatea cu comunitatea internațională și adaptarea la circumstanțele reale ale jocurilor geopolitice ale centrelor de putere sau ale altor jucători geopolitici.

Neutralitate politică versus neutralitate militară

Reieșind din experiența istorică a unor state care și-au asumat politici de neutralitate, consider că e necesar de scos în evidență deosebirea între neutralitatea politică și neutralitatea militară, ca mai simplu să se interpreteze acțiunile unor state care au promovat sau promovează politica neutralității. În Europa sunt mai multe state care s-au declarat neutre și anume: Austria, Irlanda, Finlanda, Suedia, dar care fac parte din comunitatea europeană. Uniunea Europeană ca o structură suprastatală cu un centru unic de luare a deciziilor promovează acțiuni de politică externă, în care se regăsește și politica de securitate și apărare. Statele declarate neutre, integrându-se în UE, participă activ la deciziile UE și susțin PESC / PESA, menținând relații strânse cu NATO, pe care o privesc ca principalul instrument de securitate pe continent. Anumite state (Finlanda, Suedia) își dezvoltă forțele militare interoperabile cu NATO, participând la misiuni în special în managementul crizelor. Această situație provoacă dezbateri cu privire la statutul acestora privind politica de neutralitate, precum și dacă acestea sunt astăzi neutre sau ar opta pentru integrarea în NATO. Deși strategiile de securitate ale celor două state neutre sunt diferite, au și elemente commune. În timpul războiului rece cele două țări (Suedia și Finlanda) erau neutre militar și politic, însă, odată cu aderarea în 1995 la UE, ele au renunțat la neutralitate politică, și mai ales după ce UE a lansat PESA. Ele pledează pentru un rol tot mai important al UE în politici de securitate pe arena internațională, asumându-și angajamentul respectării politicii externe commune ale UE. Ambele cooperează cu NATO, chiar dacă nu s-a decis să renunțe la neutralitate militară și să adere la NATO.

Neutralitatea, fie ea politică sau militară îndeplinește o funcție geopolitică atît pentru statul care și-a asumat-o, cît și pentru statele care garantează această neutralitate, și aici vecinii direcți sau indirecți sunt cei care influiențează cel mai mult politica de neutralitate a statului care și-a asumat-o. Sunt șituații în care vecinii sunt mai interesați de menținerea neutralității unui stat decît statul care și-a

asumat neutralitatea, dar explicațiile rees din situațiile concrete ale statelor neutre. Geopolitic vorbind, spre deosebire de Suedia, Finlanda s-a aflat în sfera de interese a URSS, deci amplasarea dar și poziția geopolitică a influențat direct și asupra politicii de neutralitate. Însă, privite din punctul de vedere al securității statale, securitatea Suediei era direct legată de cea a Finlandei, și invers. Interesul de securitate al Suediei era ca Finlanda să nu intre sub control militar sau chiar sub ocupație rusă, dar nici Suedia să nu adere la NATO, fapt ce putea afecta ambele state, deoarece prin aderarea Suediei la NATO, impunea URSS să-și schimbe atitudinea față de politica de neutralitate a Finlandei. Dar și nerespectarea din partea URSS a politicii de neutralitate a Finlandei implica și o abordare diferită a Alianței față de neutralitatea Suediei. Moscova controla relațiile politice și economice ale Finlandei cu Vestul și le limita drastic până în 1989. URSS a utilizat politica de neutralitate declarată de Finlanda pentru a bloca accederea ei în organizațiile occidentale, UE și NATO.

Finlanda și Suedia au aderat la UE în 1995, apoi au susținut PESC a UE, inclusiv componenta de securitate și apărare, intrând formal în acorduri militare și de securitate cu instituțiile occidentale. Suedia și Finlanda nu au fost real neutre, nici măcar nealiniate atât în perioada Războaielor Reci și nu sunt și nici astăzi. În prezent Finlanda tot mai insistent discută despre aderarea la NATO, iar ca urmare a ultimelor evenimente din Ucraina, dar și Suedia a accentuat această doleanță în privința aderării la NATO. Fiind părți ale UE, ambele susțin dezvoltarea responsabilității apărării și securității din partea UE, totodată recunoscând rolul NATO în asigurarea securității Europei, de aceea ambele pledează pentru coordonarea relațiilor UE–NATO, în privința securității continentale.

Procesele geopolitice ale continentului european

Secolul XXI este marcat de două procese la nivelul continentului european. Aceste procese influențează în mod direct sistemul de securitate europeană. Și anume, extinderea NATO, prin lansarea Conceptului Strategic al Alianței, precum și extinderea UE cu promovarea Politicii Externe și de Securitate Comună (PESC). Totodată se observă o tendință de manifestare accentuată a Federației Ruse pe continental european, și anume dorința acesteia de a pune bazele unei structure supranaționale (Uniunea Euroasiatică), nucleul căreia îl reprezintă Rusia, Belarusi și Kazahstan în care vor încerca să fie atrase și alte țări ex-sovietice.

Extinderea UE și NATO sunt două procese paralele și complementare. Țările care au aderat la NATO, ulterior au devenit și parte a UE, cu unele excepții (Turcia), dar sunt și țări care au devenit membri ai UE, dar nu sunt membri NATO. În general nu trebuie privit procesul NATO și UE ca o axiomă, lucru demonstrat în practică. Doar oficialii ruși văd aceste două procese identice.

Atât NATO, cât și UE s-au extins până la hotarele fostei URSS (trei țări din fosta Uniune Sovietică sunt parte a UE și NATO, - țările baltice). NATO a ajuns în anul 2004, iar UE în anii 2004 și 2007. Alianța nu manifestă tendințe clare de extindere spre est, pentru a fi atrase în această structură și alte state foste sovietice, iar Summit-ul NATO de la București din 2008 nu a oferit o perspectivă clară de aderare pentru Ucraina și Georgia, probabil ca să nu deranjeze Rusia, care se opune vehement ca restul țărilor post-sovietice cum ar fi Ucraina, Moldova și Georgia să adere la această structură. Tendințele Georgiei de a adera la NATO au costat-o pierderea Abhaziei și Osetiei de Sud, ca urmarea unui război cu Federația Rusă în august 2008. În schimb, UE în 2009, la Praga a lansat proiectul Parteneriatului Estic, care prevede atragerea celor șase țări fost sovietice (Belarus, Ucraina, Moldova și Georgia, Armenia și Azerbagean) într-o strategie a Bruxelului, prin care le oferă o perspectivă de asociere la această comunitate prin următoarele dimensiuni: politică, economic etc. (de descries Parteneriatul Estic).

Federația Rusă urmărește cu îngrijorare aceste procese de extindere a UE asupra țărilor foste sovietice. Moscova consideră aceste state ca zonă exclusivă a intereselor sale geopolitice și nu acceptă sub nicio formă ca cele șase țări ale Parteneriatului Estic să se asocieze cu UE. Interpretarea Moscovei conține raționamente în primul rând geopolitice. Aceasta reiese din declarațiile oficialilor de la Kremlin, precum și a diferitor experți din ruși. Felul cum a procedat Moscova cu Ucraina și Armenia în preajma Summitului Parteneriatului Estic de la Vilnius este cel mai important argument, dar și acțiunile ulterioareale Federației Ruse în Ucraina în legătură cu anexarea Crimeii și a provocărilor separatiste din sud-estul teritoriului ucrainean, la fel induce ideea că Moscova se opune violent aderării Ucrainei la UE, dar și la NATO. Acțiuni mai pronunțate ale Rusiei față de Moldova se vor manifesta doar după ce Moscova își va consolida poziția în anumite regiuni din sudul Ucrainei.

Impactul contextului regional asupra situației Republicii Moldova

O viziune realistă asupra politicii de neutralitate a RepubliciiMoldova este necesar să fie abordată prin prisma poziție geografice și geopolitice. Totuși, poziția geopoltică a Republicii Moldova este specifică, dacă se iau în considerare toate aspectele și variabilele regionale (teritoriul Ucrainei, Marea Neagră, Caucazul, Orientul Mijlociu etc.). Totodată Moldova este un stat de frontieră geopolitică, avânjd granița directă cu UE și NATO pe de o parte și indirectă, cu Federația Rusă, pe de altă parte. Așa dar, poziția geopolitică a Republicii Moldova este total diferită de a celorlalte țări neutre, din considerentul că se află în spațiul de interese geopolitice vitale ale Federației Ruse și, totodată, în apropiere de celelalte zone enumerate mai sus.

Făcînd comparație cu alte state neutre, Finlanda are graniță directă cu UE, NATO și Rusia, dar presiunea geopolitică din partea Moscovei asupra acestei țări e diferită de cea pe care o manifestă față de Chișinău. Teoretic, și situația geopolitică a Suediei este apropiată de cea a Republicii Moldova, învecinându-se direct cu NATO și cu UE și indirect cu Rusia. Din pespectiva amplasării acestor state, Finlanda percepte amenințarea rusă direct, pe când Suedia e statul protejat de către vecinul finlandez.

Situația geopolitică a Republicii Moldova e dezavantajată și din perspectiva percepției pe care o are Federația Rusă asupra spațiului post-sovietic (străinătatea apropiată) și anume sunt privite ca sfere de interes exclusiv. Statele neutre Finlanda și Suedia nu au fost parte a Uniunii Sovietice, nu sunt supuse unor riscuri sau provocări interne și externe din partea Federației Ruse.

Dar, contextul regional developează poziția geopolitică a Moldovei prin prisma anumitor riscuri, dar și a oportunităților. Politica de neutralitate a Republicii Moldova influențează asupra Ucrainei, dar și asupra comportamentului Rusiei atât asupra Chișinăului, cât și a Kievului. Ca urmare a ultimelor evenimente în context regional, s-a demonstrat că securitatea statală a Moldovei este influențată direct de securitatea statală a Ucrainei și invers. Interesul Republicii Moldova e ca Ucraina să nu intre sub controlul Moscovei, chiar dacă Kievul a pierdut Crimeea și se luptă cu separatiștii în sud-estul țării. Intrarea sub controlul Rusiei a Ucrainei presupune și intrarea întregii Moldove sub același control. Gradul de presiune geopolitică asupra statului moldav depinde de gradul de rezistență a Ucrainei față de Rusia. Chiar dacă sunt două țări (Ucraina și Moldova) cu caracteristici diferite (teritoriu, populație, economie, putere statală), acestea sunt privite în bloc (în comun) de Moscova și cedarea uneia presupune cedarea celeilalte părți, iar datorită poziției pe care o deține Moldova, se simte protejată într-un anumit fel de Ucraina.

În urma unor presiuni geopolitice continuie din partea Rusiei, poate apărea varianta ca Ucraina să reziste, dar să cedeze Moldova (în urma alegerilor parlamentare, dar și alte provocări), atunci prin teritoriul Moldovei ar crește presiunea asupra Ucrainei și gradul de rezistență a Kievului va fi diminuat. Actualmente, Moldova și Ucraina sunt două state care depind reciproc din perspectiva securității naționale. O diminuare a presiunii ruse în raport cu ambele state ar putea fi contracarată cu suportul NATO, UE, SUA etc.) Ambele percep amenințarea rusă direct, însă un mic avantaj îl posedă Moldova pentru că nu are frontieră directă cu Rusia. Ambele sunt privite de Moscova ca aparținând sferei sale de interese, chiar dacă ar menține politici de neutralitate, așa cum a fost cazul Finlandei în perioada războiului rece, iar menținerea unui echilibru între NATO și Rusia prin politice de neutralitate a Chișinăului și Kievului devine ineficientă în cazul în care Rusia nu respectă dreptul internațional și alte actorduri pe care și le-a asumat, afectânds în mod direct securitatea Ucrainei și a Moldovei.

Astfel, contextul regional scoate în vileag vulnerabilitățile la care este expusă Moldova atît în exterior, cît și în interior și impune ca Chișinăul să ia măsuri rapide și eficiente pentru a face față riscurilor de securitate. Politica externă și internă pe care le promovează Moldova trebuie să se încadreze în limitele minime ale ”marjei de eroare”. ”Marjele de eroare” constau din două părți: tipurile de pericole cărora un stat trebuie să le facă față și cantitatea de putere pe care un stat o posedă. Actualul contextul regional a atras atenția Chișinăului asupra stării sistemului național de securitate (instituții, legislație, resurse umane, logistică, finanțare etc.) și oferă prilej pentru analizarea profundă a politicii de neutralitate pe care Moldova și-a asumat-o constituțional din 1994.

Premisele asumării statutului de neutralitate a Republicii Moldova

Momentul asumării neutralității de Moldova a fost dictat de specificul raporturilor între Moscova și Chișinău, după obținerea independenței statului moldovenesc în 1991. Moldova a fost nevoită să includă în Constituție în 1994 neutralitatea la insistența Rusiei, dar Moldova și-a asumat neutralitatea din următoarele considerente: în urma alegerilor parlamentare din februarie 1994 guvernarea a fost formată din partide filoruse; prin neutralitate se urmărea ca Rusia să fie convinsă să-și retragă forțele armate din zona de est a țării. Diplomatic s-a reușit ca Moscova să semneze un act prin care să-și retragă forțele armate din Moldova la Summit-ul OSCE de la Istambul din 1999, însă nici pînă în prezent nu și-a îndeplinit angajamentele asumate. Prin neutralitate Moldova urmărea să obțină acceptul Rusiei de a rezolva problema transnistreană pentru a fi reintegrat statul.

Totodată, trebuie de menționat că și Chișinăul profita de neutralitate, revendicînd-o atunci când Rusia punea accent pe cooperare militară cu Moldova, pentru a respinge propunerile Moscovei. Oricum, Rusia nu era categorică, așteptând un context favorabil, pentru a putea impune cooperarea militară.

Oricum, neutralitatea Moldovei, până nu demult, a fost una pro-rusă, deoarece și guvernările în mare parte au fost pro-ruse, iar alternativa la neutralitate era mai mult văzută ca o integrare/cooperare cu structuri politico-militare sub egida Rusiei, si mai puțin sau deloc cu NATO. Astăzi contextul regional influențează ca balanța să se încline în direcția vestică.

Din momentul introducerii în Constituție a principiului de neutralitaee, acesta a fost intens promovat de toate guvernările, indiferent de orientare doctrinară, de aceea a căpătat o răspîndire largă în rîndul populației. La nivel de societate, neutralitatea e susținută de un număr mai mare de cetățeni în comparație cu cei care ar susține aderarea la un bloc politico-militar (un rol important în menținerea acestei percepții îl are mass-media, o parte din liderii de opinie etc.). Dar, neutralitatea este susținută de un șir de forțe politice care împărtășesc atît orientarea pro-estică, cît și pro-vestică, chiar și în cadrul actualei coaliții de guvernare nu există o singură viziune cu privire la neutrealitate; o forță politică

(PLR) pledează pentru aderarea la NATO, iar celelalte două formațiuni (PLDM și PD) consideră nu este momentul pentru Moldova să renunțe la neutralitate.

Interesele Federației Ruse privind politica de neutralitate a Republicii Moldova

Neutralitatea nu a fost atît o necesitate pentru Moldova, cît un interes geostrategic al Rusiei. Includerea articolului în Constituția moldovenească cu privire la neutrelitate a fost mai mult o condiție a Moscovei decît o dorință a Chișinăului. Rusia este interesată în menținerea neutralității din partea Moldovei. Moscova a insistat și insistă în continuare pe neutralitate, pentru că în felul acesta Moldova este menținută în sfera sa de influență și anume neutralitatea garantează Rusiei nesemnarea de către Moldova a unor acorduri politico-militate cu alte state sau cu organizații, cum ar fi NATO. Rusia profită de neutralitatea Moldovei pentru a o folosi drept ”zonă tampon”, care îndeplinea și îndeplinește în continuare o funcție geostrategică pentru Rusia, eliminînd influența altor state sau actori, furnizori de securitate. Pe parcursul a 23 de ani de independență ai Moldovei, politica externă a avut o marjă margă de flexibilitate, marja reieșind din gradul de presiune venit din direcția Moscovei asupra Chișinăului. Relațiile între Chișinău și Moscova au evoluat din 1991 până în prezent mai mult conflictual decât normal, cauza principală fiind conflictul transnistrean și tendințele de integrare a Moldovei în comunitatea europeană. Se poate considera că prin politica de neutralitate impusă Moldovei, Rusia controlează politica externă a Chișinăului, controlează relațiile politice și economice și folosește diverse instrumente pentru a nu permite independența de Moscova.

Necesitatea reevaluării politicii de neutralitate

Situația din Ucraina determină Moldova să abordeze printr-o prismă nouă abordarea cu privire la politica de neutralitate (analizînd și implicarea Rusiei în problemele interne ale Moldovei din 1992 pînă în prezent). Neutralitatea trebuie regîndită prin prisma tuturor riscurilor care provin din exterior, și în special din direcția Rusiei. Moscova impune o neutralitate falsă Moldovei, prin menținerea forțelor armate în zona transnistreană. Această falsitate e înțeleasă de majoritatea clasei politice și de către o bună parte din cetățeni.

Schimbarea hărții politice în zona de est a Europei de către Rusia necesită o abordare diferită a politicii de neutralitate, care trebuie să reiasă din rațiuni de securitate prin intensificarea unei cooperări cu NATO, precum și cu anumite state cu capacități de a fi furnizori de securitate în regiune. Moldova nu este în stare de una singură să-și asigure securitatea deoarece în regiune se aplică principiul politicii de putere, iar prevederile Dreptului Internațional, normele constituționale, dar și acordurile pe care le-a semnat Rusia la nivel internațional sunt încălcate flargant (totodată trebuie de accentuat că și decalajul de putere între

Moldova și Rusia este enorm). Moldova dorește să promoveze stabilitatea, menținându-și neutralitatea, dar circumstanțele prezente o impun să regândească politica respectivă ca urmare a schimbărilor majore care s-au produs în vecinătatea estică.

Concluzii

Prin evoluția situației Moldova și a menținerii politicii de neutralitate pe parcursul a douăzeci de ani, de când a fost introdus în Constituție, acest principiu de neutralitate asumat în cadrul politicii externe este unul formal, care a menținut în șah politica externă (diplomația), pentru ca să nu poată identifica instrumente internaționale de depășire a unor vulnerabilități de securitate. Pentru Moldova asumarea neutralității nu a fost atât un scop al politicii externe, ci mai degrabă un mijloc pentru a atinge alte obiective: securitatea, integritatea teritorială, eliminarea prezenței militare ruse în zona de est, eradicarea separatismului. Chișinăul nu poate adopta formula ”securitate și independență prin neutralitate”, pentru că pe lîngă amenințările convenționale, există o serie de amenințări externe (nonconvenționale), precum terorismul, crima organizată, probleme ecologice, iar pentru a se proteja de astfel de fenomene (riscuri), e necesar să se adopte formula ”securitate prin cooperare”, deoarece singură nu poate face față asumându-și neutralitatea.

Poziția geopolitică a Moldovei amplasată între două centre de putere (NATO / UE - Rusia) va menține și pe viitor vulnerabilă neutralitatea. Politica de neutralitate în actualul context regional afectează securitatea Moldovei, reieșind din acțiunile Rusiei. Neutralitatea Moldovei nu trebuie asociată și nici comparată cu neutralitatea altor state ca: Finlanda, Suedia, Austria, Elveția etc., pentru că sunt diferite atît amplasările geografice, cît și pozițiile geopolitice.

Nu este suficient ca neutralitatea să fie inclusă în constituție, e necesar să fie oferite garanții internaționale asupra neutralității. Neutralitatea permanentă trebuie validată prin tratate. Moldova nu a semnat tratate prin care să i se ofere garanții internaționale de neutralitate ca în cazul altor state. S-a încercat semnarea unui acord internațional prin care să se garanteze neutralitatea Moldovei și anume Pactului de stabilitate și securitate pentru Moldova la Sofia, unde urmau să se depună semnături statele cu interese directe în Moldova, dar Rusia a refuzat. Prin asumarea neutralității, teoretic, Moldova are dreptul la integritate teritorială, iar, dacă presupunem că această neutralitate a fost asumată la insistența Federației Ruse, tot ea, Moscova, nu asigură integritatea teritorială.

Neutralitatea Moldovei e încălcată de Rusia care menține forțe armate în zona de est și nu intenționează să le retragă. Neutralitatea permanentă pe care ne-o impune Rusia presupune să nu aderăm la alianțe militare, să nu permitem baze militare străine pe teritoriul Moldovei, nici de a permite utilizarea teritoriului în scopuri militare. Dar Federația Rusă, nerespectând ceea ce impune Republicii

Moldova, anume că gândește geostrategic, prin faptul că propune Chișinăului aderarea la organizație de securitatea colectivă sub patronajul ei, insită pe legalizarea menținerii armatei în zona de est, gândește zona Moldovei (inclusiv zona transnistreană) în termei militari și ai propriei sale securități naționale, presează Chișinăul să nu colaboreze cu alte state din punct de vedere politico-militar. Însă, în ciuda insistenței cu care susține neutralitatea Moldovei, fără acceptul Chișinăului, menține forțe militare și totodată susține separatismul în regiunea transnistreană și în zona de sud. Astfel, neutralitatea e mai mult formală pentru Moldova și e folosită de Rusia ca instrument pentru ca Chișinăul să nu obțină garanții de securitate din partea altor state sau structuri internaționale;

Folosirea mecanică a unui model de stat neutru pentru a fi aplicat în totalitate Moldova e lipsit de viziune. Argumentarea menținerii neutralității folosind exemplele Elveției, Austriei, Suediei, Finlandei etc. reflectă o abordare superficială. O viziune profesionistă implică o analiză a stării sistemului de securitate regional și intern, raportarea potențialul sistemului de securitate intern la provocările interne și externe. Contextul regional și poziția geopolitică a Moldovei dezavantajează atît menținerea neutralității, cît și renunțarea la aceasta și aderarea la NATO (pentru că tensiunile din est pot lua amploare, iar în interior s-ar produce o destabilizare).

Asa cum doar declarativ Rusia respectă neutralitatea Moldovei, la fel și Chișinăul poate să-l respecte, dar în realitate să coopereze cu NATO, dar și cu alte state, ca în caz de război să aibă susținere directă și indirectă de la aceștia. Deci să fie o neutralitate pe timp de pace, dar să fie raliere la NATO în timp de război, în cazul unui atac din partea Federației Ruse. Fără o acoperire a securității din partea unei structuri sau state care ar garanta securitatea țării, Chișinăul nu va reuși să-și construiască politici sigure de securitatea, iar acest lucru ar putea să se realizeze doar dacă va adera la organisme de securitate internaționale.

Dacă Moldovei nu-i vor fi deschise ușile pentru astfel de tendințe, ea va fi lăsată în sfera de interes și influență rusă, care ar impune-o să coopereze și militar cu Moscova sub forma prevederilor Memorandumului Kozak sau a altor variante.

Într-o anumită măsură, neutralitatea Moldovei poate fi privită ca eșec. S-a încercat prin neutralitate să rezolve niște probleme cu Rusia, dar politica a fost un eșec. În 1992 Rusia a purtat război cu Moldova și a constituit un regim separatist, care e menținut pe toate perioada independenței, prin intermediul căruia încearcă să mențină Chișinăul în sfera sa de influență.

Moldova nu are garanții de securitate (nu are capacități proprii pentru a-și asigura securitatea), de aceea e necesară o garanție viabilă de securitate de tip NATO, decât în altă formulă (de a adera la organizații de securitate colectivă sub egida Rusiei). Astăzi neutralitatea Moldovei e utilizată împotriva aspirațiilor sale pro-occidentale.

Dezvoltînd o colaborare cu NATO încă din 1994, prin aderarea la Parteneriatul pentru Pace și semnînd în 2006 Planul Individual de Acțiuni Moldova-NATO), astăzi Chișinăul are o politică mai mult de nealiniere militară, decît o politică de neutralitate. Limitele politicii de nealiniere a Moldovei constă în confortul Rusiei de a se menține în regiunea transnistreană, dar și să influențeze politicile Chișinăului.

Ideea neutralității Moldovei poate fi văzută ca o opțiune adoptată în niște circumstanțe geopolitice concrete, dar nu nelimitat. Atunci când sunt conflicte sau chiar războaie în vecinătate, Chișinăul trebuie să-și rezerve dreptul de a mai fi neutră în cazul unui război din vecinătatea nemijlocită a sa. Moldova nu poate rămâne neutră atunci când Ucraina e atacată. La potențialul pe care îl posedă statul în comparație cu vecinii direcți, dar și indirecți, nu e posibil ca Moldova să rămână, dar să i se și garanteze neutralitatea în cazul unui război.

Recomandări

Reieșind din contextul geopolitic regional, Moldova are nevoie să coopereze cu NATO, pentru a-și garanta securitatea (integritatea teritorială și stabilitatea internă), trecînd la un stadiu cu mult mai avansat față de ceea ce reprezintă Programul Parteneriatul pentru Pace sau Planul Individiual de acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova - NATO. Chiar dacă își va menține în continuare neutralitatea, Moldova e nevoită să-și dezvolte o armată puternică și să investească în politica de apărare (așa cum a procedat și procedează în continuare statul suedez), pentru a face față unor provocări.

Contextul regional necesită ca atît NATO, cît și Moldova să intensifice colaborarea (este necesară o deschidere sinceră din ambele părți), deoarece contextul geopolitic regional reflectă un raport de forțe, iar Rusia are suficiente pîrghii să-l influențeze conform intereselor sale. Situația din regiune va fi tensionată și în viitor, de aceea Moldova ar trebui să obțină garanții de securitate prin încadrarea sa în structurile euroatlantice. De zece ani NATO este la hotar cu Moldova, dar relațiile cu această structură au fost dezoltate superficial.

Prin cooperare aprofundată cu NATO, Moldova trebuie să devină un membru nedeclarat, dacă actualul context regional e nefavorabil extinderii Alianței. Trebuie, ca paralel cu politica de neutralitate, să-și pregătească armata pentru a avea capacitatea de a se apăra în cazul unui atac asupra statului. În condițiile actuale Chișinăul are nevoie de mai mult spreijin extern occidental, pentru a-și dezvolta politicile sale de securitate. În prezent NATO nu este pregătită să propună Moldovei să adere, dar nici Moldova nu e în stare de a primi această ofertă. Există niște cerințe pe care trebuie să le îndeplinească partea moldovenească.

Moldova nu are o istorie a strategiilor de securitate, nu are tradiții în astfel de politici. În acest domeniu trebuie să fie încadrați specialiști bine pregătiți (la fel, e necesar de văzut cadrul normativ în domeniul securității, instituțiile și in-

teracțiunea lor etc.) Prin guvernările care s-au perindat nu s-a observat o gândire și abordare profundă a strategiei de securitate a țării, domeniul era în mare parte ignorat de conducătorii țării, iar instituțiile care sunt responsabile de sectorul de securitate au fost politizate excesiv fiin folosite doar ca instrumente de șantaj a unor politicieni împotriva altor concurenți etc. În timp, s-a creat în mentalul colectiv percepția lipsei unei culturi de securitate. Memoria istorică fiind mereu marcată doar de conflictul transnistrean, a menținut această percepție în toată perioada independenței. Nu a fost conștientizată nici poiziția geografică, care determină în mare măsură strategiile de securitate. Deci, sistemul de securitate a fost neglijat, neconștientizînd rolului pe care îl are acesta asupra menținerii stabilității interne, dar și ca ripostă față de o agresiune externă. Înțelegerea adecvată a contextului geopolitic prin dezvoltarea unor politici de securitate inteligente și eficiente poate minimaliza riscurile externe și să se mențină un echilibru geopolitic regional.

Chiar dacă Moldova și-a asumat neutralitatea, prin tendințele sale de a se integra în UE, mai mult poate că manifestă o politică de nealiniere, nu de neutralitate (ca în cazul Elveției). Atât asocierea la UE, cât și aderarea ulterioară va face ca neutralitatea asumată să fie formală. Asocierea, dar mai ales integrarea, presupun racordarea politicii externe a țării la politicile externe și de securitate a UE, iar dacă NATO este garantul securității UE, atunci Alianța va fi și garantul securității Republicii Moldova.

În doctrina de securitate a Moldovei trebuie să se introducă ideea că în cazul unui atac asupra țării, Chișinăul acceptă asistența altor state sau organizații, dar să nu se rezume doar la apărare pe cont propriu. Oferirea de asistență din partea garanților internaționali furnizori de securitate trebuie să fie credibilă, dar nu formală. La modul practic, o astfel de asistență pentru apărare ar putea fi primită de la SUA și NATO.

În actualul context geopolitic, Chișinăul ar putea să privească în direcția aderării la NATO, însă la moment NATO nu poatesă deschide ușa pentru Moldova, pînă cînd nu se resetează relațiile între Bruxelles și Moscova, deocamdată reacția Rusiei va fi negativă dacă NATO va accepta membri din zona Parteneriatului Estic.

Neutralitatea Moldovei nu trebuie privită ca un obstacol pentru cooperarea militară cu NATO. Chiar dacă Moldova nu are garanții formale de securitate din Vest și nici nu e pregătită să primească o asistență majoră directă din partea NATO, Chișinăul trebuie să fie pregătit să primească asistență indirectă. Pentru început trebuie de creat un cadru normativ clar cu privire la aspectele ce țin de domeniul securității interne țării. Apoi, reformarea instituțiilor care au drept competență securitatea statului și adaptarea atribuțiilor acestora la realitățile specifice ale Moldovei (SIS, Armată, Poliția, inclusiv cea de frontieră). Delimitarea clară a atribuțiilor fiecărei instituții în probleme de securitate (lărgirea prerogati-

velor SIS după modelul statelor care se confruntă cu acțiuni separatiste). Colaborarea eficientă între instituțiile care au ca atribuții de bază securitatea statului. Depolitizarea instituțiilor cu prerogative de securitate și numirea în funcții a unor persoane competente și buni specialiști, pentru a eficientiza activitatea acestor instituții (instituțiile ce țin de securitatea statului să nu fie împărțite politic și să nu fie folosite drept instrumente a unor politicieni împotriva altora; conducătorii instituțiilor respective să nu fie implicați în jocuri politice). Pregătirea specialiștilor înalt calificați în cadrul instituțiilor ce țin de securitatea statului (finanțarea adecvată a acestor instituții, care să asigure o activitate normală și eficientă). Crearea unui centru de analiză strategică din specialiști bine pregătiți pentru a analiza, monitoriza și evalua acțiunile și strategiile în domeniul securității naționale, să analizaze riscurile și să propună soluții la nivel inter-instituțional.

Bibliografie:

1. Gherghescu V., Cloşca I. Reguli de drept internaţional privind starea de pace şi de război. – Bucureşti: Editura Militară, 1972.
2. Mazilu D. Drept internaţional public. Vol.I. - Bucureşti: Editura Lumina Lex, 2001.
3. Hauser G. Securitatea militară si conceptul de neutralitate în Securitatea internaţională şi forţele armate. - Bucureşti: Editura Tritonic, 2005.
4. Cloşcă I., Suceavă I. Dreptul internaţional umanitar. - Bucureşti: Editura Şansa, 1992.
5. Cloşcă I. Dreptul umanitar şi noua ordine internaţională. – Bucureşti: Editura Militară, 1978.
6. Banu L., Roxana O., Ionescu I. Neutralitatea statelor şi dreptul internaţional. // Drept românesc, nr.3 – Bucureşti, 2009, p.287-296.
7. Chifu Iu. Neutralitatea între mit, imagine şi realitate. // Infosfera, 2009, nr.4, p.9-17.
8. Dragoman I. Dreptul internaţional umanitar. – Constanţa: Editura Fundaţiei ”Andrei Şaguna”, 1999.
9. Geamănu G. Drept internaţional public. Vol.II. - Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1983.
10. Colliard C. A. Instituţii internaţionale. - Paris: Ed. Dalloz, 1970.

Prezentat la redacție
la 11 iunie 2014

Recenzent – ***Gheorghe RUSNAC***, doctor habilitat în istorie, profesor

MOLDOSCOPIE

(PROBLEME DE ANALIZĂ POLITICĂ)

Nr.2 (LXV), 2014

REVISTĂ ŞTIINŢIFICĂ TRIMESTRIALĂ

Bun de tipar 16.06.2014. Formatul 70x100 $^{1}/_{16}$.
Coli de tipar 16,5. Coli editoriale 13,6.
Tirajul 200 ex.